

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ İLE ABBASÎ HALİFELİĞİ İLİŞKİLERİ VE İKİ
HANEDAN ARASINDA EVLİLİKLER

NAZLI ALTUNSOY

PROF. DR. ALİ ÖNGÜL

KIRKLARELİ

2013

ÖZET

Büyük Selçuklu Devleti Türk- İslam Medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Selçuklu sultanları devletin kuruluşundan kısa süre sonra kendilerini Sünnî İslam'ın savunucusu olarak tanıtmış, bu nedenle Abbasî Hilâfeti'nin koruyuculuğu görevini üstlenmişlerdir. Nitekim bu uğurda hiç bir karşılık beklemeden Şîî tehditlerine karşı her türlü müdafaada bulunmuşlardır. Abbasî halifeleri de yeni kurulmuş olan bu Türk devletini bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

Selçuklu sultanları kendilerini dünyevî lider, halifeleri de dinî lider olarak tanıtmış ve bu iki gücün birleşmesi için neredeyse hepsi halifelik ile birer akrabalık tesis etme yoluna gitmişlerdir. Böylece iki hanedan hem birbirine daha yakınlaşmış, hem de siyasî ve dinî gücün birleşmesi ile diğer devletlere karşı daha güçlü bir duruş sergilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Selçuklu Sultanları, Halifelik, Sünnî İslam

ABSTRACT

Great Seljukid State had been played a major role on the making and development of Turko-Islamic civilization. Seljuk Sultans introduced themselves as the proponents of Sunni Islam shortly after the foundation of the State and thus took on the task of defender of Abbasid Caliphate. They defended their cause against Shia threats in any manner voluntarily. Abbasid Caliphs also saw this newly founded state as their savor.

Seljuk Sultans presented themselves as mundane leaders and Caliphs as religious leaders. They also sought alliance through marriages with Caliphate in order to unite the two powers. Thus two dynasties had both closer relations and stood strongly against other states with the union of political and religious authorities.

Keywords: Great Seljukid State, Seljuk Sultans, Caliphate, Sunni Islam

2.9.2013

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum "Büyük Sebuklu Devlet Ne Abbas ^{Katıfırlığı}
İnsanları ve Ne Handeden Arasında ^{Evrikler}
adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma
başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilen eserlerden
oluştüğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu haysiyet ve
şerefimle teyit ederim.

İmza

Nazlı ALTINSOY

Adı Soyadı

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMASI SINAV TUTANAĞI

Sayfa : 1/1

TARİH : 29.07.2013

Öğrencinin Adı Soyadı : Nazlı ALTUNSOY
Öğrenci Numarası : 118102103
Enstitü Anabilim Dalı : TARİH
Enstitü Bilim Dalı :
Genel Ağırlıklı Not Ortalaması : 3,85
Öğretim Yılı/Yarıyılı : 2012/2013 GÜZ/BAHAR
Danışman Öğretim Üyesi : Prof. Dr. Ali ÖNGÜL

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Jürimiz 29.07.2013 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsünde/Fakültesinde toplanarak yukarıda adı geçen öğrenciyi KLÜ Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği 21 (3) Maddesi uyarınca Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavına tabi tutmuş ve KLÜ Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği 21 (4) Maddesi uyarınca Yüksek Lisans Tez Çalışması Başarı Notunun 95 (Dokuz Beş) olduğuna ve Yüksek Lisans Tez Çalışması hakkında OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile aşağıdaki kararı almıştır.

SINAV JÜRİSİ	ÜN VANI, ADI SOYADI	İMZA	BAŞARILI/BAŞARISIZ/ DÜZELTME
JÜRİ BAŞKANI	Prof. Dr. Ali ÖNGÜL		BAŞARILI
ÜYE	Yrd. Doç. Dr. Perişt GÜNDOĞDU		BAŞARILI
ÜYE	Yrd. Doç. Dr. Yakup YILMAZ		BAŞARILI

Oy çokluğu durumunda muhalefet edenin gerekçesi:

Düzeltilmesi halinde :

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı/...../..... tarihinde, saat 'da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde :

Tez adının..... Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeli ilişkileri ve
İkinci Hanedanı Arasında Etkilemler
..... şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Prof. Dr. Ali ÖNGÜL

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Perişt GÜNDOĞDU

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Yakup YILMAZ

Jüri Üyesi

KLÜ Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği Yüksek Lisans Tezinin Sonuçlanması MADDE 21 – (3) Jüri üyeleri, söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en erken onbeş gün, en geç bir ay sonra toplanarak öğrenciyi tez savunma sınavına alır. Sınav, enstitü anabilim dalı başkanlığı tarafından belirlenen gün, yer ve saatte yapılır. Jüri toplantıları eksik üyeli yapılmaz. İlan edilen günde yapılamayan jüri toplantısı için durum bir tutanakla belirlenerek enstitü müdürlüğüne bildirilir ve en geç onbeş gün içinde ikinci bir toplantı günü belirlenir. Yüksek lisans tez savunma sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru ve cevap bölümlerinden oluşur. Savunma sınavı, dinleyicilere açık yapılabilir.

(4) Tez savunma sınavının tamamlanmasından sonra jüri, dinleyicilere kapalı olarak tez savunması hakkında oy çokluğu ile kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Bu karar, jüri başkanı tarafından tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrenci için, 2547 sayılı Kanununun 44 üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi hükümleri uygulanır. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini ilgili enstitüye teslim eder ve tercihen aynı jüri önünde tezini yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi reddedilen öğrenci için, 2547 sayılı Kanununun 44 üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi hükümleri uygulanır.

Başarı denetlemesi –Tezli yüksek lisans yapan öğrencinin; Mezuniyet için ağırlıklı genel not ortalaması 2.50'den az olamaz. Tez savunma sınavı sonunda ortalama şartını sağlayamayan öğrenci tez savunma sınavından başarısız sayılır.

.....tarih ve sayılı EYK kararıyla karar verilmiştir.

ÖNSÖZ

Büyük Selçuklu Devleti tarihte kurulmuş dört büyük Türk devletinden birisi (Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı) olması nedeniyle çok önemli bir yere sahiptir; ancak bunun yanı sıra Karahanlı Devleti ile başlayan Türklerin İslamlaşma sürecine de büyük katkılar yapmış olması devletin değerini daha da artırmaktadır. Denilebilir ki Selçuklu Devleti Türk- İslam medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

Tuğrul Bey devleti kurar kurmaz devrin Sünnî İslam dünyasının lideri konumunda olan Abbasî halifesine bir elçi yollayıp, halifelige bağlı olduklarını bildirmiştir. Bu durum Selçukluların Abbasî Halifeliği'ne olan saygısını ve bağlılığını göstermektedir. Bu şekilde başlayan ilişkiden sonra Abbasî halifesinin Şiilere karşı Selçukluları bir kurtarıcı olarak görüp Bağdat'a davet etmesi ilişkinin kısa sürede büyük bir gelişme sergilediğini göstermektedir.

Selçuklu sultanlarından hemen hepsi kendilerini Abbasî halifelerinin birer koruyucusu olarak görmekle beraber daha Tuğrul Bey döneminden başlayarak halifelerin dünyevî yetkilerini ellerinden alıp onları dinî bir lider konumunda tutmaya çalışmışlardır; ancak sultanlar bunu yaparken halifelere derin bir saygı duymuş, dinî lider olarak onlara bağlı olduklarını ve onları bir nevi üst kurum olarak gördüklerini hemen her fırsatta göstermişlerdir.

Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının hükümdarlık devirlerinde Abbasî Halifeleri ile olan ilişkileri çok önemli bir yere sahip olmuştur; ancak Selçuklu sultanları bu ilişkiyi daha da ileri götürmek, sosyal ve siyasî bağları kuvvetlendirmek ve Hz. Peygamber'in soyuna intisap etmek için akrabalık bağları kurmaya özen göstermişlerdir. Nitekim Sultan Berkyaruk hariç bütün Büyük Selçuklu Devleti sultanları kendi devirlerinde Abbasî hanedanlığı ile evlilikler gerçekleştirmeye özen göstermişlerdir. Bunun için Tuğrul Bey devrinde Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah ve Kaim Biemrillah'ın kızı Seyyide Hatun ile de Tuğrul Bey

evlenmiş, Sultan Alp Arslan'ın kızı Fülane Hatun ile Halife Kaim Biemrillah'ın torunu Uddetüddin, Sultan Melikşah'ın kızı Mah Melek Hatun ile Halife Muktedî Biemrillah, Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi İsmet Hatun ile Halife Mustazhir Billah evlenmişlerdir. Sultan Sencer de Kızı Emire Hatun İle Halife Müstersid'i evlendirmiştir. Bunun yanında Sultan Sencer devrinde Muhammed Tapar'ın kızı Fatıma Hatun ile el-Müktefi Biemrillah ve Irak Selçuklu Devleti Sultanı Sultan Mesut ile de Halife Müktefi'nin Kızı Seyyide Zübeyde de evlenmişlerdir.

Biz çalışmamızda Büyük Selçuklu sultanlarının her biri için ayrı bir bölüm açtık. Bölümlerde sultanların tahta çıkışları ve hâkimiyet mücadeleleri verildikten sonra sultanların Abbasî Halifeleri ile olan ilişkileri ve o devirde gerçekleştirilen evlilikler inceledik.

Çalışmam sırasında bana çok yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Ali Öngül'e, onların çocuğu olmakla onur duyduğum, her zaman yanımda olan annem Sultan Soytürk ve babam Mehmet Soytürk'e, çalışmalarım esnasında beni anlayışla karşılayan ve yardım eden kardeşim Muhammed Soytürk'e, iyi ve kötü günde her zaman yanımda olup, desteğini hiç bir zaman esirgemeyen ve araştırma görevlisi bir eşe sahip olmanın bütün zorluklarına severek katlanan eşim Nurullah Altunsoy'a ve tezimi yazma aşamasında hayatıma girip bana mutlulukların en güzelini yaşatan kızım Elif Dilara Altunsoy'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
YEMİN METNİ.....	IV
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TUĞRUL BEY DEVRİ

1. 1. Abbasî Halifeliği'nin Durumu	20
1. 2. Selçukluların Ortaya Çıktığı Tarihlerde İslam Dünyası.....	21
1. 3. İlk Selçuklu- Abbasî İlişkisi	23
1. 4. Büyük Selçuklular İle Halifelik Arasında Diplomatik Gelişmeler	24
1. 5. Tuğrul Bey'in Bağdat'a Davet Edilmesi	27
1. 6. Tuğrul Bey'in Bağdat Seferi	29
1. 7. Irak'taki Büveyhî Hâkimiyetinin Sona Ermesi	31
1. 8. Arslan Besasirî İle İlk Karşılaşma.....	33
1. 9. İbrahim Yımal'ın İkinci İsyanı ve Sonu (23 Temmuz 1059).....	34
1. 10. Bağdat'ın İşgalden kurtuluşu ve Besasirî'nin Sonu.....	36
1. 11. Hatice Arslan Hatun İle Halife Kaim Biemrillah'ın Evlenmesi (Mart 1056)	38
1. 12. Tuğrul Bey'in Halifenin Kızı Seyyide Hatun İle Evlenmesi (22 Ağustos 1062)	40
1. 12. 1. Altuncan Hatun ve Vasiyeti.....	41
1. 12. 2. Evlilik Teklifinin Halifeye Bildirilmesi ve Halife'nin İşleri Yokuşa Sürmesi.....	42
1. 12. 3. Tuğrul Bey ile Halifenin Kızı Seyyide Hatunun Nikâhının Kıyılması (22 Ağustos 1062)	49

1. 13. Tuğrul Bey'in Vefatı ve Kişiliği	54
---	----

2. BÖLÜM

SULTAN ALP ARSLAN DEVRİ

2. 1. Alp Arslan'ın Selçuklu Sultanı Olması	56
2. 2. Selçuklu- Abbasî İlişkilerinin Bozulması.....	58
2. 3. Halifenin Kızı Seyyide Hatun'un Bağdat'a Gönderilmesi ve Abbasî Halifeliği İle İlişkilerin Düzelmeye	59
2. 4. Malazgirt Zaferi (26 Ağustos 1071).....	60
2. 5. Sultan Alp Arslan'ın kızı Fülane Hatun İle Halife Kaim Biemrillah'ın Torunu Uddetüddin'in Evlenmesi (Haziran 1072)	63
2. 6. Sultan Alp Arslan'ın Vefatı ve Kişiliği (24 Kasım 1072).....	65

3. BÖLÜM

SULTAN MELİKŞAH DEVRİ

3. 1. Melikşah'ın Selçuklu Sultanı Olması	67
3. 2. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a İlk Gelişi (12 Mart 1087)	68
3. 3. Sultan Melikşah'ın Kızı Mahmelek Hatun İle Halife Muktedi Biemrillah'ın Evlenmesi (Nisan- Mayıs 1087).....	71
3. 4. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a İkinci Gelişi (5 Kasım 1091).....	74
3. 5. Vezir Nizâmülmülk'ün Kişiliği ve Vefatı (14 Ekim 1092).....	76
3. 6. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a Üçüncü Gelişi, Vefatı ve Kişiliği (19 Kasım 1092)	79

4. BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK DEVRİ

4. 1. Terken Hatun ve Oğlu Sultan Mahmud	83
4. 2. Terken Hatun ve Berkyaruk Mücadelesi (1092- 1094).....	84
4. 3. Terken Hatun'un ve Sultan Mahmud'un Vefatı.....	86
4. 4. Berkyaruk'un Sultan olması ve Adına Bağdat'ta Hutbe Okunması (3 Şubat 1094)	87
4. 5. Sultan Berkyaruk'un Melik Tutuş İle Saltanat Mücadelesi (1092- 1095) ...	88

4. 6. Haçlı Seferleri'nin Başlaması (1096)	91
4. 7. Sultan Berkyaruk İle Muhammed Tapar Arasında Saltanat Mücadelesi (1099- 1104).....	93
4. 7. 1. Muhammed Tapar Adına Bağdat'ta Hutbe Okunması (4 Kasım 1099)	94
4. 7. 2. Hutbenin Tekrar Berkyaruk Adına Okunması (31 Aralık 1099).....	94
4. 8. Sultan Berkyaruk'un Vefatı ve Kişiliği (22 Aralık 1104).....	98

5. BÖLÜM

SULTAN MUHAMMED TAPAR DEVRİ

5. 1. Muhammed Tapar'ın Selçuklu Sultanı Olması	99
5. 2. Sultan Muhammed Tapar Devrinde Haçlılar İle Mücadeleler (1104- 1116)	102
5. 2. 1. Emir Mevdûd'un Haçlılara Karşı Seferleri.....	103
5. 2. 2. Taberiyye Savaşı (28 Haziran 1113).....	106
5. 2. 3. Tell- Dânis Savaşı (14 Eylül 1115)	106
5. 3. Sultan Muhammed Tapar'ın Kız Kardeşi İsmet Hatun İle Halife Mustazhir Billah'ın Evlenmesi (1110- 1111)	107
5. 4. Sultan Muhammed Tapar'ın Vefatı ve Kişiliği (18 Nisan 1118)	108

6. BÖLÜM

SULTAN SENCER DEVRİ

6. 1. Sultan Sencer'in Büyük Selçuklu Sultanı Olması (14 Haziran 1118)	110
6. 2. Sâve Savaşı (11 Ağustos 1119).....	111
6. 3. Halife Müstersid- Sultan Mahmud İttifakı (1127)	113
6. 4. Sultan Sencer'in I. Batı Seferi (1128)	113
6. 5. Sultan Sencer'in İkinci Batı Seferi ve Dînever Savaşı (25 Mayıs 1132)	114
6. 6. Irak Selçuklu Devletinde taht mücadeleleri ve Halifelik.....	115
6. 7. Sultan Sencer'in Oğuzlarla Savaşı (Mart- Nisan 1153) ve Esir Düşmesi ..	117
6. 8. Sultan Sencer'in Esirlikten Kurtulması (23 Nisan 1156)	118
6. 9. Sultan Sencer'in Kızı Emire Hatun İle Halife Müstersid'in Evlenmesi (Ağustos- Eylül 1124).....	119

6. 10. Muhammed Tapar'ın Kızı Fatıma Hatun İle Halife el- Müktefi Biemrillah'ın Evlenmesi (Mart- Nisan 1137).....	119
6. 11. Sultan Mesud İle Halife Müktefi'nin Kızı Seyyide Zübeyde'nin evlenmesi (1140).....	120
6. 12. Sultan Sencer'in Vefatı ve Kişiliği (6 Mayıs 1157).....	121
SONUÇ.....	122
KAYNAKLAR	127

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
Çvr.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştırınız
Nşr.	: Neşreden
Öl.	: Ölümü
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa
TM	: Türkiyat Mecmuası
Trc.	: Tercüme Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınlayan
Vb.	: Ve Benzeri
Vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Çalışmanın Kapsamı ve Önemi

Selçuklu Devleti Türklerin kurduğu dört büyük devletten birisi olması hasebiyle tarihte çok önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Türklerin Müslüman olduktan sonra kurulmuş büyük bir devlet olması, bu devlet ile beraber Türklerin İslamiyetin bayraktarlığını yapmaya başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de bu temel üzerine oturmuş olması Selçuklu Devleti'nin önemini artırmaktadır. Selçuklu Devleti Kurulduktan çok kısa bir süre sonra dönemin Sünnî İslam halifeliği ve lideri olan Abbasî devleti ile temasa geçip kendini tanıtmıştır. Karşılıklı bürokratik ilişkiler geliştikten ve Selçuklu Devleti gücünü artırdıktan sonra kendisini Sünnî İslam'ın savunucusu olarak tanıtmış ve bu uğurda mücadeleler etmiştir. Görüldüğü gibi Selçuklu Devleti Türklerin İslamiyete girmelerinin üzerinden çok fazla zaman geçmemiş olmasına ve devletin de yeni kurulmuş olmasına rağmen böyle bir amacın peşinden koşmuştur.

Tuğrul Bey devrinde başlayan Abbasî Halifeliği ile ilişkiler kısa sürede gelişmiştir. Selçuklu sultanları Sünnî İslam'ın savunucuları olarak Abbasî halifelerinin de koruyuculuğunu yapmışlardır. Selçuklu sultanları Sünnî İslam'a öyle sıkı sarılmışlardır ki Abbasî hanedanı ile evlilik ilişkisi kurmayı kendileri için bir şeref vesilesi olarak görmüşlerdir, bu nedenle (Sultan Berkyaruk devri hariç) her sultanın devrinde Abbasî hanedanı ile bir sıhriyet bağı kurulmuştur. Bu evliliklerin yapılmasında dinî amaçlar çok önemli bir yer tutar; ancak siyasî başka nedenler de yok denilemez. Nitekim Selçuklu Sultanları bu akrabalıklar ile İslam Dünyasında prestijini artırma vb. amaçlar da gütmüştür.

Çalışmamızda her Selçuklu sultanının hükümdarlık devri için bir bölüm oluşturduk. Bu bölümlerin ilk kısımlarında sultanların Abbasî halifeleri ile ilişkileri, iki devlet arasındaki bürokratik gelişmeleri anlattık. Bunun yanında dönemin sultanının tahta çıkışı ve karşılaştıkları mücadelelerden de söz ettik. Bölümlerin ikinci kısımlarında ise o dönemde yapılmış olan evlilikleri kaynaklar eşliğinde detaylı bir

şekilde anlattık.¹ Selçuklu Devleti ve Abbasî Halifeliği arasındaki ilişkiler Türk- İslam Dünyasının ve Tarihinin çok önemli konularından birini teşkil eder. Nitekim Türk- İslam Medeniyetini anlamak için bu iki devleti incelemek çok önemlidir. Bunun dışında Selçuklu hanedanı ile Abbasî hanedanı arasında kurulmuş olan evlilikler ve dolayısıyla akrabalık bağları yukarıda bahsetmiş olduğumuz iki devlet arasındaki ilişkiyi daha fazla anlamamızı ve anlamlandırmamızı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Çalışmamızı ele alırken genel İslam Tarihi eserleri, Selçuklu Vekâyinâmeleri, biyografi kitapları, genel vekâyinâmeler ve telif eserlerden yararlandık. Kaynaklarımız arasında dönemin aydınlanmasını sağlayan kaynak niteliğindeki eserlerimizin bazıları hakkında aşağıda özet şeklinde bilgiler verdik.

Bundarı, Feth b. Ali b. Muhammed el- İsfahani (öl. 1245)'nin *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetu'l- Usra* adlı eseri Selçuklu tarihinin en eski ve önemli kaynaklarından biridir. Eseri kaleme alan ilk kişi Şerefüddin Ebû Nasr Enûşirvan b. Halid-i Kâşânî (öl. 1138)'dir. Onun *Fütûru Zamani's- Sudûr ve Sudûru Zamani's- Sudûr* adlı bu eserini İmâdeddin el- İsfahânî bazı bilgileri de ilave ederek *Nusretü'l- Fetre ve Usretü'l- Fitra* ismiyle Farsçadan Arapça çevirmiştir. Bundarı de bu eseri özetleyerek *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetu'l- Usra* adlı eserini yazmıştır. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.²

Sadreddin el- Hüseyinî, Ebu'l- Hasan Ali b. Nâsır (öl. 1194)'a isnat edilen *Ahbâru'd- Devleti's- Selçukiyye* adlı eserin diğer adı *Zübdetü't- Tevârih*'tir, fakat eseri kaleme alan kişi bilinmemektedir. Eserin iki yerinde Hüseyinî'nin isminin geçmesi,

¹ Sultan Melikşah'ın Kızı Mahmelek Hatun İle Halife Muktedi Biemrillah'ın Evlenmesi diğer evliliklerden biraz farklı olup siyasî ve bürokratik ilişkileri de oldukça etkilemiş olması nedeniyle bölümün son kısmında değil olayların meydana geliş zamanına göre incelenmiştir.

² Bundarı, Feth b. Ali b. Muhammed el- İsfahani, (1999), *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetu'l- Usra*, (nşr.) M. Th. Houtsma,(1889), Leiden, (trc) K. Burslan, (1999), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

eserin ona isnat edilmesini sağlamıştır. Eser İslam tarihi, özellikle de Selçuklu tarihi için oldukça önemlidir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.³

Urfalı Mateos'un *Vekâyiname'si* Ermeni kaynakları arasında çok önemli bir yer teşkil eder, 952- 1136 yılları arasını ihtiva eden eserinde Selçuklular hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Esere Papaz Grigor'un zeyli de eklenmiş ve olaylar 1162 yılına kadar getirilmiştir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.⁴

Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali et- Tenûhî el- Halebî (1090-1163'den sonra)'nin Azîmî Tarihi adıyla bilinen eseri muhtasar bir İslam tarihidir ve 1163 yılına kadar gelmektedir. Eser çok muhtasar olup olaylar bazen tek cümle ile verilmiştir; ancak başka kaynaklarda yer almayan bilgilere yer verilmiş olması eserin kıymetlendirmektedir. Eser kısmen neşir ve tercüme edilmiştir.⁵

İbnü'l Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali (1116- 1200)'nin *el-Muntazam ve Mülûkâtü'l Multazam fî Tarihi'l- Mülûk ve'l- Umem* adlı eseri İslam tarihi için çok büyük bir öneme haiz olan bir kitaptır. Eserde biyografilere de yer verilmiş olup, olaylar yıllara göre sıralanmıştır. Ali Sevim eserin Büyük Selçuklu Devleti ile ilgili kısmını Sultan Berkiyaruk'un saltanat yıllarına tercüme etmiştir. Biz eserimizde bu tercümeyi kullandık.⁶

Râvendî, Muhammed b. Ali (öl. 1207)'nin *Râhatu's- Sudûr ve Âyetü's- Sürûr* adlı eseri başlangıçtan 1194 yılına kadar gelen bir Selçuklu tarihidir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.⁷

³Sadreddin el- Hüseyinî, Ebu'l- Hasan Ali b. Nâsir, (1999), *Ahbâru'd- Devleti's- Selçukîyye*, (nşr.) M. İkbâl, (1933), Lahor, (trc.) N. Lûgal, TTK Yayınları, Ankara.

⁴Urfalı Mateos, (2000), *Vekâyi-nâme (952- 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136- 1162)*, (çvr.) H. D. Andreasyan, (notlar) E. Dulaurer ve M. H. Yınanç, TTK Yayınları, Ankara.

⁵Azîmî, (1988), *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h.430-538/1038/39-1143/44)*, (yay.) A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara.

⁶Ali Sevim, (2005), "İbnü'l- Cevzî'nin El- Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430- 485= 1038- 1092), *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXVI/30, ss. 1- 84.

⁷Râvendî, (1999), *Râhatu's-sudûr ve âyetü's- surûr I*, (nşr.) M. İkbâl, (1921), London, (trc.) A. Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.

İbnü'l Esîr, Ali b. Muhammed (1160- 1233) ortaçağ İslam dünyasının önemli tarihçilerinden biridir. Kaleme almış olduğu *el- Kâmil fi't- tarih* adlı eserinde yaratılıştan başlayarak 1231 yılına kadar olan olayları lüzumsuz tafsilatlardan kurtararak anlatmıştır. Eserde biyografilere ve kültür tarihine dair konulara pek yer verilmemiş, askerî ve siyasî tarih ile ilgili konulara ağırlık verilmiştir. Eser ortaçağ İslam tarihi için vazgeçilmez bir öneme sahip olup neşir ve tercüme edilmiştir.⁸

Sibt İbnü'l Cevzî, Şemseddin Ebu'l- Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu (1186- 1257)'nun *Mirâtü'z- Zaman fi Tarihi'l- A'yân* adlı eseri başlangıçtan 1256 yılına kadar gelen önemli bir İslam tarihidir. Eser otuz ciltten oluşmaktadır ve neşredilmiştir. Biz eserimizde Ali Sevim'in tercümesini kullandık.⁹

Ebu'l- Ferec, Gregory (Bar Habraeus) İbnü'l- İbrî (1226- 1286) Süryanîlerin büyük tarihçilerindedir. Onun tarih ile ilgili eseri *Tarihu'd- Düveli'l- Kebîr*'dir. Üç ciltten oluşan eserin birinci cildini *Muhtasarü Tarihi'd- Düvel* adıyla Arapçaya çeviren Ebu'l- Ferec İslam tarihiyle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Eser tercüme edilmiştir.¹⁰

Reşideddin Fazlullah b. İmâdüddeve Ebu'l- Hayr Ali (1248- 1318)'nin *Câmiu't- Tevârih* adlı eseri bir dünya tarihidir. Farsça yazılan eserin Selçuklularla ilgili bölümü müstakil bir eser gibi yazılmış, Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu hazırlayan olaylar hakkında bilgiler vermiştir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir. biz Erkan Göksu ve İ. Hüseyin Güneş'in birlikte yazdıkları tercümeden istifade ettik.¹¹

İbnü'l- Adîm, Kemalüddin Ebu'l- Kasım Ömer b. Ahmed'in hal tercümesi özelliği taşıyan eseri *Buğyetü't- Taleb fi Tarîh-i Haleb*'te Halep şehrinde yaşamış veya orada uğramış sultanlar, devlet adamları ve ünlü şahsiyetlerin biyografilerini vermektedir. Dönemin siyasî, sosyal ve dinî olaylarına da yer verilen eserde Selçuklu-

⁸ İbnü'l- Esîr, (2008), "*El Kamil Fi't- Tarih*, (nşr.) C. J. Tornberg, (1851- 1876), Leiden, (trc.) A. Ağrakça vd., (2008), *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't- Tarih 8- 9*, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

⁹ Sibt İbnü'l- Cevzî, (2011), *Mirâtü'z- Zaman fi Tarihi'l- A'yân'da Selçuklular*, (yay.) A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara.

¹⁰ Ebu'l Ferec, Gregory (Bar Habraeus), (1999), *Ebu'l- Ferec Tarihi I- II*, (çvr.) Ö. R. Doğrul, TTK Yayınları, Ankara.

¹¹ Reşideddin, (2011), *Câmiu't- Tevârih Selçuklu Devleti*, (çvr.) E. Göksu ve İ. H. Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.

Abbasî ve Selçuklu- Fatimî ilişkileri önemli yer tutar. Eser Türkçeye tercüme edilmiştir.¹² İbnü'l- Adîm'in diğer bir eseri olan *Zübdetü'l- Haleb Min Tarih-i Haleb* de yine İslam tarihi için değerli eserlerden biridir ve Ali Sevim tarafından Selçuklularla ilgili bölümleri tercüme edilmiştir.¹³

İbn Kesîr, İmâdeddin Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer (1300- 1373) ünlü tarihçilerden ve hadis bilginlerindendir. Busra'da doğan İbn Kesîr zamanın önemli âlimlerinden dersler almıştır. Onun tarih sahasındaki önemli eseri *el- Bidâye ve'n Nihâye fi't- Tarih* adlı büyük İslam tarihidir. Eser neşir ve tercüme edilmiştir.¹⁴

Ahmed b. Mahmud (öl. 1570) bir Osmanlı tarihçisidir. Eserinde Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar olan hadiseleri anlatır. *Selçuknâme* adlı eseri genel bir Selçuklu tarihidir. Eser Erdoğan Merçil tarafından tercüme edilmiştir.¹⁵

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (öl. 1702) da esasında bir Osmanlı tarihçisidir. Tarih sahasında yazmış olduğu eseri *Câmiu'd-Düvel* önemli bir İslam tarihidir. Arapça olarak kaleme alınan eser Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁶

Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Türkler tarihte küçük büyük pek çok devlet kurmuşlardır fakat bunların içinde dört büyük devlet dikkati çekmektedir. Bunlar: Hun İmparatorluğu, Göktürk Devleti, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'dir. İslam tarihinde de yine dört büyük İslam devleti vardır. Bunlar ise: Emevîler, Abbasîler, Selçuklular ve Osmanlılar'dır. Görüldüğü gibi Büyük Selçuklu Devleti hem Türk hem İslam Tarihi açısından ve hem

¹² İbnü'l- Adîm, (2011), *Buğyetü't- Taleb fi Tarih-i Haleb (Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri)*, (yay.) A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara.

¹³ Ali Sevim, (2000), "İbnü'l- Adîm'in Zübdetü'l- Haleb Min Tarih-i Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXI/ 25: ss. 1- 84.

¹⁴ İbn Kesîr, (2000), *el- Bidâye ve'n- Nihâye Büyük İslam Tarihi*, XII, (çvr.) M. Keskin, Çağ Yayınları, İstanbul.

¹⁵ Ahmed b. Mahmud, (2011), *Selçuknâme*, (haz.) E. Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

¹⁶ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, (2000), *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, I- II*, (yay.) A. Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir.

de dünya tarihi açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Bu devlete kurucusunun adı münasebetiyle Selçuklular denilmiştir.¹⁷

Oğuzlar X. Asırda Hazar denizinin doğusundan itibaren Sirderya'nın orta mecralarına kadar uzanan sahalarda yaşıyorlardı. Oğuzların batısında Hazarlar ve Bulgarlar, doğusunda Karluklar, kuzeyinde Kimekler (Kıpçaklar) vardı, güneyinde ise İslam Dünyası bulunuyordu (Sümer, 1999: 46- 52, 161-177; Cahen, 1984: 37; Köymen, 2011: 1). Oğuzlar 24 boydan oluşmakta idiler, bunların 12'si Bozok, 12'si ise Üçok kolundan idi. Selçuklular ise Üçok kolunun Kınık boyundan idiler. Kınık boyu Sirderya'nın ağzına yakın bir yerde bulunuyordu (Merçil, 2002: 597; Merçil, 2011: 43; Turan, 2008: 54- 57; Köymen, 2004: 13; Öngül, 2007: 1).

X. yüzyıl başlarında Oğuzların başında “Yabgu” unvanı verilen bir hükümdar bulunuyordu. Selçukluların atası olarak bilinen Dukak'a kuvvetinden dolayı “ *Temür Yalığ*” (Demir Yaylı) lakabı verilmişti. O devlet işlerinde yetenekliliği ve cesareti ile tanınıyordu. Oğuz Yabgusu önemli devlet işlerini ona danışmadan yapmazdı (Hüseynî, 1999: 1; Ebu'l Ferec, 1999a: 292; Müneccimbaşı, 2000a: 1- 2; Ahmed b. Mahmud, 2011: 20). Ancak bir gün Yabgu Dukak'a danışmadan bir Türk zümresine karşı savaş tertip etti, Dukak ise bu duruma çok kızıp ona ağır sözler söyledi aralarında münakaşa çıktı. Yabgu Dukak'ın yakalanıp öldürülmesi için emir verdi ise de ileri gelenler bu emri yerine getirmeyip, kimin haklı olduğuna dair tahkikat yapılmasını beklediler ve sonunda Dukak'a hak verip, Yabgu'yu teskin etmeye çalıştılar. Daha sonra büyük bir şölen tertip edildi ve Dukak ile Yabgu barıştı. Böylece Dukak'ın itibarı arttı ve şöhreti de daha fazla yayıldı (Hüseynî, 1999: 1; İbnü'l- Esîr, 2008a: 76; Ebu'l Ferec, 1999a: 292; Müneccimbaşı, 2000a: 2; Ahmed b. Mahmud, 2011: 21; Turan, 2008: 54- 57; Sümer, 1999: 66- 72; Kafesoğlu, 1972: 4- 5; Kafesoğlu, 1993c: 355; Köymen, 2011: 6- 8; Kitapçı, 2010: 346- 347).

Bu hadisenin ne zaman vukua geldiği bilinmemekle beraber hadisenin meydana gelişinden bir müddet sonra Selçuk doğmuş ve 17- 18 yaşına gelince de Dukak vefat

¹⁷ Selçuk adının kökü ve okunuşu hakkında bk. L'arsonyi, 1939: 377- 384; Turan, 2008: 54; Barthold, 2006: 83; Kafesoğlu, 1972: 3-4; Kafesoğlu, 1993: 353.

etmiştir. Selçuk X. asrın başlarında doğduğuna göre bu hadisenin de 875- 885 yıllarında vuku bulunduğu söylenebilir (Köymen, 2011: 8).

Dukak öldükten sonra oğlu Selçuk “*Subaşı*” yani ordu kumandanı olarak tayin edilmiş ve Kınık Boyunun da beyi olmuştur. Selçuk babası tarafından eski Türk törelerine göre iyi bir asker ve siyasetçi olarak yetiştirilmişti, ünü kısa sürede yayılmış ve Yabgu’nun ona olan teveccühü artmıştı, fakat Selçuk’un yükselişini kıskanan ya da onun aldığı tedbirlerden etkilenen kişiler Yabgu’nun hatununu etkilediler. Bir gün Selçuk âdet gereğince Yabgu’nun sarayına gitmiş, onun yanına oturarak hatun ve çocuklarının üstüne geçmiştir, bu hareket hatuna çok ağır gelmiş ve Yabgu’ya daha şimdiden böyle bir davranışta bulunan kişinin ileride neler yapabileceğini ona anlatmıştır. Yabgu da hatunun sözlerinden etkilenip Selçuk’tan kurtulmanın çarelerini aramıştır. Ölmekten korkan Selçuk kurtuluş çaresi aramış ve çareyi göç etmekte bulmuştur. Göç etmek için ise iki yön vardı: batı yönü ve güney yönü. Selçuk güneye göçmeyi tercih etmiş, ailesi ve Kınık boyuna mensup Oğuz kitlesi ile beraber Yenikent bölgesinden ayrılıp, İslam ülkeleri ile Türk ülkelerinin birleştiği bir uc şehri olan Cend civarına gelmiştir (Hüseynî, 1999: 1- 2; İbnü'l- Esîr, 2008a: 76- 77; Müneccimbaşı, 2000a: 3; Ahmed b. Mahmud, 2011: 22- 23; Sevim ve Merçil, 1995: 15; Turan, 2008: 67- 68; Köymen,2011: 10- 16).

Kaynaklarda bu göç; “*Türkistan’dan veya Turan’dan İran’a veya Dâru’l Harb’den İslam Diyarına*” göç etmek şeklinde değerlendirilmiştir (Hüseynî, 1999: 1- 2; Müneccimbaşı, 2000a: 3; Turan, 2008: 68). Bu göçün 350 (961/962) yılında meydana gelmiş olduğu tahmin ediliyor.¹⁸ Bu göçün asıl sebebinin yer darlığı ve otlak yetersizliği olduğu da belirtilmiştir (Kafesoğlu, 1972: 8; Kafesoğlu, 1993c: 355). Selçuk kısa sürede buraya hâkim olup küçük bir beylik kurmuştur. Cend şehri ve çevresi İslam Dünyası’na yakındı ve İslamiyet burada süratle yayılıyordu bu nedenle bu şehir Oğuzların hâkimiyetinde olmasının yanı sıra bir uc şehri olduğu için *gaza ve cihad* yeri idi.

¹⁸ Müneccimbaşı, 2000a: 3; Turan, 2008: 67; Kafesoğlu, 1993c: 355; Köymen bu göçün tarihini (2011: 34) 930- 935 veya 935- 940 olarak veriyor. Müneccimbaşı ise (2000a: 3): “Benim kanaatime göre Selçuk’un İslam diyarına geçişi takriben 350 (961/962) yılındadır. Çünkü tarihçiler 349 (960/961) yılı olaylarında bu yıl içinde Türklerden iki yüz bin kadar çadırın Müslüman olduğunu söylemektedirler” demektedir.

Selçuk'un da burada yaptığı ilk iş ise Müslüman olmak olmuştur (İbnü'l- Esîr, 2008a: 77; Köymen, 2011: 21).

Selçuk, Kınık Boyu ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda bölgede hâkim dinin İslam olduğu, eğer Müslüman olmazlar ise bu bölgede tutunmanın çok zor olacağı ve tecrit edilmiş küçük bir kavim olarak kalınacağı konuşulmuş ve toplantı neticesinde İslamiyet kabul edilmiştir. Bu olay Türk- İslam tarihi için çok önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Selçuk o vilayetin valisine bir ulak gönderip buraya gelmelerinin asıl sebebinin İslamiyet'i kabul olduğunu belirtip, ondan bu dini öğrenmek için ileri gelen bir kişiyi göndermesini talep etmiş ve bu isteği vali tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir (Köymen, 2011: 21).

Selçuk kendisinden vergi tahsil etmek için gelen Oğuz Yabgu Devleti memurunu "*Müslümanlar kâfirlere vergi vermezler*" diyerek geri çevirmiştir (Turan, 2008: 68; Yazıcı, 2006: 207). O bununla hem Oğuz Yabgu'sundan intikam almış olacak hem de Müslümanlara karşı itibarını arttırmış olacaktı (Köymen, 2011: 24). Selçuk etrafındakilerden de yardım alıp Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı bir dizi savaşlarda bulunmuş ve bu mücadelelerinden dolayı ona "*gazi*" unvanı verilmiştir. Bu savaşlardan birinde ise Selçuk, büyük oğlu ve torunları Tuğrul ve Çağrı'nın babası Mikâil'i kaybetmiştir, o yetim kalan torunlarını özenle yetiştirip büyütüştür (Ebu'l Ferec, 1999a: 292- 293; Müneccimbaşı, 2000a: 4).

Selçuk'un Cend'de kurduğu bu beyliğin etrafında ikisi Türk olmak üzere üç büyük İslam devleti vardı. Bunlardan ilki İslam'ın doğu sınırı üzerinde bir Türk Devleti olan Karahanlılar (840- 1212), ikincisi günümüz Afganistan toprakları üzerinde bulunan ve yine bir Türk devleti olan Gazneliler (963- 1186) ve sonuncusu ise yine doğuda bulunan Samanoğulları Devleti (875- 1005) idi. Güneyinde bulunan Abbasî Halifeliği (750- 1005) artık ismen var olmakla beraber siyasi olarak Büveyhî Devleti (932- 1055)'nin Irak'a hakim olan koluna bağlı idi (Öngül, 2007: 3).

Selçuk Cend'de bir beylik kurmuş ve bu beyliğin sayısı gitgide artmıştır, neticede Cend ve çevresi bu Oğuz kitlesi için dar gelmeye başlamıştı (Köymen, 2011:

34). Selçuk'un artmakta olan kuvvetini gören Samanîler ise Karahanlılar'a karşı zorlu bir mücadele içinde idi ve bu Oğuz kitesinden yardım alabilirdi. Neticede iki taraf arasında bir anlaşma oldu ve bu anlaşmaya göre Samanîler Oğuzlara Buhara civârındaki Nur Kasabasını (Nûr Buhara, Nûr Ata) yurt olarak verecek ve karşılığında onlar da Samanîler'in sınırını Karahanlılar'a ve diğer Türk akınlarına karşı muhafaza edecekti. Fakat sadece Selçuk'un büyük oğlu olan Arslan (İsrail) ve beraberindekiler 375 (985-986) yılında Nûr Kasabasına geldi diğer Oğuz kitleleri ise yine Cend ve civarında kaldılar (Râvendî, 1999: 86; Müneccimbaşı, 2000a: 5; Turan, 2008: 68- 69; Köymen, 2011: 34- 35; Merçil, 2002: 598). Görüldüğü gibi Selçuklular ilk kez başka bir devlet ile münasebete girmişlerdir.

Karahanlı Hükümdarı Hârun Buğra Han Ebû Musa b. Süleyman Samanîler'in başkenti olan Buhara'yı 992 yılında zapt etmişti, bunun üzerine Samanî hükümdarı II. Nuh şehri terk etmek zorunda kalıp Selçuklulardan yardım istemişti, nitekim Selçuk'un oğlu Arslan ve birliğinin gelmesi ve ayrıca Buğra Han'ın hastalanması üzerine Karahanlılar Buhara'dan çıkmıştır. II. Nuh Buhara'yı almasının yanı sıra Oğuzların yardımları sayesinde Karahanlı kuvvetlerine ileri saldırılarda da bulunmuştur (Köymen, 2011: 44; Öngül, 2007: 4).

Samanîler bölgede eski bir devlet idi, Gazneliler ve Karahanlılar ise hem genç hem de dinamik birer devlet idi ve neticede güç dengesi Samanîler'in aleyhine değişmiş ve Karahanlı Hükümdarı İlig Nasr Han 23 Ekim 999'da Buhara'yı tekrar almış, ayrıca Samanîler'in son hükümdarı II. Abdülmelik ve diğer hanedan üyelerini de esir edip başkenti Özkent'e göndermiştir. Bu durumda Arslan müttefikini kaybetmiş, Karahanlılar karşısında da yalnız kalmıştır; ancak aynı hanedandan olan Ebû İbrahim İsmail el- Muntasır esirlikten kurtulup Arslan ile birleşerek 1000 yılında Buhara'yı tekrar almıştır. Fakat bu başarı uzun sürmeyip Karahanlı İlig Nasr karşısında İsmail el- Muntasır tekrar yenilmiştir. İsmail el- Muntasır Arslan'dan aldığı yardımlarla tekrar başarı elde ettiyse de bunlar uzun sürmedi ve artık Oğuzlar da yurtlarına dönüp yeni yapılan savaflara katılmadılar. Neticede İsmail el-Muntasır Karahanlılar karşısında yalnız kalmış, düşman kuvvetlerinden kaçmaya çalıştı ise de esir edilip Özkent'e götürülmüştür. İsmail el- Muntasır Merv civarındaki Arap kabilelerinden birinin reisi

tarafından Rebûlevvel 395 (Aralık 1004- Ocak 1005)'de öldürülmüş ve böylece Samanîler'i diriltme ümidi artık tamamıyla sona ermiştir (Pritsak, 1993: 254- 255; Turan, 2008: 70- 74; Köymen, 2011: 47- 67; Sümer, 1999: 86- 87; Merçil, 2002: 598; Genç, 1992a: 144- 146; Genç, 1992b: 70- 75).

Bu sırada oldukça uzun ömürlü olduğu anlaşılan Selçuk 100 yaşını geçmiş olarak 1007 yılı civarında Cend'de ölmüş ve orada gömülmüştür. Selçuk'un dört oğlu vardı, bunlar; Mikail (genç yaşta şehit olmuştur), Arslan, Musa İnanç ve Yusuf Yınal'dır, ayrıca Selçuk'un Yunus adında da bir oğlu olduğu rivayet edilmektedir.¹⁹

Eski Türk geleneğine göre Selçuk öldükten sonra yerine büyük oğlu Arslan "Yabgu" unvanını alarak geçmiştir.²⁰ Diğer hanedan üyeleri ise kendilerine bağlı yerlerde yarı bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlardan Arslan Yabgu'ya bağlı olanlara "Yabgulular", Tuğrul ve Çağrı Beyler'e bağlı olanlara "Selçuklular" ve Yusuf Yınal'a bağlı olanlara ise "Yınallılar" denilmiştir (Öngül, 2007: 5).

Samanî Devletinin ortadan kalkması ile beraber Selçuklular Karahanlılar ile karşı karşıya kaldılar, bu arada İlig Nasr Hân'ın saldırısına uğrayan Tuğrul ve Çağrı Beyler, kardeşi Buğra Ahmed Hân'a sığınmak için Talas'a gittilerse de beklediklerini bulamamışlar ve hatta Buğra Hân Tuğrul Bey'i yakalayıp hapsedmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 77; Turan, 2008: 88; Sevim ve Merçil, 1995: 18; Merçil, 2002: 598). Bunun üzerine Çağrı Bey bazı Karahanlı komutanlarını esir alarak Tuğrul Bey'in serbest kalmasını sağlamıştır. Daha sonra Tuğrul Bey savunması daha kolay olan çöllere çekilirken Çağrı Bey de yeni yurt arayışları içinde Bizans yönetimindeki Anadolu'ya bir keşif seferi düzenlemiştir (1016- 1021). Bu sefer Anadolu'nun Türkleşmesi açısından oldukça önemli bir hadisedir (Turan, 2008: 89- 90; Merçil, 2002: 599; Pritsak, 1993: 256).

¹⁹ Râvendî, 1999: 86; İbnü'l- Esîr, 2008a: 77; Aksarayî, Reşidüddin ve Osman Turan 5 oğlu olduğunu söylemektedir, bk. Aksarayî, 2000: 6; Reşidüddin, 2011: 71; Turan, 2008: 85- 86. krş. Müneccimbaşı, 2000a: 4; Merçil, 2011: 45.

²⁰ Köymen (2011: 33) Selçuk'un unvanının "Subaşı" olmasına karşın Arslan'ın "Yabgu" unvanını almış olmasının Selçuklu ailesi için kuvvetlendiğinin bir göstergesi olarak kabul etmiştir.

Karahanlı prenslerinden Ali Tekin daha 1014 yılından itibaren Buhara'da hüküm sürüyordu; ancak Karahanlı Hükümdarı Arslan Han onun bu hâkimiyetine son verip onu esir aldıysa da Ali Tekin kurtulup, Buhara'ya gelmiş, hâkimiyetini tekrar kurup Arslan Yabgu ile bir ittifak içine girmiştir. Bu ittifak Selçuklular tarihi için oldukça önemli bir hadisedir, çünkü ilk kez eski bir hanedana mensup bir kişi, Selçuklu yabgusunu kendisine eşit bir müttefik olarak görmüştür, böylece Arslan Yabgu artık bir yardımcı olmayıp, başka siyasi teşekküller tarafından tanınan bir hükümdardır. Ayrıca bu ittifak sistemi ile toprağı olup askeri olmayan Ali Tekin ile askeri olup toprağı olmayan Arslan Yabgu birleşmiş, Karahanlı ve Gazneli ittifakına karşı kazandıkları ilk zafer ile de Samanîlerin yerini alan yeni bir devlet kurulmuştur (İbnü'l- Esîr, 2008a: 77- 78; Turan, 2008: 88; Genç, 1992a: 148; Köymen, 2011: 68- 71).

Bölgede hâkim güç olmaya çalışan Karahanlılar ve Gazneliler, Ali Tekin'in Arslan Yabgu ile Buhara'da kurduğı bu yeni beyliğı kendileri için bir tehlike unsuru olarak görmüşlerdir. Bunun üzerine Karahanlı Büyük Hükümdarı Yusuf Kadir Hân ile Gazneli Sultanı Mahmud 1025 yılında Semerkand yakınlarında bir araya gelip, görüşüp bazı kararlar almışlardır. Bu kararlar şöyledir:

- 1) Ali Tekin'in Maverâünnehir'deki beyliğine son verilip, beyliğin başına Yusuf Kadir Hân'ın oğlu Yeğen Tekin getirilecek.
- 2) Gittikçe daha büyük bir tehlike olmaya başlayan Arslan Yabgu ve beraberindeki Türkmenler Maverâünnehir'den Horasan'a geçirilecek.
- 3) Ceyhun her iki devlet arasında sınır kabul edilecek.
- 4) Bu anlaşmayı sağlamlaştırmak için karşılıklı akrabalık girişiminde bulunulacaktır (Sevim ve Merçil, 1995: 19- 20; Öngül, 2007: 7).

Bu ittifaktan çekinen Arslan Yabgu ve Ali Tekin çöllere çekildiler; ancak bir gün Sultan Mahmud Arslan Yabgu'ya bazı vaatlerde bulunarak onu yanına çağırtdı. Arslan Yabgu da davete icabet etti ve onuruna verilen şölende Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya: “Gördüğünüz gibi biz çoğı zaman Hind'e gaza yapmaya gideriz ve Horasan savunmasız kalır. Şayet bir düşman ortaya çıkar ve nâibimiz sizden yardım isterse ne kadar atlı kuvvet gönderebilirsiniz?” diye sormuştur. Arslan Yabgu ise silahdarından bir

ok alarak: “*Bunu kendi boyuma (Kınık) gönderirsem 10 bin atlı, (yine silahdarından bir ok alıp) bunu Balhan Dağı’na gönderirsem 100 bin atlı (bir ok daha alıp) eğer bunu Türkistan’a gönderirsem 200 bin atlı gelir.*” Dedi. Bu sözlerden ürken Sultan Mahmud esasen hile ile çağırılmış olduğu Arslan Yabgu’yu, oğlu Kutalmış’ı ve bazı yakın adamlarını tutuklayarak Hindistan’da Keşmir’e giden bir tepe üzerinde bulunan Kâlıncâr (Kâlencer) kalesine gönderip hapsetti. Ayrıca Arslan Yabgu’ya bağlı Türkmenlere de saldırı düzenleyip, yağma hareketlerinde bulunmuş ve onları Horasan’a yerleştirmiştir; ancak bu Türkmenler Gazneli Devleti’ne boyun eğmemiş, daima hareket halinde bulunmuş, Anadolu’ya kadar varan akınlarda bulunmuşlardır. Bu Türkmenler Arslan Yabgu’yu da hapisten kurtarma girişiminde bulundularsa da başarılı olamadılar; fakat Kutalmış bir yolunu bulup hapisten çıkıp, babasına bağlı Türkmenlere ulaşmıştır. Arslan Yabgu ise 1032 yılında ölene kadar yedi yıl Kâlıncâr kalesinde hapis kalmıştır (Bundarî, 1999: 2- 4; İbnü'l- Esîr, 2008a: 78; Reşidüddin, 2011: 73- 78; Râvendî, 1999: 87- 90; Müneccimbaşı, 2000a: 4- 6; Ahmed b. Mahmud, 2011: 26; Turan, 2008: 91- 92; Kafesoğlu, 1972: 13- 15; Merçil, 1989: 35; Sevim ve Merçil, 1995: 20- 21; Köymen, 2011: 78- 96).

Arslan Yabgu’nun ölmesi ile beraber Selçukluların başına yaşça büyük olan sakin tabiatlı Musa İnanç Bey gelmiştir. Gerçekte ise hâkimiyet Tuğrul ve Çağrı kardeşlerdeydi (Turan, 2008: 92; Köymen, 2011: 115). Aslına bakılırsa Arslan Yabgu ile Ali Tekin arasındaki ittifaka Tuğrul ve Çağrı Beyler’in katılmaması ve ayrıca Arslan Yabgu’yu Tuğrul ve Çağrı Beylerin hapisten kurtarmaya teşebbüs etmemeleri Arslan Yabgu ile aralarında bir soğukluk olduğunun da göstergesidir denilebilir. Arslan Yabgu’nun eski müttefiki olan Ali Tekin Selçukluların başına bu iki kardeşinin geçmesini aslında istememişti; ancak o, ortak düşman olan Gazneliler ve Karahanlılar’a karşı Tuğrul ve Çağrı Beyler’e ittifak teklifinde bulunmuş; onlar ise bu teklifi kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine siyasetini değiştiren Ali Tekin Selçuk’un dördüncü oğlu Yusuf Yınal’a bir elçi ve hediyeler gönderip ona “*Selçuklu Yabgusu*” unvanını vermiş ve böylece Selçukluları birbirlerine düşürmeye çalışmıştır (İbnü'l- Esîr, 2008a: 78; Barthold, 1990: 317; Sevim ve Merçil, 1995: 21; Köymen, 2011: 120- 128), fakat bu siyaseti de işe yaramamış ve Yusuf Yınal da teklifi kabul etmemiştir. Tüm bunlardan sonra Ali Tekin Alp Kara Baran adlı bir kumandan idaresinde bir ordu göndererek

Selçuklulara ani bir baskın yapmış ve bu olayda pek çok Selçuklu askeri ile Yusuf Yinal da ölmüştür. Buna rağmen Selçuklular kısa sürede toparlanıp, karşı bir saldırıda bulunmuş, Karahanlı Buhara Beyliğini mağlup edip, Alp Kara'yı da öldürmüşler ve böylece intikamlarını almışlardır (1030). Fakat yine de Ali Tekin'in sürekli saldırıları karşısında bu bölgede tutunamayan Selçuklular, Gazneli Valisi Altuntaş'ın kendilerine yurt olarak verdiği Şurâhan ve Darhân (Dergân)'a göç etmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l- Esîr, 2008: 79; Barthold, 1990: 317- 318; Sevim ve Merçil, 1995: 22).

Tüm bu olaylar sırasında Gazneli Sultanı Mahmud 1030 yılında ölmüş, yerine Ali Tekin'in desteği ile oğlu Mesud tahta geçmiştir. Sultan Mesud da aynen babasının siyasetini takip etmiştir. Nitekim o tahta geçerken yardımını almış olduğu Ali Tekin'e karşı Harezmi valisi Altuntaş'ı göndermiş ve 1032'de Debûsiye'de yapılan savaşta Altuntaş hayatını kaybetmiştir. Sultan Mesud Altuntaş'ın yerine oğlu Hârun'u Harezmi'e vali olarak atamışsa da daha sonra kendi oğlu Said'e "*Harzemşah*" unvanını vermiş ve bu olay Harezmi'in karışmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Hârun 1034'de bağımsızlığını ilan edip Gazneliler'e karşı isyan etmiş ve durumunu kuvvetlendirmek için de Ali Tekin ve Selçuklular ile bir ittifak yapmıştır. Bunun karşılığında Selçuklular Harezmi'de bazı bölgeleri yurt olarak almışlardır. Böylece Gazneliler'e karşı bölgede üçlü bir ittifak kurulmuştur (Kafesoğlu, 1956: 33- 34; Sevim ve Merçil, 1995: 22; Köymen, 2011: 115- 149).

Selçuklular Harezmi'e gelmiş, yurt sahibi olmuşlardı. Burada kendilerini güven içinde hissediyorlardı. Fakat Oğuzların Baranlı (Koyunlu) Boyundan olan Cend Emiri Şahmelik 29 Ekim 1034'de Kurban Bayramının son günü Selçuklulara ağır bir baskın vermiş, 7- 8 bin kişiyi öldürmüş, pek çok kadın, çocuk ve askeri de esir almıştır. Böyle bir saldırıyı beklemeyen Selçuklular saldırıyı Ali Tekin'in ya da Hârun'un yapmış olabileceğinden şüphelendiler ve Ceyhun Nehrini geçip Ribât-ı Nemek'e geldiler. Fakat Hârun olaylarla bir ilgisinin olmadığını göstermiş, pek çok hediyelerle birlikte yerlerine dönmelerini istemiş, Selçuklular da bunu kabul etmiştir. Hârun Selçuklular ile Şahmelik'i barıştırmak istedi ise de muvaffak olamamış ve Şahmelik geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu olaylardan kısa süre sonra Ocak 1035 yılında Ali Tekin ölmüş, bunu fırsat bilen Gazneli Sultanı Mesud Hârun'u bir suikast sonucu 13 Nisan 1035

yılında öldürtmüştür. Böylece bu ittifak sistemi yok olmuş, Selçuklular bir taraftan Ali Tekin'in oğullarına karşı, diğer yandan ise Gazneliler'e karşı yalnız kalmıştır (İbnü'l-Esîr, 2008a: 79; Müneccimbaşı, 2000a: 7- 8; Turan, 2008: 92- 94; Köymen, 2004: 37- 39; Köymen, 2011: 149- 160; Sümer, 1999: 85- 86; Kafesoğlu, 1993c: 359- 360; Merçil, 2002: 599; A. Öngül, 2007: 9- 10).

Harezmi'de çok zor bir durumda kalanlar Selçuklular Gazneliler'den izin almadan Horasan'a göç ettiler (Mayıs 1035). Önce 1000 süvari ile Ceyhun Nehri'ni geçerek Merv, Serahs ve Ferâve yörelerine geldiler. Buralara daha önce gelmiş bulunan Türkmenlerin ve Harezmîlilerin de katılması ile Selçukluların sayısı gitgide çoğaldı. Bunun üzerine Selçukluların reisi Musa Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler Gazneliler'in Horasan Divan reisi Sûrî'ye bir mektup yollayarak durumlarını bildirmişler ve Sultan'ın hizmetine girmek istediklerini, karşılığında da Nesâ ve Ferâve'yi yurt olarak istediklerini bildirmişlerdir.

Daha önce bu hatayı babasının yapmış olduğunu ve başlarına büyük sıkıntılar geldiğini bilen Sultan Mesud bu istekleri kabul etmediği gibi vezirinin beklenilmesi tavsiyesine de uymamış ve Selçukluların üzerine Hâcib Beydoğdu kumandasında 17.000 kişilik bir ordu göndermiştir. Bu savaşta Gazneliler başta galip geldi iseler de daha sonra Selçuklular savaşı kazanmış ve pek çok ganimet elde etmişlerdir. Böylece Selçuklular daha önce mektupla alamadıkları yerleri bu kez savaşla almış oldular; ancak yine de Gazneli kuvvetlerinden çekinen Selçuklular Gazneliler'in vezirine elçi gönderip savaşa kendilerinin sebep olmadıklarını bildirerek özür dilemişlerdir (İbnü'l-Esîr, 2008a: 80; Köymen, 2011: 212- 221).

Müzakereler sonucunda Sultan Mesud Musa İnanç Yabgu'ya Ferâve'yi, Çağrı Bey'e Dihistan'ı, Tuğrul Bey'e de Nesâ'yı vermiştir, ayrıca Selçuklu reislerine hil'at, menşûr ve sancak göndererek onlara Horasan'a mahsus olan "*Dihkân*" (vali) unvanını vermiştir (Ağustos 1035). Buna karşılık olarak da Selçuklular Sultan' a itaat edecekler ve içlerinden birini de daima rehin olarak vereceklerdi. Bu savaş ve anlaşma ile Selçuklular artık meşru bir kuvvet haline gelmiş ve devlet kurma yolunda önemli bir adım atmışlardır (İbnü'l-Esîr, 2008a: 80; Müneccimbaşı, 2000a: 9; Turan, 2008: 94- 96;

Merçil, 1989: 63- 64; Merçil, 2002: 599- 600; Sümer, 1999: 103- 104; Sevim ve Merçil, 1995: 23; M. A. Köymen, 2011: 223- 2289.

Selçukluların Nesâ'da kazandıkları zaferden sonra itibarları büyük ölçüde artmıştı. Bunu gören Türkmenler Balhan Dağı (Hazar Denizinin doğusu) ve Ceyhun Nehri taraflarından akın akın Selçuklulara katılmaya başlamışlardı. Böylece Selçukluların sayısı her geçen gün artarak, Gazneliler için büyük bir tehdit unsuru oluşturmaya başlamıştı. Gerçekte ise ortada bir anlaşma olmasına rağmen her iki taraf da birbirlerine güvenmiyorlardı. Yeni yurtlara ihtiyaç duyan Selçuklular Gazneliler'den Merv, Serahs, Bâverd ve yörelerini istedikleri gibi Sistan'a kadar da akınlara başlamışlardı. Ayrıca Gazneliler'in düşmanı olan Harzemşah İsmail ile de bir ittifak kurmuşlardı. Tüm bu gelişmeleri yakından takip eden Gazneli Sultanı Mesud Selçukluları kesin bir darbe ile Horasan'dan çıkarmak azminde idi. Bunun için de Hâcib Subaşı kumandasında 15.000 kişilik bir orduyu Horasan'a, bunun yanında ikinci bir orduyu da Herat'a göndermişti. Devlet erkânının tavsiyesi öncelikle Selçuklular üzerine gidilmesi yönünde idi; ancak Sultan Mesud'un Hindistan'ın Delhi Bölgesindeki Hânsi Kalesi'ni fethetmek üzere 6 Ekim 1037'de sefere çıkması, onun Selçuklu konusunun ehemmiyetini kavrayamamış olduğunu göstermektedir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 81; Köymen, 2011: 228- 244).

Sultan Mesud görüldüğü gibi Selçuklulara karşı bizzat ordusunun başında bulunmamıştır, ayrıca kışın bastırması ile Subaşı muntazam ordusu ile harekete geçememiştir. Tüm bunları fırsat bilen Selçuklular Tâlekân ve Fâryâb'ı yağmalayıp Rey Şehrini de kuşatmışlardı. Bu sırada Sultan Mesud Hânsî Kalesi'ni zapt edip 1038 yılında Hindistan'dan dönmüştür. Bu zamana kadar Selçuklular Gazneliler'e karşı gerilla savaşı taktiği uyguluyorlardı. Sultan Mesud ise bu işe bir son vermek için Hâcib Subaşı'yı Selçuklulara karşı bir meydan savaşı için görevlendirmiştir. Selçuklular bu Gazneli kuvvetlerinden korkup ağırlıklarını ve ailelerini Merv Çölüne göndermiş ve iki kuvvet 24 Mayıs 1038 yılında Serahs yakınlığında Telhâb denilen yerde karşılaşmış, özellikle Çağrı Bey'in gayretleri ile Gazneli ordusu ikinci kez yenilgiye uğramıştır (Azimî, 1988: 3; İbnü'l- Esîr, 2008a: 81; Müneccimbaşı, 2000a: 9- 10; Turan, 2008: 97-

98; Kafesoğlu, 1972: 22- 24; Sümer, 1999: 109- 111; Köymen, 2011: 244- 253; Merçil, 2002: 600).

Bu ikinci zafer ile birlikte Selçuklular artık bağımsızlıklarını resmen kurmuş oldular ve yeni devlet kurmak için de hazırlıklara başlayıp, ülkeyi eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi bölüştüler. Buna göre Tuğrul Bey devletin hükümdarı olarak Nişâbur'u, Çağrı Bey Merv'i ve Musa İnanç Yabgu ise Serahs Şehrini aldı. Böylece artık Horasan'da Gazneli hâkimiyeti sona ermiş olup, Selçuklu hâkimiyeti başlamış oluyordu. Tuğrul Bey amcası Yusuf Yınal'ın oğlu ve ana bir kardeşi olan İbrahim Yınal'ı Nişâbur Şehrine öncü olarak yollayıp teslim almasını istedi. Nişâbur halkı ise bir istişareden sonra bunu kabul ettiler. Böylece şehre giren İbrahim Yınal şehri Tuğrul Bey adına teslim aldı ve "*Sultanu'l- Muazzam*" unvanı ile onun adına hutbe okuttu. Bir süre sonra Tuğrul Bey kolunda Türk hâkimiyet alameti olarak bir yay ve belinde üç ok bulunduğu halde 3.000 atlı ile beraber şehre girdi. Burada coşku ile karşılandı ve Gazneli Sultanı Mesud'un tahtına oturdu. Böylece Horasan'ın en önemli şehri olan Nişâbur Selçukluların ilk merkezi oldu, ayrıca bu zaferden sonra Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah Nişâbur'a, Tuğrul Bey'e bir elçi göndermiş ve böylece Abbasî Halifeliği Selçuklu hâkimiyetini tanımış oldu (Hüseynî, 1999:5- 8; İbnü'l- Esîr, 2008a: 65, 82; Müneccimbaşı, 2000a: 100; Turan, 2008: 98- 99; Merçil, 1989: 67- 68; Merçil, 2002: 600; Sevim ve Merçil, 1995: 24; Köymen, 2011: 253- 278).

Nesâ ve Telhâb zaferleri Gazneli Devleti'nin bölgedeki askerî ve siyasî hâkimiyetini ciddi bir şekilde sarsmıştı. Sultan Mesud Selçukluların kendisi için çok büyük bir tehlike olduğunu anlayıp, büyük bir ordu ile onlara karşı sefere çıkmaya karar verdi. Gazneli ordusu 70.000 süvari ve 30.000 piyadeden oluşmakta ve bu sayı ile devrin en büyük ordusu sayılmakta idi. İlk olarak Sultan Mesud ile Çağrı Bey ve emrindeki Türkmenler 6 Nisan 1039 yılında Ulyaâbâd'da karşılaştılar ve Çağrı Bey mağlup oldu. Çağrı Bey Serahs'da bulunuyordu, bu galibiyet ile morali yükselen Sultan Mesud Belh'den hareket edip, Serahs üzerine yürüdü. Bunu haber alan Tuğrul Bey ve Musa İnanç Yabgu da Serahs'a geldiler; ancak yine de sayıca çok üstün durumda olan Gazneli ordusundan çekinen Tuğrul Bey ve bazı ileri gelen devlet adamları, Rey, Cürcan ve Cibâl bölgelerine çekilme taraftarıydılar. Çağrı Bey ise: "*Horasan'ın asla*

terk edilmemesini, başka yeni bölgelerde başarılı olmanın çok güç olacağını ve Gazneliler karşısında üçüncü kez başarılı olabileceklerini” söylemiştir. Neticede ise Çağrı Bey’in fikri kabul edilmiş ve 27 Haziran 1039 yılında Serahs çölünde yapılan savaşta Gazneli ordusu yine galip olmuştur; ancak bu kesin zafer değildi. Gazneli ordusu karşısında tutunamayan Selçuklular çöllere çekilmek zorunda kaldılar ise de mücadeleyi bırakmayıp çöllerden sevk ettikleri atlı birlikler ile Gazneli ordusunu yıpratma saldırılarında bulundular, ayrıca bölgedeki su kuyularını da tahrip edip kapatarak Gazneli ordusunu zor durumda bırakmışlardır. Bu durumda Gazneli veziri Selçuklulara barış teklif etmiş, Selçuklular da bu teklifi kabul etmiştir. Bu anlaşmaya göre;

- 1) Gazneli ordusu Serahs’dan ayrılıp, Herat’a çekilecek,
- 2) Nesâ, Bâverd ve Ferâve Şehirleri Selçuklulara teslim edilecek,
- 3) Selçuklular buna karşılık ele geçirdikleri Nişâbur, Merv ve Serahs şehirlerini boşaltacaklar.

Bu anlaşma ile ilk kez Gazneli Devleti Selçukluları siyasî bir teşekkül olarak kabul etmiş oldu, fakat bu anlaşma geçici bir çözümdü; gerçekte ise taraflar hem dinlenmek hem de savaşa tekrar hazırlanmak için süre istiyorlardı (Sümer, 1999: 113-114; Köymen, 2011: 278- 311; Merçil, 2002: 600- 601; Merçil, 2011: 47). Nitekim Sultan Mesud Herat’a çekildi ise de Selçuklular vermeleri gereken üç şehri vermedikleri gibi, Gazneli topraklarına da tekrar akınlar yapmaya başladılar. Bunun üzerine Sultan Mesud Selçukluların üzerine yürüdü; ancak Selçuklular bir meydan savaşı yapmaktan çekiniyor, daha çok Gazneli ordusunu yıpratıcı saldırılarda bulunup çöllere çekiliyorlardı. Bu durumda sonuç elde edemeyen Sultan Mesud, adamlarının kıtlık nedeniyle Herat’a çekilmeleri tavsiyesine uymamış ve 16 Mayıs 1040’da Merv’e doğru hareket etmiştir (Köymen, 2011: 312- 315).

Selçuklular Sultan Mesud’un Merv’e doğru hareket ettiğini haber alınca korkuya kapıldılar ve Tuğrul Bey Cürcan’a çekilmeyi teklif etti fakat Çağrı Bey; çöl yoluyla gelmekte olan Gazneli ordusunun yorgun ve ağır bir ordu olduğunu belirtip, başarılı olabileceklerini söylemiştir. İleri gelen kişilerin de bu fikri kabul etmesi ile Selçuklular

savaşa karar verdiler ve 2.000 atlı ile ağırlıklarını gerilere gönderdiler, asıl ordu ise 16.000 kişiden oluşuyordu. İki taraf arasındaki ilk öncü savaş 22 Mayıs 1040 tarihinde başladı. Ertesi gün Gazneli ordusu savaşarak Merv'in güney batısında ve Merv'e bir konak mesafede bulunan Dandanakan Kalesine ulaştı. Gazneli ordusu susuzluktan bitkin bir duruma gelmişti, onlar buraya ulaşmadan önce Selçuklular kale etrafındaki kuyuları tahrip ederek kullanılamaz hale getirmişti. Bu durumda Sultan Mesud ordusunun 5 fersah uzaklıktaki bir havuz başına gitmesini emretti, Gazneli ordusu harekete geçince düzeni bozuldu, bunun yanında Sultan Mesud'un Türklerden oluşan Hassa ordusundan 370 kişi de Selçuklulara katıldı. Selçuklular morali bozulmuş, bitkin ve disiplini kalmamış olan Gazneli ordusuna 24 Mayıs 1040 günü saldırıp mağlup etmiştir. Koskaca Gazneli ordusundan savaş meydanında sadece Sultan Mesud ile etrafında birkaç adamı kalmıştı, onlar da Merv ovasındaki Berkdiz Kalesine kaçtılar. Böylece Gaznelilerden kalan değerli hazineler, çok miktarda silah ve malzeme Selçuklulara ganimet olarak kalmıştır (Hüseynî, 1999: 8- 9; Râvendî, 1999: 93- 99; İbnü'l- Esîr, 2008a: 84; Reşidüddin, 2011: 83- 91; Müneccimbaşı, 2000a: 10; Cahen, 1988: 7; Zahoder, 1954: 583; Turan, 2008: 103- 106; Merçil, 1989: 75- 76; Merçil, 2002: 601; Merçil, 2011: 47- 48; Yazıcı, 2006: 209- 212; Kafesoğlu, 1972: 25- 27; Kafesoğlu, 1993c: 361- 362; Sevim ve Merçil, 1995: 24- 26; Köymen, 2011: 315- 351).

Dandanakan Zaferi ile Selçuklular Horasan'da tamamen bağımsız bir devlet kurmuşlar ve böylece büyük bir imparatorluğun temellerini de atılmışlardır. Tuğrul Bey'i "*Horasan Selçuklu Hükümdarı*" ilan ettiler. Daha sonra ise devrin bir âdeti olarak Karahanlılar'a, Ali Tekin oğullarına, Böri Tekin ve Kâkuyi Emiri Alâuddevle Muhammed'e zaferlerini bildiren fetihnameler gönderdiler. Selçuklu ileri gelenleri aynı ay içinde tekrar toplanmışlar ve çok önemli kararlar almışlardır, bu kurultayda alınan ilk karar ise Abbasî Halifesi Kaim Biemrillâh'a mektup yazılması idi. Selçuklu elçisi Ebû İshak Fukkâî ile gönderilen mektupta halifeye sadık kalınacağı ve Horasan'da adaleti tesis edeceklerini bildirdiler. Bundan sonra Selçuklular bölgeleri hâkim oldukları ve ileride fethedecekleri ülkeler olmak üzere eski Türk geleneğine göre taksim etmişlerdir. Buna göre:

Tuğrul Bey “*Sultan*” sıfatı ile başkent Nişabur’u alacak ve batı yönündeki fetihlerle ilgilenecek.

Çağrı Bey “*Melik*” unvanıyla Merv Şehri merkez olmak üzere Serahs ve Belh Şehirleri ile Ceyhun- Gazne arasındaki memleketler ile ilgilenecek.

Musa İnanç Yabgu da fethetmek suretiyle Herat, Bust ve Sistan yörelerine kadar uzanan memleketlere hâkim olacak.

Bunun yanında devletin merkeziyetçi siyaseti gereğince kendilerine muhtariyet verilmeyen Selçuklu şehzadelerinden İbrahim Yinal b. Yusuf Yinal Kuhistan’a, Kutalmış b. Arslan Cürcân ve Damgân’a, Kavurd b. Çağrı Bey ise Kirman’a atandılar.

Böylece devlet üçlü yönetim sistemine göre bölünmüş oluyordu, buna göre Musa İnanç Yabgu ve Çağrı Bey kesinlikle Tuğrul Bey’e tâbi olacaklar ama bunun yanında hâkim oldukları bölgelerde Tuğrul Bey’in adından sonra kendi adlarına hutbe okutup para bastırabilecek ve günde üç kez saraylarının kapısında nevbet (bando) çaldırabileceklerdi. Ayrıca başlarında hükümdarlık simgesi olan çetr taşıyabileceklerdi. Selçuklular bu esaslar üzerine harekete geçtiler ve fetihlerini gerçekleştirdiler (Hüseynî, 1999: 12; Râvendî, 1999: 100- 103; Reşidüddin, 2011: 91- 96; Müneccimbaşı, 2000a: 11; Turan, 2008: 106- 109; Sevim ve Merçil, 1995: 26- 27; Köymen, 2011: 351- 366; Merçil, 2002: 601; Merçil, 2011: 48).

1. BÖLÜM TUĞRUL BEY DEVRİ

1. 1. Abbasî Halifeliği'nin Durumu

Halifelik Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ortaya çıkmış, temeli din olan ve İslam toplumunda hemen her açıdan çok önemli olan bir müessesedir. Halife ise Hz. Peygamber'den sonra onun vekili olarak İslam Devleti'nin idaresini üstlenen kişiye verilen en yüksek unvandır ve görevi dini himaye ile dünyayı idare etmektir (Arnold, 1993: 148; Barthold, 2006: 87; Çakmak, 2007: 37- 38). Selçukluların tarih sahnesine çıktığı devirlerde ise İslam Dünyası'nın liderliğini Abbasî Halifeliği üstleniyordu.

Abbasî Halifeliği Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas'ın soyundan gelen kişiler tarafından kurulduğu için bu adı almıştır. Ebu'l Abbas es- Saffah ise halifeliğin kurucusudur. Abbasî'lerin ilk devirlerinde çok önemli gelişmeler olmuş, kültürel anlamda İslam Dünyası'nda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak halifelik, kuruluşunun ikinci asrının ortalarından itibaren güç kaybetmeye başlamıştır. Özellikle yüksek rütbeli Türk kumandanları ile halifeler arasında çıkan sıkıntılar merkezi otoriteyi daha da zayıflamış ve İslam Dünyası'nda irili ufaklı pek çok devlet kurulmuştur (Mevdûdî, 1971: 29- 30; Adalıoğlu, 2002: 659).

Abbasî Halifeliği'nin güç kaybetmesi ile birlikte Bağdat ve civarında ortaya çıkan ve Şiîliği benimseyen Büveyhîler, 945 yılının Aralık ayında Sünnî- İslam Dünyası'nın merkezi olan Bağdat'ı işgal etmiştir. Büveyhî hükümdarları halifelere çok kötü muamelelerde bulunmuşlardır, dolayısıyla halifeler büyük bir itibar kaybına uğramışlardır. Halifeler Halifelik Sarayı içinde hayat sürdürmeye mahkûm edilip, bütün yetkileri ellerinden alınmış ve sadece Büveyhîler'in verdikleri kadarıyla geçimlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır, hatta halifelerden gözlerine mil çekilenler bile olmuştur (Grousset, 1980: 156; Zetterzteen, 1993b: 834; Arnold, 1993: 150; Lewis, 2006: 91- 92; Kuşçu, 2010: 644; Çakmak, 2007: 38). Buna rağmen Büveyhîler Sünnî İslam âleminden çekindikleri için Abbasî Halifeliği'ne son vermemişlerdir (Merçil, 1992c: 497). Görüldüğü gibi İslam Âleminde siyasi güçten mahrum olsa bile halifeler,

atalarının makamlarına hürmeten İslam Devletlerinde salahiyet ve iktidarın kaynağı olarak görülmüş ve vali ve hükümdarlar bu nedenle halifelerden unvan ve menşur istemişlerdir (Arnold, 1993: 150).

1. 2. Selçukluların Ortaya Çıktığı Tarihlerde İslam Dünyası

Selçukluların ortaya çıktığı tarihlerde İslam Dünyası siyasî ve dinî olarak bölünmüş bir halde olup sürekli iktidar mücadelelerine sahne olmaktadır. Temelde iki kutba ayrılmış bir vaziyette olan İslam Dünyası'nın nüfusça yoğunlukta olan kısmı dinî açıdan meşru otorite olarak Bağdat Abbâsî Halifeliği'ni tanıyordu, fakat halifelik aslında 945 yılından itibaren bölgeyi ele geçiren Büveyhî Devleti'nin tahakkümü altında idi (Günaltay, 1943: 62- 65; Cahen, 1984: 33- 34; Yıldız, 1988: 35; Köymen, 2011: 38- 42; Ocak, 2002: 314; Kuşçu, 2010: 648). Yukarıda da değinildiği gibi Büveyhî Devleti Şîi inanca sahip olduğu için Abbâsî Hilâfeti'nin meşruluğunu kabul etmemekte ve fakat İslam Dünyası'nın tepkisinden korktuğu için de sembolik de olsa Halifeliğin devamına müsaade etmekte idi (İbnü'l- Esîr, 2008a: 111; Günaltay, 1943: 82- 83; Koca, 2007: 4; Turan, 2003: 185- 186).

Batı İslam Dünyası'nda ise hâkimiyet Mısır Fatımî Halifeliği'nin elinde idi. Fatımîler hilafetin Hz. Ali ve Hz. Fatıma soyundan gelebileceğini bu nedenle de Bağdat Abbâsî Halifeliği'nin gayri meşru olduğunu iddia etmekteydiler (Seyyid, 1995: 228- 229; Genç, 2002: 640). Bu nedenle İslam'ın meşru dinî ve siyasî lideri olma talebiyle Fatımîler 909'da Kayravan'da ortaya çıkıp devletlerini kurmuşlar, 968'de ise Kahire'yi alıp, başkent yapmışlardır. Fatımîler kısa sürede Mısır, Suriye, Hicaz ve Kuzey Afrika'da hâkim olmuşlardır (Seyyid, 1995: 229- 230; Genç, 2002: 640). İslam Dünyası hem siyasî yönden pek çok devlete parçalanmış, hem de fikir ve mezhep çatışmaları ile içten içe yıpranmış olduğu için Şîi Fatımî Halifeliği nüfuzunu kısa sürede arttırmış ve Bâtınileri de destekleyerek Sünnî İslam Dünyası'nı çok zor bir durumda bırakmıştır (Turan, 2008: 131- 132; Lewis, 2006: 92- 94; Günaltay, 1943: 87; Koca, 2007: 6).

Selçuklular ise Sünnî İslam anlayışı üzerine Müslüman olmuşlardı (Hüseynî, 1999: 2; Azimî, 1988: 13; Barthold, 2006: 46- 63, 89; Turan, 2008: 64- 69, 312- 314;

Kafesoğlu, 1993c: 355- 356, 403- 404; Kafesoğlu, 2005: 377 378; Cahen, 1988: 9; Lewis, 2006: 101- 102; Kara, 2009: 168- 169; Kuşçu, 2010: 646; İbn Fazlan, 1995: 228; Ocak, 2011: 378- 380, 394). Bu nedenle onlar daha devletlerini kurar kurmaz Abbasî Hilâfeti'ne bağlı olduklarını ilan etmişlerdi, ilerleyen zamanda Selçukluların Sünnî İslam'ın savunucusu olarak ortaya çıkmasında inançlarının etkili olduğu söylenebilir; ancak bunun yanında bu siyasetin gelişmesinde bölgenin içinde bulunduğu konum ve şartlar Selçuklu siyasetinde temel etken olmuştur denilebilir (Günaltay, 1943: 85; Kara, 2009: 111, 153; Genç, 2002: 641).

Selçukluların içinde bulunduğu coğrafyaya değinecek olursak. Bu bölge, Sünnî-İslam inancına mensup olup, Abbasî Hilâfeti'nin dinî otoritesinin geçerli olduğu bir bölge idi. Bu nedenle Selçukluların meşru bir devlet olarak tanınması için bile Abbasî Halifeleri'nin onayına ihtiyacı vardı, ayrıca hedeflediği askerî ve siyasî amaçları doğrultusunda Abbasî yanlısı bir duruş sergilemiştir denilebilir (Cahen, 1984: 41- 42; Kafesoğlu, 1993c: 392- 393; Ocak, 2002: 325- 327). Diğer taraftan böyle bir ittifaka Abbasî Hilâfeti'nin de ihtiyacı vardı. Halifeler Şiî Fatımî ve Büveyhî baskısı altında kalmıştı. Önceden Sünnî- Gazneliler bu boşluğu doldurmaktayken onların zayıflaması ile denge Halifelerin aleyhine bozulmuştu. İşte şimdi taze bir güç olan Selçuklular bu boşluğu doldurabilir, Abbasî Halifeliği'ni koruyabilirdi (Kafesoğlu, 2005: 360- 361; Köprülü, 2004: 147- 152; Köymen, 2001: 465- 466). Görüldüğü gibi bu iki gücün karşılıklı olarak birbirlerine olan ihtiyaçları ittifakın gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır, ayrıca aynı akideye bağlı olmanın da bu ittifakın kurulmasında çok önemli olduğu vurgulanmalıdır.

Günümüzde de olduğu gibi tarihte devletlerin pek çok zaman varlıklarını, hâkimiyetlerini, inançlarını korumak ve bunları genişletmek için belli bir siyaset ve stratejileri olagelmıştır. Nitekim Selçukluların batı siyasetini şekillendiren bölgede Abbasî, Fatımî, Büveyhî ve Bizans Devletleri vardı, Selçuklu Devleti bu siyasette Abbasî Devleti'ne yakın olup, Sünnî inancın sıkı bir savunucusu ve koruyucusu olmayı idealleri arasına aldığında karşısında Şiî Büveyhî ve Fatımî Devletleri'ni bulacağını biliyordu, nitekim Selçuklu Devleti'nin güç kazanması ile beraber Sünnî Abbasî-Selçuklu tarafı ile Şiî Fatımî- Büveyhî tarafı olmak üzere İslam Dünyası iki kutuplu bir

hal almıştı. Denilebilir ki İslam Dünyasının içinde bulunduğu parçalanmışlık durumu Selçuklular için bir şans olmuş, kısa sürede güçlenip İslam'ın bayraktarlığını ve savunuculuğunu yapabilmiştir (Turan, 2003: 189- 190).

1. 3. İlk Selçuklu- Abbasî İlişkisi

Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasî Hilâfeti arasındaki ilk münasebet, Selçukluların da temelini atılmış olduğu 1038 yılında Nişabur'un alınması ile gerçekleşmiştir. Bu zaferin ardından ilk münasebete geçme girişimi halifeden gelmiştir, o Selçuklulara Ebî Bekri et- Tûsî ile bir mektup göndermiş ve onlardan yağma, katil ve tahripten vazgeçerek imar faaliyetlerinde bulunmalarını istemiştir (Bundarî, 1999: 4; İbnü'l- Esîr, 2008a: 65; Köymen, 1976: 35). Fakat Oğuzlar ve özellikle Çağrı Bey yağma konusunda diretmiş, Tuğrul Bey ise mektubun ehemmiyetini çok iyi kavradığı için kardeşini bundan kesinlikle men edip, onu böyle bir iş yaparsa kendini öldürmekle tehdit ederek bu işten vazgeçirmiştir.²¹ Tuğrul Bey'in bu hareketinden halifelğe ve mektuba ne kadar ehemmiyet verdiği görülmektedir.

Esas Abbasî- Selçuklu münasebeti ise Dandanakan Zaferi'nin sonrasında başlamıştır denilebilir. Daha önce değinildiği gibi Dandanakan Zaferi'nden sonra bir kurultay toplanmış ve burada bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlardan birisi de Tuğrul Bey'in resmi devlet başkanı olarak "Sultan" unvanıyla halifeye bir mektup göndermesidir. Bu iş için Selçukluların mutemet bir adamı olan Ebû İshak Fukkaî görevlendirilmiştir (Köymen, 2004: 168- 169; Köymen, 2011: 361- 362; Kafesoğlu, 1972: 37; Arslantaş, 1995: 143). Fakat mektubun tam metni elimizde mevcut değildir; ancak kaynaklardan alınan bilgilere göre Tuğrul Bey'in:

"Biz Selçuk oğulları dâimâ Abbasî Devleti'ne itaatkâr ve taraftar, farzlara ve sünnetlere riayetkâr bir zümreyiz. Çok vakit gaza ve cihat yolunda çalıştık, bizim İsrail adlı önderimiz ve serverimiz olan amcamız vardı, Gazneli Mahmud onu bir cürmü ve cinayeti olmaksızın yakaladı, Hindistan'a Kâlincâr Kalesi'ne gönderdi ve orada ölünceye kadar yedi yıl zincire vurdu. Akrabalarımızdan birçoğunu da kalelerde hapsedti. Mahmud ölünce yerine oğlu Mesud tahta oturdu, saltanat işlerine bakmıyor, oyun ve eğlence ile meşgul oluyordu. Nihayet Horasan'ın ileri gelenleri kendilerine yardım ve himaye etmemiz için bizden yardım istediler. Mesud'un orduları ve kumandanları bize karşı bir kaç defa yürüdüler. Onunla bizim aramızda pek çok savaş oldu, pek çok zaman biz muzaffer oluk. Son defa olarak

²¹ İbnü'l- Esîr, 2008a: 65; ancak Bundarî ise Çağrı Bey'in, Tuğrul Bey'in yağmaya izin vermemesi halinde bu fiil ile onu tehdit ettiğini söylemektedir. Bk. Bundarî, 1999: 4- 5.

Mesud bizzat büyük bir ordu ile üzerimize yürüdü. Allah'ın yardımı ve Hz. Peygamber'in teveccühü ile galip geldik. Yenilen, sancağı yere düşen Mesud ikbal ve devleti bize terk ederek kaçtı. Bu ilâhî lütfâ şükür ve zafere hamd etmek üzere halk arasında adalet ve insafı yaydık. Ve adaletsizlik yolundan çekildik. Bu işin İslam Dini ve kanunu gereğince halifenin fermanıyla olmasını istiyoruz”

Mahiyetinde bir mektup gönderdiği söylenebilir (Bundarı, 1999: 5; Râvendî, 1999: 101- 102; Reşidüddin, 2011: 92- 93; Köymen, 2011: 359- 361; Turan, 2008: 106- 107).

Görüldüğü gibi bu mektup ile birlikte Selçuklular Abbasî halifesine bağlı olduklarını, İslam Dini üzere hareket ettiklerini vurgulayıp, Sultan Mahmud ve Mesud'un yaptıkları kötü muameleler neticesinde savaşa mecbur olduklarını söyleyip, haklı olduklarını göstermeye çalışmışlardır. Mektup ile birlikte esas istenen şey ise o devrin bir gereği olarak Abbasî Halifeliği'nin bu yeni devleti tanıyıp tasdik etmesi ve bir menşur göndermesini sağlamaktır, böylece Selçuklu Devleti meşrulaşmış olacaktır.

Bu mektup ile birlikte gerçek anlamda Abbasî- Selçuklu münasebeti başlamış ve ayrıca Selçukluların siyasî politikasının esasları da burada belirtilmiştir. Halife Kaim sanki istenen taleplere dünden razıymış gibi bu mektup için oldukça memnun olup derhal cevabî bir mektup yazıp Tuğrul Bey'in isteklerini kabul etmiş, hil'at, menşur ve hediyeler göndermiştir. Böylece Selçuklu Devleti devrin hâkimiyet ve meşruiyet anlayışına göre dinî otoriteyi temsil eden Abbasî Hilâfeti tarafından resmen kabul edilmiştir. Mektuplaşma sadece Selçuklular için değil Abbasî Hilâfeti için de çok büyük bir öneme haizdir, çünkü Şii Fatimî ve Büveyhî Devletler'ine karşı artık kendisine bağlı bir müttefik kazanmıştı (Bundarı, 1999: 5; Râvendî, 1999: 103; Genç, 2002: 644).

1. 4. Büyük Selçuklular İle Halifelik Arasında Diplomatik Gelişmeler

Halife, 1041- 1042 yıllarında Şafii büyüklerinden olan Ebu'l Hasan el-Maverdî'yi sultana elçi olarak göndermiştir. Maverdî, dönemin ünlü fakihlerindedir, Halife Kaim Biemrillah zamanında başkadılık da yapmış ve bölgeyi çok iyi tanımaktadır. halifenin böyle bir kişiyi elçi olarak göndermesi, onun Selçuklulara ne kadar ehemmiyet verdiğinin bir göstergesidir (Köymen, 1976: 36; Brockelman, 1993: 409- 410; Kapanşahin, 2012: 195). Tuğrul Bey de onu çok iyi karşılamış ve ona halifenin mektuplarını vermiştir. Maverdî Tuğrul Bey'in yanında bir yıl kadar kalmış,

hakkında olumlu raporlar ile geri dönmüş ve bu durum halifenin Selçuklulara olan güvenini artırmıştır. Ayrıca Tuğrul Bey'in Büveyhî Devleti'ne bir elçi gönderip, halifeye ve Bağdat halkına iyi davranmasını söylemesi Selçukluların halifeliğin hamiliğini yaptığını da göstermekte ve bu güveni daha da arttırmaktadır. Gelişmeler üzerine Büveyhî hükümdarı Ebû Kalıcar halifeye karşı daha yumuşak davranmak zorunda kalmış, halife de bu iki güç arasında bir denge oluşturup, birini diğerine karşı kullanabileceğini görmüştür (İbnü'l- Esîr, 2008a: İbn Kesîr, 2000: 143; 113; Sevim, 2005: 3; Köymen, 1976: 36).

Tuğrul Bey'in üvey kardeşi ve Horasan Emiri olan İbrahim Yınal 1042- 1043 yıllarında halifeye bir elçi göndererek Hac yollarını Bedevîlerin yağmalarından korumak için Tuğrul Bey'in Bağdat'a bir ordu göndermek istediğini bildirmiş, orduyu hürmet ve hediyelerle karşılamasını tavsiye edip, Selçukluların yeryüzünde barışı hâkim kılacaklarını söylemiştir (Ebu'l Ferec, 1999a: 298; Köymen, 1976: 35).

Yine 1043 yılında Tuğrul Bey halifeye bir mektup yollamış ve: *“Ben hâkimiyetim altındaki bütün topraklarda Abbâsî Halifesi'nin adına hutbe okutarak ismini yücelttim, benden önceki Gazneli Mahmud ve Mesud'un zulmünden insanları kurtardım.”* Diyerek Abbasîler'e bağlı olan Gazneliler'den kendisine daha fazla kıymet ve ehemmiyet verilmesini istemiş, ayrıca halifenin düşmanlarına karşı onun koruyuculuğunu yapmak konusunda kesin kararlı olduğunu da tekrar belirtmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 113; Ebu'l Ferec, 1999a: 299).

Bu sırada 1042 yılında Bağdat'daki Büveyhî Emiri Celâlüddevle²² hilafet görevlilerinin *“Cevâlî”*²³ vergisini toplatmasını yasaklatmış, toplananlara el koymuş ve artık kendi adamlarınca toplanacağı emrini vermiştir (Sevim, 2005: 3; İbnü'l- Esîr, 2008a: 105; İbn Kesîr, 2000: 141- 142; Özeydin, 2001a: 210). Bu vergi, İslam fihhına göre gayri Müslimlerden alınırdı ve geliri Halifeye aitti. Celâlüddevle'nin böyle bir girişimde bulunması, onun Halifenin yetkilerini daha da kısıtlaması anlamına geliyordu.

²² Celâlüddevle, Büveyhîler'den Bahâüddevle'nin oğludur, Bağdat'ta hâkim olmak için Sultanüddevle'nin oğlu Ebû Kalıcar ile mücadele etmiştir ve kızını onun oğlu ile evlendirmiştir, ilişkileri bu şekilde düzelmiştir. Bk. Taneri, 1993: 259.

²³ Cevâlî, Mısır, Suriye ve Irak'ta bulunan gayri Müslimler ve onlardan alınan cizye vergisi için kullanılan bir tabirdir. Bk. Seyyid Muhammed es- Seyyid, 1993: 436.

Bu durum ikili arasında var olan sürtüşmeyi daha da su yüzüne çıkarmıştır. Halife de durumu protesto etmek için olayın camilerde halka anlatılmasını ve hatta camilerin kapatılmasını, daha da çözülmese Bağdat'ı terk edeceğini söyleyerek Celâlüddeve'yi tehdit etmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 105). 1043 yılında bu verginin tekrar halifeye iade edildiğini biliyoruz (Sevim, 2005: 3; İbnü'l- Esîr, 2008a: 105).

Olayın bu şekilde sonuçlanmasında Tuğrul Bey ile Celâlüddeve arasında gerçekleşen bir mektuplaşmanın etkili olduğu söylenebilir. Bu mektuplaşmada İbn Kesir'in ifadesine göre Tuğrul Bey, Celâlüddeve'ye Bağdat halkına iyi davranmasını, Bağdat emirlerine ve halifeye karşı saygıda kusur etmemesini söylemiş, bir anlamda tehdit etmiş ve bu ihtar ile halifeyi her türlü tehlikeye karşı koruyacağını göstermiştir (Sevim, 2005: 3; İbn Kesîr, 2000: 142; Adalıoğlu, 2002: 660).

Abbasî Halifesi cevâlî vergisinin kendisine tekrar iade edilmesiyle birlikte Selçuklular ile Büveyhîler'in arasında sulhu temin etmeye çalışmıştır. 1043 yılında elçisi Mâverdî'yi Tuğrul Bey'e gönderdiğinde ondan Büveyhî Emiri Ebû Kalicar ile Tuğrul Bey'in arasını düzeltmesini ister (Sevim, 2005: 3; İbnü'l- Esîr, 2008a: 113; Mevdûdî, 1971: 173). Böylece halife hem bu iki güç arasında bir denge kurmak ve bu sayede de kendisine saygıyı ve itaati sağlamayı amaçlamış, ayrıca kendisini bu iki gücün üzerinde bir güç olarak göstermeye çalışmıştır.

Tuğrul Bey Abbasî Hilâfeti'nin yanında olduğunu ve onun savunucusu olduğunu her fırsatta göstermiştir. Nitekim Zirî Emiri Muiz b. Badis Fatımîler'e isyan etmiş, Abbasîler'e bağlı olduğunu açıklamıştır. Bu olaylar sırasında Bizans'a yapılan Türk akınları ile Tuğrul Bey olayların Abbasîler lehine sonuçlanmasını sağlamış, Bizans ile Fatimî ilişkilerini bozup, olayları kendi lehlerine döndürmeye çalışmıştır (Genç, 2002: 646). Hatta kaynaklardan öğrendiğimize göre Tuğrul Bey İstanbul'da hutbenin Abbasî Halifeliği adına okunmasını sağlamıştır (Azimî, 1988: 14; İbnü'l- Esîr, 2008a: 113; Selçuk, 1999: 107; Merçil, 2002: 604; Çelik, 2002: 746).

1044 yılında yine halifenin Tuğrul Bey'e bir mektup yollamış olduğunu ve bu mektupta halifenin Tuğrul Bey'den aşağıda belirtilen isteklerde bulunduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.

- 1) Fethettiği ülkelerle yetinip, geri kalan ülkeleri Arap emirlerine bırakmasını,
- 2) Kendisine mutlak şekilde tabi kalmasını,
- 3) Halka adil davranmasını,
- 4) Fethettiği yerlerden adet gereğince halifeye vergiler göndermesini istemiştir.

Bunun karşılığında ise ona hil'atler ve unvanlar vereceğini söylemiştir; fakat Tuğrul Bey bu isteklerden bazılarını kabul etti ise de bazıları kabul etmemiştir (Bundarı, 1999: 4; Ebu'l Ferec, 1999a: 302; Köymen, 1976: 36- 37; Arslantaş, 1995: 144- 145). Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere halife Tuğrul Bey'den kayıtsız, şartsız teslim olmasını istemiştir, hâlbuki Tuğrul Bey askeri ve siyasi bakımdan güçlü bir sultandır, ayrıca ne kadar dindar olursa olsun halifeliğe karşı Selçuklu Devleti'nin çıkarlarını ön planda tutmuştur (Kayhan, 2002: 670). Yine de saygıda kusur etmemesini onun Ehl-i Sünnet İslam anlayışı ve Abbasî Hilâfetine bağlılığı ile açıklayabiliriz.

1. 5. Tuğrul Bey'in Bağdat'a Davet Edilmesi

Kaynaklar "*Reisürriüesa*" lakabıyla 1045 yılında İbn Müslime'nin Halife Kaim'e vezir olduğunu yazmaktadır (Bundarı, 1999: 6; İbnü'l- Esîr, 2008a: 119). Reisürriüesa İbn Müslime koyu bir Ehl-i Sünnet taraftarıydı ve büyüyen Fatımî- Büveyhî tehlikesine karşı kurtuluşun Selçuklular vasıtasıyla olacağını düşünüyordu (Sevim, 2000b: 161; Merçil, 1992b: 528; Altundağ, 1993: 102). Nitekim onunla birlikte Abbasî- Selçuklu ittifakı daha da güçlenmiş, yeni bir safhaya girmiştir (Genç, 2002: 646). İbn Müslime bu amaç için Ebû Muhammed Hibetullah Hasan b. Hasan el- Me'mun'u 1045 yılında Tuğrul Bey'e yollayıp, Bağdat'a davet etmiştir. Me'mun bunun gerçekleşmesi için uzun süre orada beklemiştir.²⁴ Bu durumda Abbasî Halifesi'nin Tuğrul Bey'i Bağdat'a gelişinden yaklaşık on yıl önce davet etmiş olduğu sonucu çıkarılabilir.

²⁴ Bundarı, 1999: 7; Râvendî bu konuda üç yıl kaldığını söylemektedir. Bk. Râvendî, 1999: 103- 104; Köymen, 1976: 37.

Peki, Tuğrul Bey neden on yıl beklemiştir? Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, bu süre zarfında Selçuklular topraklarını genişletme çabası içine girmişti ve ayrıca Bağdat'a gelip Büveyhîler'e son verme amacını gerçekleştirmesi için Büveyhîler'in ellerindeki toprakları yavaş yavaş almış ve güçlerini zayıflatmayı amaçlamıştı, son darbeyi ise ilerde görüleceği gibi Bağdat'ta vurmaya planlamışlardır denilebilir.

Tuğrul Bey İbrahim Yınal'dan 1045 yılında Cibal bölgesini fethetmesini istemişti. O bunu kolaylıkla gerçekleştirmiştir; çünkü Büveyhîler Selçuklu fetihleri karşısında tutunamamışlardı (Bundarî, 1999: 6; İbnü'l- Esîr, 2008a: 117- 118). Askeri olarak Selçuklulara karşı duramayacaklarını anlayan Büveyhî Emiri Ebû Kalicar Tuğrul Bey'den sulh istemiş, Tuğrul Bey de bu teklifi kabul etmiştir ayrıca Ebû Kalicar'ın kızıyla Tuğrul Bey, Çağrı Bey'in kızıyla da Abû Kalicar'ın oğlu evlenmiş, böylece akrabalık da tesis edilmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 123; Köymen, 1976: 33). Büveyhîler'in bu tedbirleri de sonuç vermedi ve Selçuklu ilerleyişi 1055'e kadar merhale merhale devam etti (Sevim, 2005: 4- 5; İbnü'l- Esîr, 2008a: 123- 127; Ebu'l Ferec, 1999a: 305- 306; Turan, 2008: 131- 134; Kafesoğlu, 1993c: 363). Yukarıda da değindiğimiz gibi bu gelişmelerle; Tuğrul Bey'in Fatimî ve Bizans üzerine yürütmeden önce kendisine sıkıntı çıkarabilecek olan unsurları temizlemiş ve ancak şartlar olgunlaştıktan sonra Bağdat'a gelmiş olduğunu görüyoruz.

1050 yılında Selçukluların İsfahan ve Fesa'yı fetihleri nedeniyle halife Tuğrul Bey'e bir elçi göndermiştir. Bu mektupta sıkıntıya düşen şehir ahalisi durumlarının iyileştirilmesi için halifeden Tuğrul Bey'in şefaatte bulunması için aracılık yapmasını istemişlerdir (Ebu'l Ferec, 1999a: 305). Bu sırada Tuğrul Bey uzun süreden beri halifeden mevkiini yükseltecek, hükümdarlığına layık unvanlar istemektedir. Halife ise bunu daha mühim meselelerde kullanmak istiyordu. Sonuçta Daha önce değindiğimiz gibi Kuzey Afrika'daki Zîrî Emir'i Fatimilere isyan edip, Abbasî Halifesi adına hutbe okutmaya başlamış, Halife Kaim de ona hil'at ve menşur yollamış ve bunu götüren elçi Bizans tarafından tutuklanıp Fatimîler'e verilmişti (İbnü'l- Esîr, 2008a: 113). Bu sırada Selçuklular Bizans üzerine taarruzlarına ağırlık verip onları zor durumda bıraktılar (Genç, 2002: 648), bu gelişmeler sonucunda Bizans Fatimîler'e karşı cephe alıp, tutuklanan elçiyi serbest bırakmak zorunda kalmış ve ayrıca İstanbul'da Halife Kaim ile

Tuğrul Bey adına hutbe okunmasına müsaade etmiştir. Böylece bir nevi bu ittifakın yanında yer almıştır (İbnü'l- Esîr, 2008a: 113; İbn Kesîr, 2000: 158; Merçil, 2011: 50; Genç, 2002: 648).

Bu gelişmeler ile birlikte Abbasî Hilâfeti'nin gücü artıyordu. Nitekim 1050-1051 yıllarında Bağdat'ta Şîî- Sünnî kavgası çıktığında Abbasîler 1052 yılında Fatımîler'in nesebinin Hz. Fatıma'ya dayandığı iddiasının asılsız olduğuna dair bir bildiri yayınladılar (İbnü'l- Esîr, 2008a: 162). Görüldüğü gibi Selçuklu desteğini alan Abbasîler güçlenmiş bir şekilde muhaliflerine karşı durabilmiştir. Selçuklu ise bu konuda hem Bizans'a hem de Fatımîler'e karşı tavır alarak Halife Kaim'in yanında olduğunu bir kere daha göstermiştir. Bu olaydan sonra Tuğrul Bey'in isteğini yerine getiren halife 1051 yılında, Tuğrul Bey'e elçisi ile yolladığı mektupta "*Meşru hükümdar, Müslümanları sığınağı*", "*Rükneddin Sultan Tuğrul*" diye hitap ederek onu onurlandırmıştır (Ebu'l Ferec, 1999a: 305). Tuğrul Bey de bu durumdan çok memnun olup halifenin elçisi ile birlikte kendi elçisini halifeye 10.000, Vezir İbn Müslime'ye 2.000 ve aile efradına da 5.000 dinar olmak üzere diğer hediyelerle birlikte Bağdat'a göndermiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 155; İbn Kesîr, 2000: 161). Bu yıl yine halife Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet eder ancak Tuğrul Bey Oğuzlar'ın ne yapacağını kestiremediği için yine Bağdat'a gelmeyi ertelemek zorunda kalmıştır.

1. 6. Tuğrul Bey'in Bağdat Seferi

Yukarıda gördüğümüz gibi Selçuklu- Abbasî ittifakının gittikçe güçlenmesi ve Selçukluların Büveyhî aleyhine hızla ilerleyişi Fatımîler'in varlığını ve hâkimiyetini tehlikeye sokar bir hal almıştı. Bunun üzerine Fatımîler bu ittifaka karşı yeni tedbirler alma gereksinimi duymuştur. Fatımîler ezeli rakip ve düşmanı olan Abbasîler'e son darbeyi vurmak, ayrıca açıkça kendisine düşman olduğunu belirten ve Suriye ile Mısır'ı almak niyetinde olduğunu söyleyen Selçukluları durdurabilmek için, Bağdat'taki Arslan Besasirî²⁵ adındaki Türk kumandanını kullanmaya çalışmış, onu maddi ve manevi

²⁵ Besasirî: ilk efendisinin Fars bölgesindeki Besâ şehriden olması sebebiyle bu nisbeyi almıştır. 1048-1055 yılları arasındaki karışıklıklar sırasında huzur ve sukûnun sağlanmasında önemli rol oynadı ve Büveyhî Emiri Melikürrahim onu Bağdat askeri valiliğine atadı. Besasirî'nin kuvvetli bir muhalifi olan Reisürriüsa İbnü'l Müslime Tuğrul Bey yanlıydı ve Besasirî'yi Fatımîler'le irtibat halinde bulunmakla

açından destekleyip isyan etmeye teşvik etmiştir (Sevim, 2008: 3; Cahen, 1988: 15; Sümer, 1986: 106; Alptekin, 1992: 111; Merçil, 1992b: 528- 529.). Arslan Besasirî'nin isyanında Fatimî etkisi oldukça büyüktür ancak içinde bulunduğu durum ve şartlar da isyanında etkili olmuştur.

Halife Kaim her fırsatta yardımını istediği Selçuklu sultanını bu seferde Arslan Besasirî isyanını bastırması ve ayrıca Büveyhî baskısı ile kaybettiği itibarını kazanmak için Bağdat'a çağırmıştır (Hüseynî, 1999: 13; Sevim, 2005: 8; İbnü'l- Esîr, 2008a: 178; Sevim, 2008: 3; Ebu'l Ferec, 1999a: 306; İbn Kesîr, 2000: 167; Ahmed b. Mahmud, 2011: 53; Köymen, 2004: 171; Merçil, 2002: 605; Kara, 2009: 156- 157; Kaya, 2008: 3). Tuğrul Bey de yolda gelirken Abbasî yanlısı Fatimî karşıtı olan politikasını aşağıdaki mektupta belirttiğimiz üzere açıklamıştır.

Bu mektuplaşmadan yaklaşık iki yıl sonra (1045) Vezir İbn Müslime Arslan Besasirî tahakkümüne karşı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir, ancak elçi onu ikna edebilmek için yanında uzun süre kalmıştır. Halife kurulan devleti tasdik edip (1046_ 1047), unvanlar vermesine rağmen Tuğrul Bey Bağdat'a gelmiyordu. Nihayet Tuğrul Bey halifenin ısrarlı davetlerinden sonra sanki davet üzerine değil, kendisi karar vermiş gibi elçilerle halifeye Bağdat'a gelme niyetinde olduğunu bildirerek, geliş sebebini:

- 1) Haz. Peygamber'in halifesinin hizmetinde bulunmak,
- 2) Haccetmek,
- 3) Hac yollarını Bedevî akınlarından kurtarmak,
- 4) Suriye ve Mısır'da Fatimîler'e karşı savaşmak olarak açıklamıştır (1054) (Azimî, 1988: 6; Sevim, 2005: 8- 9; İbnü'l- Esîr, 2008a: 178; Ebu'l Ferec, 1999a: 306; Müneccimbaşı, 2000a: 19; Köymen, 1976: 37; Köymen, 2004: 173; Turan, 2008: 132; Sümer, 1986: 104; Çelik, 2002: 746; Koca, 2007: 6; Arslantaş, 1995: 146; Kaya, 2008: 4).

Bu açıklamadan da anlaşıldığına göre Selçuklular Fatimîler'e karşı hasmane bir tavır sergilemeyi geçmiş ve artık açıkça savaş ilan etmiştir. Bu tavır sonucunda

suçluyordu ve sonunda onun Kaim Biemrillah'ın gözündeki değerini düşürmüştür. Bk. Merçil, 1992b: 528; Sümer, 1986: 101- 114.

Fatımîler'in bir şey yapmaması beklenemezdi, nitekim Fatımîler de aşağıda görüleceği üzere bu iş için Arslan Besasirî'yi kullanmıştır.

Tuğrul Bey 1054 yılında Bağdat'a doğru harekete geçmiş, 18 Aralık 1055'de Bağdat'a varmıştır, halife onu törenle karşılamış ve daha o gelmeden önce 15 Aralıkta adının hutbelerde okunmasını emretmiş, böylece onu hem ödüllendirmiş hem de İslam Dünyası'nda Tuğrul Bey'in otoritesinin hissedilmesini sağlamıştı (Bundarî, 1999: 7; Sevim, 2005: 8; İbnü'l- Esîr, 2008a: 179; Reşidüddin, 2011: 97; Köymen, 1976: 37- 38; Köymen, 2004: 175; Turan, 2008: 133; Merçil, 2002: 605; Adaloğlu, 2002: 661). Bu durum İslam Dünyası liderliğinin Büveyhîler'den Selçuklulara geçtiğinin çok önemli bir adımı ve göstergesidir. Bazı tarihçiler Tuğrul Bey'in Bağdat'ı işgal için gittiğini düşünse de onun halifenin dördüncü daveti üzerine gitmesi bu iddiayı çürütmektedir.

Büveyhî Sultanı Melikürrahim halifenin Selçuklulara yaklaşmasına engel olmaya çalıştıysa da başarılı olamamış, ayrıca o halifenin tavsiyelerine uyarak Tuğrul Bey'e itaat ederek askerlerini Bağdat'ın dışına çıkarmıştır. Tuğrul Bey Bağdat'ın girişinde karşılandıktan sonra halife onu sarayına kabul etti, yanına oturttu ve ona hil'at giydirdi, ayrıca ona "*Rükneddin*" unvanını verdi. Tuğrul Bey de elini öperek karşılık verdi (Râvendî, 1999: 104; Ebu'l Ferec, 1999a: 305; Reşidüddin, 2011: 97- 98).

1. 7. Irak'taki Büveyhî Hâkimiyetinin Sona Ermesi

Yukarıda da değindiğimiz gibi Tuğrul Bey Abbasî halifesini Büveyhî tasallutundan kurtarmak istiyordu, bunun için de batı yönündeki fetihlere ağırlık verip Büveyhîler'in aleyhine genişliyorlardı. Nitekim Selçuklular 1042- 1043'de Rey, Kirman, Cibal, Kazvin ve Harizm bölgelerini fethedip, devletin merkezini Nişabur'dan Rey'e almışlardır (Sevim, 2008: 2; İbnü'l- Esîr, 2008a: 100- 105; Köymen, 1976: 33; Turan, 2008: 111- 112; Minorsky, 1993: 722).

Büveyhoğulları kendileri için zaten büyük bir tehlike olan Selçukluların başkenti Nişabur'dan Rey şehrine almalarını (1043) dikkatle izlediler, nitekim Büveyhî hükümdarı Ebû Kalicar Şiraz şehri etrafına sur inşa ettirerek tedbir girişimlerinde

bulundu. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi savaşı göze almayıp Tuğrul Bey'e sulh teklif etti ve teklifi kabul edildi ve ayrıca Ebû Kalicar'ın kızı ile Tuğrul Bey'in, Çağrı Bey'in kızı ile de Ebû Kalicar'ın oğlunun evlenmesi kararlaştırıldı. Fakat Ebû Kalicar'ın ölmesi ile beraber Büveyhîler'de baş gösteren taht mücadeleleri güçlerini zayıflatmış, Selçuklular ise bu fırsatı değerlendirip Büveyhî hâkimiyetine kolayca son vermiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 123; İbn Kesîr, 2000: 150, 153, 167; Mevdûdî, 1971: 193- 195; Köymen, 1976: 33- 34; Turan, 2008: 133; Ayan, 2008a: 114).

Diğer yandan halife, Tuğrul Bey'in gelmesinden memnun olduysa da halk bu durumu hoş karşılamadı. Tuğrul Bey'in askerleri çarşıya çıkınca bazı çatışmalar yaşandı ve halk ayaklandı. Tuğrul Bey'in askerleri de karşılık verdi ve ayaklanma bastırıldı, olaylardan sorumlu tutulan Büveyhî Sultanı Melikürrahim tutuklandı, hapsedildi böylece Irak'ta Büveyhî Hâkimiyeti sona erdi (Hüseynî, 1999: 13; Sevim, 2005: 9; Râvendî, 1999: 104; İbnü'l- Esîr, 2008a: 180- 182; İbnü'l Adîm, 2011: 63; Ebu'l Ferec, 1999a: 307; Ahmed b. Mahmud, 2011: 54; Kafesoğlu, 1972: 38; Turan, 2008: 133; Grousset, 1980: 156; Köymen, 2004: 177; Merçil, 1992c: 497- 498). Abbasî halifesi zaten Selçukluları Büveyhî tahakkümünden kurtulmak için çağırmişti nitekim Tuğrul Bey'in Büveyhîler'e son vermesi ile bu gerçekleşti (Genç, 2002: 649; Cahen, 1988: 14- 15). Ayrıca Bağdat'taki Sünnîler de ayaklanıp Şiîlere saldırmak istemiştir. Halife aslında Selçukluları kendisine güç vereceği ümidi ile davet etmişti fakat olaylar farklı yönde cereyan etmiştir. Bu olaylar karşısında halife ile Tuğrul Bey'in arası açılmıştır. Tuğrul Bey halifenin ikazı üzerine onun emirlerine itaatkâr olduğunu, suçlunun ise gulâm Türklere ait olduğunu söyleyip, halifenin gönlünü almak için gelirini arttırmış, ordusu bu kadar çok olmasaydı bütün gelirleri de halifeye vereceğini bildirmiş böylece halifeyi memnun etmiştir (Köymen, 1976: 40). Ayrıca gulam Türklerin ellerinden iktalarını alıp yeni kişilere vererek yeni bir teşkilat kurmuş ve hatta adına para bastırmak suretiyle hâkimiyetini perçinlemiştir (Sevim, 2005: 10- 11; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 21; Reşidüddin, 2011: 97- 98; Köymen, 1976: 39; Kafesoğlu, 1972: 38; Turan, 2008: 133; Ateş, 1993: 573; Özdemir, 2008: 323).

1. 8. Arslan Besasirî İle İlk Karşılaşma

Tuğrul Bey'in Bağdat'a (Aralık 1055) gelmesiyle birlikte isyan halinde bulunan Besasirî Fatımîlere'e sığınmak için şehri terk edip Suriye'deki Rahbe Şehrine kaçmıştır (Bundarı, 1999: 9; Hüseyinî, 1999: 13; Azimî, 1988: 13; Sevim, 2005: 8; Râvendî, 1999: 106; İbnü'l- Esîr, 2008a: 178- 182; Ebu'l Ferec, 1999a: 309; Sevim, 2008: 3; Sevim, 2000: 3; Ahmed b. Mahmud, 2011: 53; Köymen, 2004: 172). Selçuklu ordusu 1056 yılında hem Arslan Besasirî'yi takip etmek hem de Musul, Nusaybin, Diyarbakır, Sincar, Tıkrit, Hille gibi şehirlerin de bulunduğu Kuzey Irak ve Suriye Bölgesini Abbasî hâkimiyeti altına almak için sefere çıktı ve pek çok yeri de fethetti (Sevim, 2005: 13; İbnü'l- Esîr, 2008a: 191- 192; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 19; Genç, 2002: 649).

Besasirî Rahbe'ye kaçmıştı fakat Selçuklu tehlikesini çok iyi idrak eden Fatımîler Besasirî ve yandaşlarına her türlü desteği verip tekrar harekete geçirmiş ve Kutalmış komutasındaki Selçuklu ordusunu Sincar'da yenmişlerdir. Bu galibiyet Besasirî- Fatımî ittifakına çok şey kazandırmıştır, hem büyük bir moral kaynağı olmuş hem de bölgedeki emir ve liderlerden pek çoğu bu ittifaka katılmıştır (Bundarı, 1999: 9; İbnü'l- Esîr, 2008a: 190; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 25- 26; Merçil, "BSİT", 2002: 606). Zaten Tuğrul Bey'in Büveyhîler'e son vermesi ile Büveyhî taraftarı olan pek çok şahıs da Besasirî tarafına geçmişti (Sümer, 1986: 106).

Bu yenilginin ardından Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ve Kutalmış ile birlikte Ocak-Şubat 1057'de büyük bir sefere çıktı, kaynaklardan edinilen bilgilere göre sefer büyük ölçüde başarılı da oldu, nitekim seferden dönen Tuğrul Bey'i Halife Kaim 23 Ocak 1058 günü muhteşem bir törenle kabul etti, törende halife Tuğrul Bey'e daha önce verdiği unvanlara ek olarak "*Melikü'l- Maşrik ve'l- Mağrib*" unvanını da verdi (Bundarı, 1999: 9- 12; Hüseyinî, 1999: 13; Sevim, 2005: 14, 40; İbnü'l- Esîr, 2008a: 196- 197; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 43; Ebu'l Ferec, 1999a: 312; Selçuk, 1999: 108; Cahen, 1984: 42; Cahen, 1988: 16; Turan, 2008: 135). Daha önce zaten Tuğrul Bey doğunun sultanı unvanına sahipti, ancak bu unvan ile beraber artık Fatımîler'e karşı meşru hükümdar olmuş ve onların hâkim olduğu yerleri alma görevini de üstlenmiş oluyordu. İslam tarihinde ilk kez halife dünyevî yetkilerini bu olay ile birlikte bir

başkasına devretmiş ve sadece İslam Dünyası'nın dinî lideri olarak kalmıştır. Bu durumu bazı tarihçiler laiklik fikrinin ilk kez ortaya çıkışı olarak değerlendirirler; ancak böyle bir kuvvetler ayrımının yapılmış olması bugünkü anlamda bir laiklik olduğunu göstermez, nitekim Tuğrul Bey dinî lider olarak halifeye bağlılıkta ve saygıda eskisi gibi olmuştur. Böylece tarihte ilk kez biri dinî biri de dünyevî işlerle ilgilenen iki otorite çıkmıştır; devlet idaresi, saltanat ve hükümlanlık, siyasî düzen ve asayiş işleri sultana, saltanat makamınca hazırlanan belgeleri mecburi olarak onaylama işi de halifeye ait oldu; ancak bu iki otorite arasında eşitlik söz konusu değildir, halifenin de aslında böyle bir ayırmadan rahatsız olduğunu Tuğrul Bey'in ölmesinin hemen ardından yaptıklarından anlamaktayız (Turan, 2003: 189, 203- 204; Turan, 2008: 133- 134; Lewis, 2006: 102; Özdemir, 2008: 323; Adalıoğlu, 2002: 662; Arslantaş, 1995: 147; Kaya, 2008: 5).

1. 9. İbrahim Yınal'ın İkinci İsyanı ve Sonu (23 Temmuz 1059)

Yukarıda değindiğimiz gibi Fatımîler Selçuklu tehlikesinden kurtulma çareleri aramış ve bu uğurda Basasirî'ye maddî manevî her türlü desteği vermiştir, ancak onlar bununla da yetinmeyip Tuğrul Bey'in üvey kardeşi olan İbrahim Yınal'ı dolaylı yollardan da olsa isyana teşvik etmişlerdir (Sevim, 2008: 4; Sevim, 2005: 15; İbnü'l-Esîr, 2008a: 200; Ebu'l Ferec, 1999a: 313; İbnü'l- Adîm, 2011: 64- 65; İbn Kesîr, 2000: 182; Köymen, 1976: 25, 48- 49; Köymen, 2004: 60; Turan, 2008: 136- 137; Kafesoğlu, 1958: 127- 128; Kara, 2009: 158).

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Fatımîler'den İbrahim Yınal'ı isyana teşvik için gönderilen mektup, İbn Müslime tarafından ele geçirilir; ancak o İbrahim Yınal'ı isyan fikrinden vazgeçirtir diye casusa bir şey yapmaz ve casus da gidip olan biteni İbrahim Yınal'a anlatınca Yınal hemen o gece isyan etmiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48). Bu haberler üzerine Tuğrul Bey huzursuz olur ve Yınal'ı Bağdat'a çağırır (İbnü'l-Esîr, 2008a: 200; Sümer, 1986: 110). Yınal bu çağrıya icabet edip Tuğrul Bey'in yanına gelir. Sıbt İbnü'l- Cevzî'nin verdiği bilgilere göre Tuğrul Bey'in artık Yınal'a güveni kalmamıştır, çünkü daha önce de onu affettiği halde tekrar bir isyan hazırlığı içinde bulunmaktadır. Buna rağmen Tuğrul Bey'in başında başka pek çok mesele vardır ve bu meseleyi halledebilecek güçte olsa bile Fatımî- Basasirî ittifakının bunu fırsat bilip

ilerlemesinden çekinmektedir ve sonuçta Yinal ile uğraşmak istemez. Diğer yandan İbrahim Yinal'ın Musul'dan ayrılmasını fırsat bilen Besasirî ileri harekete geçer ve pek çok bölgeyi ele geçirir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 201; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 47; Ebu'l Ferec, 1999a: 313), bunun üzerine Tuğrul Bey Yinal'ı Musul'u koruması için tekrar gönderir. Yinal ise isyan fikrinden vazgeçmediğini görevini yavaşça alması ile göstermiştir. Bunun üzerine sefere bizzat Tuğrul Bey çıkmış, onun geldiğini haber alan Besasirî ve yandaşları kuşatmayı hemen kaldırıp kaçmışlardır. Tuğrul Bey de Musul'u emniyet altına aldıktan sonra hemen Nusaybin'e geçmiştir (Bundarı, 1999: 12; Hüseyinî, 1999: 13; Sevim, 2008: 3; İbnü'l- Esîr, 2008a: 200; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48; İbnü'l- Adîm, 2011: 64- 65; İbn Kesîr, 2000: 182; Müneccimbaşı, 2000a: 23; Merçil, 2002: 605). Fakat bu sırada Yinal Kasım 1058'de Musul'dan hareket edip, Selçuklu payitahtını ve hazinelerini ele geçirmek için Hemedan'a gitmiştir (Sevim, 2008: 3; Sevim, 2005: 15; İbnü'l- Esîr, 2008a: 204; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48).

Çok zor bir durumda kalan Tuğrul Bey devletin yıkılma tehlikesine karşı derhal Hemedan'a gitme kararı aldı ve Yinal'dan önce payitahta ulaştı; ancak onun böyle bir seferde olmasını fırsat bilecek olan Fatımî- Besasirî ittifakına karşı halifeyi korumak için de askerlerinin bir kısmını, veziri Amidülmülk Kündüri'yi, hanımı Altuncan Hatun'u ve üvey oğlu Anuşirvan'ı Bağdat'a gönderdi (Bundarı, 1999: 12; Sevim, 2008: 4; Sevim, 2005: 15; İbnü'l- Esîr, 2008a: 201; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48; İbnü'l- Adîm, 2011: 65; İbn Kesîr, 2000: 182; Turan, 2008: 137; Kafesoğlu, 1958: 125- 128; Alptekin, 1992: 113).

Tuğrul Bey Yinal'dan önce Hemedan'a ulaşırsa da çok geçmeden Yinal da bölgeye ulaştı ve Tuğrul Bey'e dargın olan Türkmenleri de yanına alarak Tuğrul Bey ile savaştı ve onu yendi, çünkü Tuğrul Bey'in yanında az bir asker vardı, askerlerinin çoğu Bağdat'ta bulunuyordu (Bundarı, 1999: 12; Sevim, 2005: 15; İbnü'l- Esîr, 2008a: 204; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48; İbnü'l- Adîm, 2011: 65). Tuğrul Bey şehre kapandı, Yinal Tuğrul Bey'i üç ay muhasara etti, öyle ki bir ara Tuğrul Bey'in hayatından endişe edilmiş ve üvey oğlu Anuşirvan tahta geçirilmeyi düşünülmüştür, fakat bir süre sonra Tuğrul Bey'den sağ olduğuna dair haberler gelmiştir (Bundarı, 2011: 12- 13; Sevim, 2008: 4; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 49- 50); ancak yine de Tuğrul Bey içinde bulunduğu

zor durumdan kurtulmak için sakıncalarına rağmen, veziri Kündüri'den, karısından ve Çağrı Bey'in oğullarından yardım istemiştir (Bundarı, 1999: 13- 14; Hüseyinî, 1999: 13- 14; İbnü'l- Esîr, 2008a: 204; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48; İbnü'l- Adîm, 2011: 65; Ahmed b. Mahmud, 2011: 55; Sümer, 1986: 110). Tuğrul Bey'in hanımı Altuncan Hatun derhal yardıma gitmek istemiştir; ancak Halife Kaim, Vezir Kündüri ve İbn Müslime Tuğrul Bey'in çok zor durumda olmadığını belirterek onu bu fikirden vazgeçirmeye çalışmışlardır, çünkü böyle bir fırsatı Fatımî- Besasirî ittifakı çok iyi değerlendirip, Bağdat'ı işgal teşebbüsünde bulunacaklardı (Bundarı, 1999: 13; Sevim, 2008: 4; Sevim, 2005: 15; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 48; İbnü'l- Adîm, 2011: 65).

Altuncan Hatun tüm engelleme girişimlerine rağmen, askerleri toplayıp Tuğrul Bey'e destek için Hemedan'a gitti, diğer taraftan Çağrı Bey'in oğullarının da yardıma gelmesi ile beraber durum Tuğrul Bey'in lehine değişti ve Rey önlerinde Bevlan'da yapılan savaşta Yınal'ın ordusu mağlup oldu (Sevim, 2008: 4- 6; Sevim, 2005: 15; İbnü'l- Esîr, 2008a: 205; İbnü'l- Adîm, 2011: 65; Müneccimbaşı, 2000a: 24; Turan, 2008: 137). Tuğrul Bey bu sefer Yınal'ı affetmedi ve 23 Temmuz 1059'da kendi yayının kirişiyle öldürttü (Hüseyinî, 1999: 14; Sevim, 2005: 22; Râvendî, 1999: 106; İbnü'l- Esîr, 2008a: 205; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 64- 65; Ebu'l Ferec, 1999a: 315; Reşidüddin, 2011: 99; İbn Kesîr, 2000: 188; Ahmed b. Mahmud, 2011: 56; Turan, 2008: 136- 138; Kafesoğlu, 1958: 125- 128; Kafesoğlu, 1972: 40; Cahen, 1988: 16; Köymen, 1976: 60- 63). Görüldüğü gibi bu isyan Selçuklu Devleti'ni yıkabilecek kadar önemli sonuçlar doğurmuş, diğer yandan uzun uğraşlar sonucunda oluşturulan Selçuklu- Abbasi ittifakının başarıları sekteye uğrayarak karşı tarafın önü açılmıştır.

1. 10. Bağdat'ın İşgalden kurtuluşu ve Besasirî'nin Sonu

Selçukluların düştüğü bu durumu fırsat bilen Besasirî 25 Aralık 1058'de Bağdat'ı işgal etmiş, halifeyi esir alıp bir yıl hapiste tutmuş, bu zaman zarfında Abbasi Hilâfeti sekteye uğrayıp, Bağdat'ta Fatimîler adına hutbe okunmuştur (Sevim, 2008: 4- 5; Azimi, 1988: 13- 14; Sevim, 2005: 15- 22; Râvendî, 1999: 106; İbnü'l- Esîr, 2008a: 201- 204; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 52- 68; Reşidüddin, 2011: 99- 101; İbnü'l- Adîm,

2011: 63- 64; İbn Kesîr, 2000: 182- 184; Sevim, 2000: 3; Sevim ve Merçil, 1995: 44; Turan, 2008: 138; Köymen, 1976: 41; Çelik, 2002: 747; Arslantaş, 1995: 147).

Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal meselesini halletmesinden sonra Halife Tuğrul Bey'e bir mektup yazıp kendisini derhal kurtarmasını istemiştir, fakat tam da bu tarihlerde devletin kuruluşunda çok büyük bir payı olan Çağrı Bey'in ölmesi ile ona ait olan yerlerin oğullarına taksimi meselesi dolayısıyla Tuğrul Bey bu davete geç icabet etmiştir fakat halifenin güvenliğini sağlamak için de Arap emirlerine mektuplar göndermiştir. Başındaki sorunları hallettikten sonra Tuğrul Bey derhal Bağdat'a doğru yola çıkmış, bunun haberini alan Besasirî ise derhal şehri terk edip kaçmıştır. Bağdat'ta Mısır Fatımî Halifeliği adına propaganda yapan hemen herkes öldürülmüştür. Tuğrul Bey Bağdat'a girdikten sonra halifeyi kurtarmış, önünde yedi kez yer öpüp makamına iade etmiş, geç kaldığı için de halifeden özür dilemiştir (Ocak 1060). Halifeyi kurtardıktan sonra Besasirî'nin peşine düşen Tuğrul Bey ve askerleri onu kısa sürede bulup askerleri ile birlikte öldürmüşlerdir (8 Ocak 1060). Tuğrul Bey tüm bu meseleleri hallettikten sonra Bağdat'ta tekrar nizamı kurmuş; harap olan mahalle, çarşı ve evleri onartmış, Bağdat şıhneliğine de Emir Porsuk'u tayin etmiştir. Halk da sevinç gösterilerinde bulunmuştur. Böylece Sünnî- İslam Dünyası'nın kaybettiği güç ve itibar tekrar kazanılmıştır. Tuğrul Bey kardeşi Çağrı Bey'in ölümü dolayısıyla halifenin karısı olan yeğeni Hatice Arslan Hatun'u da yanına alıp başkent Rey'e dönmüştür (Bundarfî, 1999: 16- 17; Hüseyinî, 1999: 15; Sevim, 2008: 5; Azimî, 1988: 15; Râvendî, 1999: 108; Sevim, 2005: 22- 29; İbnü'l- Esîr, 2008a: 205- 207, 216; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 59, 75, 80; Reşidüddin, 2011: 102; İbnü'l- Adîm, 2011: 63- 65; Ebu'l Ferec, 1999a: 314; Aksarayî, 2000: 10; İbn Kesîr, 2000: 190- 192; Ahmed b. Mahmud, 2011: 58; Turan, 2008: 138- 139; Köymen, 1976: 42; Köymen, 2004: 185; Cahen, 1984: 43; Kafesoğlu, 1972: 41; Sümer, 1986: 113). Sultanın karısı Altuncan Hatun da yine bu sıralarda ölmüştür.

1. 11. Hatice Arslan Hatun İle Halife Kaim Biemrillah'ın Evlenmesi (Mart 1056)

Tuğrul Bey Bağdat'a gelmiş, halifeyi baskılardan kurtarmıştı, fakat Tuğrul Bey'in askerlerinin Bağdat'ta rahatsızlık vermesinin ardından gerginleşen Tuğrul Bey-Halife ilişkileri, Tuğrul Bey'in halifenin tahsisatını artırması ile düzelmişti. Düzelten bu sultan- halife ilişkilerini Tuğrul Bey daha da ileri götürmek istemiştir. Tuğrul Bey akrabalıklar kurarak aradaki dostluk ve işbirliğini geliştirmeye büyük önem veren bir şahsiyettir. Nitekim Harezm'i feth edince Harzemşah'ın karısı Altuncan Hatun ile evlenmiş, Büveyhîler ile yaptığı dostluk anlaşmasını Ebû Kalıcar'ın kızını alarak ve Çağrı Beyin kızını da onun oğluna vererek pekiştirmişti. O, Abbasî Halifeliği ile de böyle bir münasebet kurmak istemiştir; çünkü bu evlilik ile Halife ile arasını bozmak isteyenlere fırsat vermeyecek, Şîlere karşı daha kuvvetli görünecek, diğer hükümdarlara karşı nüfuzu artacak ve Türk Sultanlığı ile Arap Halifeliğini böylece birleştirmiş olacaktı. Nitekim bunun için kardeşi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'u halifenin oğlu Zahiretüddin ile evlendirmek istemiştir (Sevim, 2008: 2; Sevim, 2005: 10; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 15; Kitapçı, 2008: 104; Adalıoğlu, 1996: 20). Fakat Zahiretüddin ölmüş ve bunun üzerine halife bu nikâhın kendisine kıyılması konusunda mektuplar göndermiştir. Bu istek bir kaç mektuplaşmadan sonra kabul edilmiştir (Sevim, 2008: 2; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 15; Azimî, 1988: 13; Sevim, 2005: 11; Ahmed b. Mahmud, 2011: 52; Sevim ve Merçil, 1995: 42; Genç, 2002: 649; Köymen, 2004: 190).

Nikâh, 12 Mart gecesi halifenin, Vezir Amidülmülk Kündüri'nin, Ali b. el-Melik Ebû Kalıcar ve Deylem ileri gelenlerinin, kadıların ve adalet erbaplarının hazır bulunduğu bir toplantıda kıyılmıştır (Bundarı, 1999: 8; Sevim, 2005: 11; İbnü'l- Esîr, 2008a: 184; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 14; Ebu'l Ferec, 1999a: 308; İbn Kesîr, 2000: 169; Sümer, 1986: 106; Turan, 2008: 134). Nikâhın kıyılması işi ise şu şekilde olmuştur: halifenin dışındaki herkes Beytü'n- Nûbe'de toplandıktan sonra Vezir Kündüri bir mektupla heyetin hazır olduğunu bildirmiştir. Halife ise kendisini alması için birisinin gönderilmesini istemiştir. halifenin de katılması ile gerçekleşen toplantıda Vezir İbn. Müslime Tuğrul Bey'i göstererek halifeye: “*Ey Allah'ın ömrünü uzatmasını dilediğimiz*

imam ve mü'minlerin emiri, olan büyüğümüz, efendimiz, doğu ülkelerinin büyükleri size duacı ve müteşekkîr olarak burada hazır bulunuyorlar" demiştir. Daha sonra buna karşılık olarak Vezir Kündüri de halifeye hitaben: " *Bizler efendimizin köleleri, hizmetkârları, dikilmiş fidanları ve kendisinin lütuf ve ihsanlarını bekleyen kimseleriz.*" demiştir. Karşılıklı bu konuşmalardan sonra halife de: " *Allah bizi sizler için mübarek kıldı.* " demiştir. İbn Müslime nikâh hutbesini okuyup arkasından halifeye hitaben: " *Büyüğümüz ve efendimiz, eğer kabulü lütfedip uygun görürlerse nikâhı kıyarım.*" Demesi üzerine halife de: " *Bu nikâhı 100 bin altınlık bir mehirle kabul ettik, Allah bize ve sizlere içinde hayır ve başarı bulunan şeyleri nasip etsin.* " demiş ve böylece nikâh kıyılmıştır (Bundarî, 1999: 9; Hüseyinî, 1999: 13; Sevim, 2005: 11; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 14- 15; Mevdûdî, 1971: 195- 196; Münecimbaşı, 2000a: 21; Kitapçı, 1992: 120; Ayan, 2008a: 111- 112).

Tuğrul Bey Türk gelenek ve göreneklerine çok önem vermiştir, düğün ve çeyiz işleri de bu gelenekte çok önemli bir yere sahiptir. Bunun için o, Selçuklu ileri gelen devlet adamlarını, kadıları, bilgin ve tacirleri saraya davet edip, içinde Hatice Arslan Hatun'un çeyizinin olduğu süslenmiş odaları göstermiştir. Sıbt İbnü'l- Cevzî'den öğrendiğimiz bilgilere göre bu çeyizde üzerlerinde genç kızların bulunduğu yük taşıyan develer, katırlar, mal (para), cevahir, yakutlar, altın ve gümüş kaplar, üzerlerinde halis ipek kumaştan yapılmış kaftanlar ve mücevher kemerler, altlarında, nakışlarla benek yapılmış atlar ve Rum katırları olan sekiz cariye, üzerlerinde mücevher işlenmiş kaftanlar bulunan katırların üstünde altı genç kız vardı (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 15).

Bir süre sonra Reisürrüesa İbn Müslime Tuğrul Bey'in yanına çıkıp: " *Hiç şüphesiz Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi emreder*" (Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, 58. Ayet) ayetini okudu, Tuğrul Bey de bunun karşılığında halifenin şerefli emirlerinin başının üstünde olduğu cevabını verdi. Daha sonra halifenin annesi Seyyide Dicle yoluyla Tuğrul Bey'in sarayına gidip, gelinin kendisine teslim edilmesini istemiş, Tuğrul Bey'in karısı Altuncan Hatun da gelini birisi ile halifenin annesine göndermiştir. Böylece teslim alınan gelin 13 Nisan 1056'da yine Dicle yoluyla Hilâfet Sarayına gelmiş ve Garabe Kapısı'ndan geçip halifenin bulunduğu odaya girip, bir kaç kez yer öpmüştür. Halife ise onu yanına oturtup, çok miktarda altın, işlemeli bir ferace ve

mücevherlerle süslenmiş bir de taç vermiştir. Halife ertesi gün de altın işlemeli yüz ipek elbise, üzerinde yakut ve firuze bulunan bir altın tas ve değerli taşlardan yapılmış bir de gerdanlık vermiştir (Sevim, 2008: 2; Sevim, 2005: 11- 12; İbnü'l- Esîr, 2008a: 184; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 15- 16; İbn Kesîr, 2000: 169).

1. 12. Tuğrul Bey'in Halifenin Kızı Seyyide Hatun İle Evlenmesi (22 Ağustos 1062)

Tuğrul Bey'in hayatının son yıllarındaki en önemli olay, onun halifenin kızı ile evlenme isteği olmuştur, bu mesele onu ve devleti çok uzun süre meşgul etmiş ve bu mesele için çok emekler sarf edilmiştir. Tuğrul Bey'in bu evlilik konusu üzerinde neden bu kadar durduğu, bunun ile neyi hedeflediği tarihçiler tarafından çok tartışılan konulardan birisidir. Bu konu hakkında George Makdisi: *“Tuğrul Bey uzun zaman çalışarak elde ettiği kariyerini bu evlilik ile taçlandırmak istemiş ve bunun ile daha önce hiçbir emirin ulaşamadığı makamı elde etmeye çalışmıştır* (Makdisi, 2009: 140, 142) Demektedir. Bu konu hakkında Zekeriya Kitapçı ise: *“Tuğrul Bey'in bu evlilikteki amacı, bir kanser gibi saran Şiiliğe karşı Sünnî doktrini bir devlet politikası haline getirmek, Selçuklu Hanedanını Abbasî Hilâfeti ile kaynaştırmak, dolayısıyla siyasî iktidarı elinde tutan Selçuklu Saltanatı ile dini gücü temsil eden Abbasî Hilâfeti ni birleştirmek ve böylece Türk'ün geleneksel askerî aristokrasisine dayanan yeni, daha güçlü, daha zinde bir imparatorluk kurmaktır.”* (Kitapçı, 1992: 119; Kitapçı, 1994: 14) demiştir.

Tuğrul Bey tabii ki bu evlilik ile siyasî olarak güçlenmeyi hedef edinmiştir; ancak sadece siyasî amaçlarla bu evliliğin gerçekleştiğini söylemek oldukça güçtür. Dinî sebeplerin de bu istekte etkili olduğu söylenebilir. O Hz. Peygamber soyuna bu yol ile katılmak istemiştir. Nitekim bu yolda öncelikle kardeşinin kızı Hatice Arslan Hatun'u halife ile evlendirmiş, ikinci olarak da halifenin kızı ile evlenerek bu iki hanedanı birleştirmek ve böylece dünyevi ve uhrevi saadete ermek istemiştir. Nitekim bu hususta Ahmet Cevdet Paşa: *“Tuğrul Bey her istediğini elde etmiş bir ulu sultan idi, bu arzusuna da kavuşursa Peygamber sülalesine intisap edecek, eski hükümdarların elde edemedikleri bir şeref ve iftihara kavuşmuş olacaktı.”* (Ahmet Cevdet Paşa, 1969:

234- 235) demiştir. Manevî olarak etkili olduğunu düşündüğümüz bu dinî sebeplerin yanında kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Tuğrul Bey'in bu evlenme isteğinde ölen eşi Altuncan Hatun'un da etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Konunun bu kısmına geldiğimizde Altuncan Hatun'dan ve vasiyetinden bahsetmek yararlı olacaktır.

1. 12. 1. Altuncan Hatun ve Vasiyeti

Altuncan Hatun ilk önce Harzemşah ile evlenmiş ve ondan adı kaynaklarda sık geçen oğlu Anuşirvan adlı oğlu doğmuştur. Tuğrul Bey onun güzel ahlaklı edep, erkân sahibi ve kültürlü bir kadın olduğunu duyunca veziri Kündüri'yi Harzem ülkesine ona dünürcü olması için göndermiş ve onunla evlenmiştir (Sevim, 2005: 32; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 88- 89). Altuncan Hatun bu üstün meziyetlerinin yanı sıra ata binen kılıç kuşanan ve gerektiğinde orduları kumanda edebilecek güçte bir kadındı. Sultan Tuğrul Bey devlet işlerinde onun fikirlerine büyük önem verirdi (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 88; Merçil, 2002: 607; Kitapçı, 1992: 119- 120).

Altuncan Hatun'un Selçuklu Devleti'ne en büyük hizmeti daha önce detaylı bir şekilde gördüğümüz İbrahim Yınal isyanında olmuştur. Nitekim o bu isyan sırasında etrafındaki devlet adamlarını ve hatta halifeyi dahi dinlememiş ve kocası Tuğrul Bey'in yardımına koşarak ordunun başına bir kumandan olarak geçip devleti belki de yıkılmaktan kurtarmıştır. O bununla da kalmayıp öz oğlu Anuşirvan'ı bile bu olay esnasında tevkif ettirmekten geri durmamıştır (Bundarî, 1999: 12- 13; Köymen, 1976: 67; Genç, 2002: 653). Bunun için M. Altay Köymen ona:

“İşte örnek bir Türk kadınının destana benzeyen kahramanlık hikâyesi. Ordular sevk ve idare eden devletin yüksek menfaati için her tehlikeyi göze alan hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, bu uğurda karşısına çıkan öz oğlunu bile zincire vurmaktan çekinmeyen ölürken bile devleti düşümen bir Türk anası.”

Demiştir (Köymen, 1976: 70).

Altuncan Hatun M. Altay Köymen'in de dediği gibi ölürken dahi eşini, devleti düşünmüş ve Tuğrul Bey'e halifenin kızı ile evlenebilmek için elinden geleni yapmasını, böylece hem bu dünyada hem de ahirette saadete ulaşacağını söyleyip, bütün

malını mülkünü de halifenin kızına vermesini vasiyet etmiştir. Altuncan Hatun vasiyetinden sonra Aralık 1160'da vücudunda su birikmesi hastalığından Zencan'da ölmüştür (Bundarı, 1999: 18; Sevim, 2005: 32; İbnü'l- Esîr, 2008a: 215- 216; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 88; Köymen, 1976: 43; Köymen 2004: 190; Sevim ve Merçil, 1995: 45; Ayan, 2008a: 113; Kapaşahin, 2012: 198).

1. 12. 2. Evlilik Teklifinin Halifeye Bildirilmesi ve Halifenin İşleri Yokuşa Sürmesi

1061 yılında halife, daha önce Rey'e gönderilmiş olan eşi Hatice Arslan Hatun'u yanına, Bağdat'a getirmesi için elçiler göndermiştir. Fakat Tuğrul Bey onu hemen göndermeyip, oyalayıp bu sırada halifenin kızı ile evlenme isteğini içeren bir mektubu halifeye yollamıştır. Sultan Tuğrul Bey bununla gelişecek olaylar karşısında yeğeni bir koz olarak kullanma yoluna gitmiştir. Tuğrul Bey'in böyle bir evliliği planladığı, yeğeni Hatice Hatun'u Bağdat'a göndermeyip yanına getirtmesinden de anlaşılabilir; o bununla halifenin muvafakat vermemesi durumunda durumu bir koz olarak kullanmayı düşünmüştür denilebilir (Bundarı, 1999: 18; Sevim, 2005: 32; Reşidüddin, 2011: 104; Ahmed b. Mahmud, 2011: 59; Köymen, 1976: 44; Köymen 2004: 190). Halife ise bu duruma çok bozulup:

“Böyle bir adet hiçbir halife ile Rüknüddeve Adududdeve Tuğrul Bey ve diğer hiçbir devlet adamı arasında vaki olmamıştır. Bu durum bizim isteklerimize uygun düşmediği gibi bizim görevlendirdiğimiz (yani hükümdarlığımızı onayladığımız kimseye, yani Tuğrul Beye) de uygun olmaz.”

Demiştir. Çünkü o bu evlilik ile hem Hilafet makamının kendi hanedanından gideceği korkusu ve hem de böyle bir evliliğin kendisini küçük düşüreceği için başlangıçta bu evliliğe karşı çıkmıştır; ancak daha sonra elçinin tehditkâr konuşmalarından çekinerek; Vâsıt ile sultanın eşi Altuncan Hatun'a ait olan bütün bölgelerdeki mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılması, mihr olarak 300 bin altın verilmesi ve sultanın hiç ayrılmamak üzere Bağdat'ta oturması şartları ile bu evlenme işini kabul etmiştir. Görüldüğü gibi halife, Tuğrul Bey'in evlilik teklifine gönülsüzce rıza göstermiş ve fakat onun yerine getiremeyeceği şartlar ileri sürerek bu evliliği engelleme yoluna gitmiştir (Bundarı, 1999: 18; Sevim, 2005: 32; İbnü'l- Esîr, 2008a: 221; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 89; Ebu'l Ferec, 1999a: 315; İbn Kesîr, 2000: 196;

Mevdûdî, 1971: 209- 210; Makdisi, 2009: 141, 147- 148; Kitapçı, 1994: 20; Köymen, 1976: 44; Köymen 2004: 191; Ayan, 2008a: 114; Altundağ, 1993: 103).

Böylece olumlu bir cevap verilmiş olsa dahi halife bu sıkıntılı durumdan kurtulmak için elinden geleni yapmıştır. Bunun için de Tuğrul Bey'in bu evlenme isteğinden vazgeçirilmesinin yollarını aramış, elçilerine gerekirse Vezir Kündüri'den de yardım alınmasını emretmiştir. Halife cevabî mektubunda ayrıca Tuğrul Bey'den Kureyş'i affetmesini, elinden alınan yerlerin iade edilmesini, 3 bininin hemen olmak üzere halifeye 10 bin altın verilmesini de istemiş, ayrıca ona hil'atler ve hediyeler de yollamıştır (Sevim, 2005: 32; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 90; Makdisi, 2009: 149).

Halifenin elçileri mektup ve hediyeleri takdim ettikten sonra Tuğrul Bey'i bu istekten vazgeçirmek için Vezir Kündüri'den yardım istediler fakat Kündüri:

“Sultanın isteğinin reddedilmesi iyi olmaz, daha çok para ve gelirleri için daha çok memleket istendikten sonra, yani bu evlenme işinin olumlu bulunmasından sonra bundan yeniden vazgeçilmesi asla iyi olmaz. Sultan bunu işitip daha başka şeylere rağbet edilmek istendiğini anlar. Esasen sultan bu evlenme konusunda kendisinden istenilenlerden daha fazlasını verir ve vermektedir de.”

Diyerek bu duruma karşı çıkmış ve evlenme konusunda olumlu cevap verilmiştir diye Tuğrul Bey'e bildirmiştir. Tuğrul Bey bu duruma çok sevinmiştir. İbnü'l- Esîr bu konuda:

“O buna çok sevindi, devlet erkânı ve saray yakınlarını topladı, onlara asıl gayesinin halife vasıtasıyla Hz. Peygamber'in sülalesiyle akrabalık tesis etmek istediğini, bunda da muvaffak olduğunu ilan etti. Sultan bu şekilde kendisinden başka hiçbir hükümdara nasip olmayacak bir mazhariyete ulaşmış oldu.”

Demiştir. Vezir Kündüri de Selçuklu devlet adamlarına: *“Sultan Allah'ın Emirülmüminin'in kızıyla yapılacak olan evliliği nedeniyle verdiği nimeti ve bunun kendisine erişmiş olduğunu ve böyle bir nimeti kendisinden önce hiçbir kimseye vermediğini ifade etmektedir.”* Demiştir. Onlar da bu duruma çok sevinmişlerdir (Bundarî, 1999: 18; Sevim, 2005: 33; İbnü'l- Esîr, 2008a: 221; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 92; Makdisi, 2009: 150; Kitapçı, 1994: 21).

Tuğrul Bey Vezir Kündüri'yi, halifenin eşi Hatice Arslan Hatun ve Hâdîmu'l-Has Ferruh ile birlikte nikâh işlerini yürütmek için Bağdat'a göndermiştir. Bunların yanında ileri gelen bazı devlet adamlarını da göndermiştir. Tuğrul Bey onlarla birlikte halifenin kızının mihri olarak 100 bin altın ve gümüş mücevherler göndermiş ve ayrıca eğer halife bunları almayıp kızına verilmesini isterse o zaman Ferruh'u hizmette bulunmak üzere halifenin kızının kapısında durmakla görevlendirilmesini emretmiştir (Bundarı, 1999: 18; Sevim, 2005: 33; İbnü'l- Esîr, 2008a: 221; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 93; Makdisi, 2009: 150; Kitapçı, 1994: 21).

Tuğrul Bey'in mihr olarak gönderdiği malların listesini Sıbt, Garsunni'me'den edinmiş ve eserine almıştır. Garsunni'me ise halifenin inşa divanında görevli olması nedeniyle bu çeyizlerin listesini görüp eserine kaydetmiştir ve bu liste yalnız bu eserde mevcuttur. Liste şöyledir:

- 1) 100 altın (dinar).
- 2) Çeşitli cinsten 100 giysi.
- 3) 2250 parça mücevher.
- 4) Her birinin ayarı 1- 3 miskal arasında bulunan 120 inci.
- 5) 640 parça kırmızı yakut ve pembe bedehşan süsü (balşah).
- 6) 58 parça firuze.
- 7) 28 parça büyük sim şeritli zümrüt.
- 8) 8- 12 parça saf cam.
- 9) 14 parça süs (zînet) eşyası, bunlar arasında işlenmiş taç, bilezikler, kulak halkası, yüzükler, yakut işlemeli ayak bileziği, eğer ve minyatür taşlar (araba vs.), yemek kapları, sini, tepsi, altın kâseler- bunların hepsi işlenmiştir- taslar, ibrikler ve bunlara benzer şeyler.
- 10) Yer ve yatak yaygıları, yorgan ve çarşaf örtüleri, ibrişim halı ve benzerleri.
- 11) Her biri at üzerinde resmi elbiseli ve altın gerdanlıklı 35 cariye, 20 hizmetçi.
- 12) 80 at ve katır.
- 13) 100 kişilik askeri birlik ve pek çok çadır.

100 bin altın para dışındaki bu armağanlar, Tuğrul Bey'in halifenin kızı için belirlemiş olduğu 100 bin altın tutarındaki çeyizi olarak hazırlanmıştır (Râvendî, 1999: 109; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 96- 97; İbn Kesîr, 2000: 196).

Tuğrul Bey Veziri Kündüri'ye:

“Senin bu evlenme konusunda bildiğim hizmetlerin için sana müteşekkirim, bu hususun bilinmesi için bunu kendi elinde yazmanı istiyorum, böylece bu husustaki hizmetlerin gerçek olarak anlaşılır ve bunun karşılığı yalnız sana ait ve özge olur, ben bu buyruğumu açıkça belirtiyorum.”

Demiş, ancak Vezir bu emri yerine getirmemiştir. Bunun üzerine Tuğrul Bey: *“Tezkirenin kapsadığı şeyi yerine getirmeye icabet etmeyen bir kimse -ki bu şimdiye kadar hiç vuku bulmamıştır- bu emri yerine getirmemiş olur.”* Demiş ve bunu bizzat kendi eliyle de yazmıştır. Bu durum Vezir'in çok zoruna gitmiştir. Aslında Vezir Kündüri'nin bu konudaki kusurları halifeye karşı dargın ve kırgın bulunmasından ileri geliyordu. Vezir Kündüri bu evlenme isteğinin yerine gelmeyeceğini biliyor, bu nedenle de evlenme sorununun çözümlenme yetkisinin kendisinde olmasını istemiyor ve Bağdat'a gitmeyi erteliyordu. Bunun üzerine Tuğrul Bey: *“Ben Hezaresb'e 100 bin altın hazırlamasını ve bundan başka devlet hazinesinden hiçbir şey almamasını yazmıştım.”* Diyerek ona: *“Başka bir şey yapma, hazineden gerekli parayı al, bu evlenme işi için sarf ettiğimiz para hazinemizden çıkmaz ise o zaman bize çok ayıp olur.”* Demişti (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 93; Makdisi, 2009: 151).

Tuğrul Bey'in Bağdat'a gitmekle görevlendirdiği hacip ve emirler bu evlenme sorununu çözmeye çalışıp, Vezir Kündüri'nin kendilerini nikâh hususunda halifeye göndermek istediğini ve bu durumun halifeye ve kızına karşı çok ayıp olacağını söylemişlerdir. Tuğrul Bey de:

“İstenilen yapılırsa bu doğru ve iyi olur, yok eğer yapılmayacak olursa o zaman siz de geri dönünüz, eğer sonuç olumsuz bir duruma gelirse o zaman bizim bu işten vazgeçmemiz gerekir. Çünkü biz halifenin bizim hakkımızdaki fikir ve kanaatini ve onun nazarındaki yerimizi biliyoruz, bu nedenle bu sorunu elçilerimize bırakmayı yeğliyoruz.”

Demiştir. Fakat daha sonra bu fikirden vazgeçilip elçilerin kendi arzu, istek ve görüşleri doğrultusundaki şeyleri yapmamaları, sorunun çözümü sırasında kendilerine

hâkim olmaları ve ancak Bağdat'ta bir gün ortaya çıkmaları hususları kendilerine bildirilmiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 93- 94; Makdisi, 2009: 151).

Nisan/ Mayıs 1061 tarihinde Vezir Kündüri, Hatice Arslan Hatun, Selçuklu hacip ve emirleri, kadılar ve şahitler Bağdat'a gelmişlerdir. Vezir Kündüri Hatice Arslan Hatun'u evine bırakıp, Sultanlık Sarayı'nda ikamete başlamıştır. Vezir Kündüri Vezir Temimi ile kararlaştırılan şartları, öneri ve görüşleri açıkladı. Uzun konuşmalar olduysa da yazılı bir karar alınamadı, sonunda Temimi halifenin: *"Eğer beni bu nikâh işinden kurtaramazsanız o zaman ben bu memleketten (Bağdat'tan) çıkar giderim."* Deddiğini açıkladı. M. A. Köymen'in de dikkati çektiği gibi bu durum Kündüri'nin kat'i bir emirle Bağdat'a geldiğini ve bu işte başarısız olursa sadece vezirliğini değil hayatını da kaybedeceğinin bilincinde olduğunu göstermektedir. Kündüri bu psikoloji ile: *"Eğer bu evlenme işini istemiyor idiyse bu işi ilk önce bildirmeniz gerekirdi. Artık bundan vazgeçmek olmaz, sizin bu vazgeçmeniz Sultan katında benim kanımı akıtmak için gösterilen bir çabadır."* Demmiştir. Görüldüğü gibi son derece sinirlenen ve kızgın olan Vezir Kündüri Bağdat'tan ayrılmak amacıyla Nehrevan'a kendisi için bir çadır gönderip kurdurmuş, Abbasîler'in hâkimiyet rengi olan siyah cübbeyi çıkartıp beyaz giysiler giymiş ve böylece aradaki bağların koptuğunu göstermiştir. Bunun üzerine telaşa düşen Halifelik ileri gelenleri ondan Bağdat'ı terk etmemesini istediler ve halifeye de bir mektup yazıp onu korkuttular. Neticede nikâh işi dört yıla kadar herhangi bir şekilde daha başka şeylerin talep edilmemesi hususunda kesin söz vermeleri şartıyla olumlu görülüp kabul edilmiştir (Bundarı, 1999: 18- 19; Sevim, 2005: 33- 34; İbnü'l- Esîr, 2008a: 222; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 95; Mevdûdî, 1971: 210- 212; Köymen, 1976: 45; Köymen 2004: 191- 192; Makdisi, 2009: 152- 153; Kitapçı, 1994: 22; Alptekin, 1992: 116.).

Evlenme konusunda Hanefiler; evlenme akdinin şeriatça (İslam Hukuku'na göre) doğru, fakat bu hususta herhangi bir şartın şeriatta yer almadığını, Şafîiler ise; böyle şartlı bir nikâh akdinin şeriat bakımından geçersiz olacağı hususunda fetvalar vermişlerdir. Bunun üzerine halife de bir çıkar yol bulduğunu düşünüp aradaki ihtilafı bahane göstererek nikâh konusunda olumlu bir cevap vermekten vazgeçmiştir. Vezir Kündüri ise derhal halifenin katına çıktı ise de halife bu konuda daha fazla ısrar

etmemesini istedi ve: “*Bu işi, senin fikir, görüş ve dini inancına bırakıyorum, bu hususta Abbasoğullarına kuşku duyulduğunu yakinen bilmekteyim. Esasında Abbasoğullarında böyle bir töre (kız verme) şimdiye kadar görülmemiştir.*” Demiştir. Tam bu esnada Tuğrul Bey’in mektubu Vezir Kündüri’ye ulaşmış ve mektupta da Kündüri’den halifeye yumuşak davranması, ona güzel sözlerle hitap etmesi istenmiştir. Kündüri ise Tuğrul Bey’e bir mektup yazıp nikâh sorunu dolayısıyla yapacağı işler hususunda ondan izin istemiş ve bu arada halifeye bağırp çağırıp tehdit etmekten de geri durmamıştır. Halife ise bütün bunlara katlanmış, sesini çıkartmamıştır (Bundarı, 1999: 19- 20; Sevim, 2005: 33; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 95; Köymen, 1976: 45; Makdisi, 2009: 154; Kitapçı, 1994: 23).

Mayıs/ Haziran 1061 tarihinde Vezir Kündüri; Halife ve kadıların ve diğer ileri gelenlerin hazır bulunduğu divana gelmiş ve halifeye hitaben: “*Efendimiz Müminlerin emîrinin; saf, temiz ve sadık kulu Rükneddin Tuğrul Bey’in gönderdiği kimseleri dinlemesi ve istediği şeyi (nikâhı) yerine getirmesi, ona şeref verecektir.*” Demiştir. Bunun üzerine halife de: “*Biz Abbasoğulları insanların hayırlısıyız, Hilâfet ve İmamlık kıyamete kadar bizim üzerimizde kalacaktır. Bize tutunanlar doğru yoldadır ve hidâyete erer, bizden ayrılıp bize düşman olanlar ise doğru yoldan ayrılarak sapıtırlar.*” Demiş ve böylece nikâh konusunda halifenin olumsuz düşünceye sahip olduğunu ve hatta Selçuklu hanedanını Abbasî hanedanı ile akrabalık kurmaya layık bulmadığını açıkça göstermiştir. Bunun üzerine Vezir Kündüri de mihr için getirmiş olduğu paraları da yanına alıp Hemedan’a gitmek üzere Bağdat’tan ayrılmıştır (Bundarı, 1999: 19; Sevim, 2005: 33; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 95- 96; Köymen, 2004: 192; Kitapçı, 1994: 24). Bu duruma çok üzülen Tuğrul Bey’in:

“*Uğrunda öz kardeşimi öldürdüğüm halifenin bana mükâfatı bu mu olmalı idi? Hâlbuki ben bütün malımı ona yardım için sarf ettim, en yakınlarımı ona olan saygım nedeniyle öldürdüm, kendimi fakir kılmak pahasına onun zengin olmasını istedim. Böyle olduğu halde niçin hiç düşünmeden beni reddetti.*”

Dediğini İbnü'l- Esîr kaydetmiştir. Tuğrul Bey bununla aslında Halifelik çevresinde kendi lehine kamuoyu oluşturmak istemiş ve ayrıca halifenin tutarsız davranışlarda bulunduğunu da göstermiştir, nitekim onun bu çabaları ilerde görüleceği gibi olumlu sonuç vermiş ve halifenin etrafındaki ileri gelen kişiler onu ikna etmeye

çalışmışlardır (Bundarı, 1999: 20; İbnü'l- Esîr, 2008a: 222; Köymen 2004: 192; Sevim ve Merçil, 1995: 46; Kitapçı, 1994: 24).

Vezir Kündüri, halifenin elçisine Tuğrul Bey'in:

“Kendisinden kızıyla evlenme isteğinde bulunduğumuz halife, bize olumlu cevap vermediği takdirde Hatice Arslan Hatun'un Kündüri'ye teslimi ile bana (Tuğrul Bey'e) gönderilmesi, Kutalmış ile gidip savaşacağı ve onun işini bitirdikten sonra da bizzat Bağdat'a geleceğini ve çeyizlerin Bağdat'ta bırakılmasını emrettiğini, Bağdat'a gelmekten vazgeçtiğim takdirde halife ile kendisi arasındaki soğukluk nedeniyle bana itaatten çıkmaları ihtimalinden endişe ederim.”

İçerikli mektubunu bildirmiştir. Bunun üzerine huzursuzluklar arttı, halife ise mektuba cevap vermedi (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 97). İlişkilerin bu şekilde gerginleşmesinin ardından Tuğrul Bey halifenin ve yakın adamlarının iktalarına el koydu (Bundarı, 1999: 20; Sevim, 2005: 34- 35; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 97- 98; Reşidüddin, 2011: 105; İbn Kesîr, 2000: 198; Köymen 2004: 192; Kitapçı, 1994: 24; Kuşçu, 2010: 655).

Tuğrul Bey daha da ileri giderek Reisü'l-Irakeyn'e; halife hakkında kötü şeylerin yapılmasını, onun ululuk ve kutsallığına hanel getirilmesini, haşmetinin yok edilmesi hususunda çaba gösterilmesini ve Hatice Arslan Hatun'un da kendisine gönderilinceye kadar Hilâfet Sarayı'ndan Saltanat Sarayı'na gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Reisü'l- Irakeyn de halifenin yakın adamlarını oturdukları saraydan almış, mallarına el koymuş ve yıllık geliri 1500 altın olan ve halifeye ait olan toprakları da almıştır. halife ise bu duruma çok üzülüp: *“Tuğrul Bey'in bu iktaları ve gelirlerini elimizden alması şeriat kurallarına göre caiz değildir.”* Demiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 101; Köymen, 1976: 44; Makdisi, 2009: 157- 158). Bu gelişmeler üzerine Selçuklu ileri gelenleri artık bu evlenme işinden ümitlerini kesmiş, halife ile Tuğrul Bey arasındaki yazışmalar da kesilmişti.

Tuğrul Bey en sonunda Başkadı Damgani'ye bir mektup yollamış ve:

“Başkadının bütün zamanı bilim ve fıkah öğretimine tahsis edilmiştir. Bu nedenle bu alanda yetkili olması bakımından o, anlaşmazlığı gidermeye ve yararlı nedenleri hazırlamaya çağırılmıştır. Değerli ve büyük insan Kündüri, huzurumuza döndüğü zaman işleri iyi ayarlayıp doğru yola sevk ettiğini ve bizim güvenimizi artıran konuşmalar yaparak isteklerimizi idrakte kollarını sıvadığını bize açıkladı. O

bu evlenme işinin öyle sertlikle olmayacağını ve halifeye bizim gösterdiğimiz çeşitli ihtimam, ihsan ve alçak gönüllülükleri (biz bunları Ulu Allah'a yakınlaşmak amacıyla yaptık) çok yakından bilir. Fakat bütün yaptıklarımız güzel şeyler, dünya ve ahirette aleyhimize sanki bir vebal olarak döndürülmeye çalışıldı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bizler, Allah'a güvenen kimseleriz ki o bizim yaptığımız iyilikleri asla zayi ettirmez ve içlerinde bizim hakkımızda kötülük saklayanların kötülüklerini görür.”

Demiş, ayrıca bunların yanında yine sert ifadeler ile tehditlerde bulunmuştur. Bunun üzerine halifenin etrafındakiler onun bu konuda bir şeyler yapması için harekete geçtiler. Neticede İbn Mahleban'ın gidip Tuğrul Bey'in gönlünü yumuşatması düşünüldü ise de o: *“Eğer bu evlenme işi Tuğrul Bey'in istediği gibi sonuçlanmayacaksa, yani biz buna evet demeyeceksek gitmem bir fayda sağlamaz, aksine öfke ve kızgınlığı artırır.”* Diyerek onları bu hareketten vazgeçirdi ve artık halifenin bu konudaki kesin cevabı beklendi (Sevim, 2005: 35; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 103; Makdisi, 2009: 155). Neticede halife de olumlu cevap vermek durumunda kaldı ve bu durum Tuğrul Bey'e bildirildi, Tuğrul Bey de hemen halifenin iktalarının geri verilmesini, cereyan eden tatsız olaylardan dolayı özür dilediğini içeren sözleri halifeye bildirildi. Böylece bu evlenme sorunu çözüldü, herkes rahat bir nefes aldı, neşe ve sevinç gösterilerinde bulundu (Bundarı, 1999: 20; Sevim, 2005: 35; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 103; Reşidüddin, 2011: 105; İbn Kesîr, 2000: 198; Makdisi, 2009: 159; Kitapçı, 1994: 25- 26). Görüldüğü gibi aradan yıllar geçmesine rağmen halife hala bu evlilik işinden kurtulmanın yollarını arıyordu; ancak Tuğrul Bey'in kesin vaatleri ile en sonunda evlilik sözleşmesi gerçekleşti, böylece Tuğrul Bey amacına ulaşmış oldu fakat halifenin sözünü aldığı vaatler gerçekleşmedi. Kısacası bu evlilik işinde Tuğrul Bey başarılı halife ise başarısız oldu (Bundarı, 1999: 20; İbnü'l- Esîr, 2008a: 223; Makdisi, 2009: 141).

1. 12. 3. Tuğrul Bey ile Halifenin Kızı Seyyide Hatunun Nikâhının Kıyılması (22 Ağustos 1062)

22 Ağustos 1062 Perşembe günü Tebriz kenti dışında Tuğrul Bey'in halifenin kızıyla olan nikâhı Bağdat başkadısının hutbeyi okuması ile kıyıldı (Bundarı, 1999: 21; Hüseyinî, 1999: 15; Sevim, 2005: 36; Râvendî, 1999: 109; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 107; İbn Kesîr, 2000: 199; Köymen, 1976: 46; Ayan, 2008a: 114). Halifenin nikâh konusundaki izin yazısı ile ilgili olarak Garsunni'ne şunları söylemiştir:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla başlıyorum. Selçuklu askerleri Tebriz dışında konakladıktan sonra halifenin nikâh hususundaki isabetli emrinin 22 Ağustos Perşembe günü ikindi vaktinden sonra yerine getirileceği açıklandı. Bu nedenle büyük bir sofra kuruldu. Sofra, ok atan bir adam büyüklüğünde olan şeker heykelleriyle (tatlılar) doluydu. Vezir Kündüri beni İbn Mahleban görünce vasiyflamayı aşan şerefli hizmetin yüceliğinden ötürü ayağa kalkıp saygı gösterdi ve elimi tutarak sofranın başına oturttu, melik ve emirler de hizmete hazır bulunuyorlardı. Bu arada filler ise yağmadan korumak amacıyla sofranın iki tarafına yerleştirilmişti. Fakat şöleden sonra sofra yağmaya bırakıldı. Ben ve beraberimdekiler sultanın huzuruna alındık, bir tahtta oturan sultanın üzerinde çok değerli kumaştan yapılmış bir cübbe (ferace) ve tolga, bunun altında da (pantolon türünden altlık vardı. Melikler ve emirler tahtın çevresinde derecelerine göre duruyorlardı. Ben sultanı selamladıktan sonra oturdum, Amidülmülk beni kendine doğru yakınlaştırıp hoş geldin dedi daha sonra ben ayağa kalkıp halifenin vekâlet mektubunu orada bulunanların ayağa kalkmalarından sonra tahtın önünde okudum. Bana bu vekâlet mektubunu büyük törende de çıkarıp okumam bildirildi. Ben, orada bulunanlar, Amidülmülk ve sultan hep birlikte secdeye kapandık. Daha sonra 400 dirhem ve bir altın dinar olan mihr açıklanınca halifeye yüksek sesle dua edildi ve ululandı. Bu arada Mesud Horasanî adlı bir zat ayağa kalkıp bir konuşma yaptı, bundan sonra Amidülmülk sultanın tahtının önünde her birinin ayağı 10 miskal olan dinarlar saçtı ve bu arada da sultanın otağının kapısının önüne altın ve gümüşler saçıldı. Ben bundan sonra halifenin mektubunu sultana takdim ettim, bu nedenle bize teşekkür ve dua edildi, daha sonra biz hep birlikte ayağa kalktık, bu sırada önümde saçılan saçılardan bana hüsvanî büyük bir kadeh verdiler. Fakat bunu kaldıramayınca onlar, onu bizzat bulduğum yere kadar getirdiler. Bir de baktım ki bu büyük kadehin içinde 1000 altın ve bir o kadar da gümüş para vardı. Bu arada bana her yıl masraflarımın karşılanması için 10 bin altınlık bir tevki veridi” (Bundarî, 1999: 21; Hüseyinî, 1999: 15; Sibt İbnü'l- Cevzî, 2010: 107- 108; Kitapçı, 1994: 27- 28).

Nikâh sorununun sonunda Tuğrul Bey’in istediği gibi sonuçlanması onu çok mutlu etmiş ve İbn Kesir’in ifadesine göre Tuğrul Bey, halifenin vekâlet yazısını görünce heyecandan yerlere kapanmış ve halife için içten çokça dualar etmiştir. Ayrıca Tuğrul Bey nikâh kıyıldıktan sonra da: “Ben bundan böyle halifenin kulu ve kölesiyim, üzerimde şu gördüğümüz basit elbisenin dışında ne varsa her şeyim halifenin yoluna feda olsun.” demiştir (İbn Kesîr, 2000: 199; Kitapçı, 1994: 28- 29).

Mihr konusunda İbnü'l- Cevzî Muntazam adlı eserinde 400 bin altın olduğunu kaydedip Tuğrul Bey’in: “Ben halifenin halis kulu ve kölesiyim, ömrümün geri kalan kısmında bütün kazandığım şeyler onun şerefli hizmetine ait olacaktır.” dediğini kaydetmiş fakat Sibt İbnü'l- Cevzî objektif davranarak dedesi İbnü'l- Cevzî’nin değil Garsunni’me’nin söylediği halifenin: “mihr için 400 dirhem ve bir altın almakla Hz. Peygamberin temiz sünnetine uymuştur.” dediğini daha doğru bularak eserine almıştır (Bundarî, 1999: 21; Sevim, 2005: 36; Sibt İbnü'l- Cevzî, 2010: 108; İbn Kesîr, 2000: 199).

Tuğrul Bey Reisü'l- İrakeyn ile birlikte Bağdat’a şu hediyeleri gönderdi:

- 1) 30 Türk askeri (gulam).

- 2) Atlara bindirilmiş 30 cariye ve iki hâdim.
- 3) Altın ve değerli mücevherlerle süslenmiş bir at.
- 4) 10 bin altın.
- 5) Halifenin kızı ve Tuğrul Bey'in eşi için 10 bin altınla birlikte Tuğrul Bey'in ölen eşi Altuncan Hatun'a ait bütün iktaların kendisine verildiğine dair bir ferman ve üzerinde her birinin ağırlığı bir miskal olan takriben 30 habbe bulunan mücevher bir gerdanlık.
- 6) Halifenin eşi için ayrıca 30 bin altın.
- 7) Halifenin torunu Uddetüddin için ise 5 bin altın (Sevim, 2005: 36- 37; Köymen, 1976: 91; Kitapçı, 1994: 30).

Sultan Tuğrul Bey halifenin kızı ile yapılacak olan nikâhına katılmak için Hoy ve Urmiye üzerinden 10 Ocak Cuma günü Bağdat'a ulaşmıştır. Burada kendisine halifenin göndermiş olduğu mektup, cübbe, tolga, giysiler ve kendisine ait bir at verilmiştir. Ertesi gün Sultan Tuğrul Bey halifenin kendisi için özel olarak gönderdiği gemi ile Darü'l-Memleke'ye gitmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008A: 225; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 111). Esasında ise Tuğrul Bey Urmiye'de hastalanmış ve hatta vasiyette dahi bulunmuştur. O, eğer ölürsem yerime İsfahan'da bulunan, annesiyle evli olduğu ve ölen kardeşi Çağrı Bey'in oğlu olan Süleyman'ın tahta geçmesini, Vezir Kündüri'ye uyup onun sözlerinden çıkmamalarını söylemiş, orada bulunan devlet ileri gelenleri de bu vasiyete uyacaklarına dair söz vermiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 112; Kitapçı, 1994: 31).

Tuğrul Bey'in yanındaki bir kısım devlet adamları kışın bastırmış olduğunu, bu şekilde Bağdat'a gitmenin zor olduğunu söyleyip kışı evlerinde geçirmek için izin istemişlerdir. Tuğrul Bey de izin vermiş ve yanında bir takım devlet ileri gelenleri ile birlikte Bağdat'a doğru harekete devam etmiştir. Fakat onlar yolda geçilmesi zor bir geçide ulaştılar ve burada Sultan Tuğrul Bey'i bir mahfe üzerinde taşımak zorunda kaldılar. Kışın çok sert geçmesi nedeniyle yolda pek çok hayvan da telef olmuştur, görüldüğü gibi çok zor şartlar altında Bağdat'a ulaşılabilmiştir. Selçuklu askerleri şehrin batı kesimine yerleştirilmişlerdi, onlar ısınmak için evlerin direklerini söküp yakmışlar, yolda karşılaştıkları kişilerin sarıklarını alıp başlarına geçirmişlerdir, bu şekilde

Bağdat'ta huzur tekrar bozulmuştur (Bundarı, 1999: 23; Sevim, 2005: 37; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 112).

Vezir Amidülmülk Kündüri Tuğrul Bey'i temsilen halife ile görüşmüş, ona güzel ve hoş sözlerle hitap edip, birkaç parça giysi ile birlikte Tuğrul Bey'in altın yüzüğünü vererek kızını götürme isteğini belirtmiştir. Halife ise:

“Gelinin şimdiden teslim edilmesi ve senin de bildiğin gibi bir takım olumsuz şeylerin cereyan etmesi ihtimalinden endişe etmekteyiz, biz daha önce sultan ile kızımızın bir araya gelmesinin (evlenme değil) ancak Hilâfet Sarayı'nda olacağı hususunda sizinle anlaşmıştık.”

Demiş, Kündüri de:

“Bütün bunlar doğrudur, sultan da bunun böyle olmasını istiyor ve Hilâfet Sarayı'na gitmek niyetindedir. Hâcipler, haslar ve gulamlar için başka ikamet yerleri hazırlanmıştır. Bununla birlikte bunların sultandan uzak kalmaları mümkün değildir.” Demişti.

Bu konuşmalardan sonra halifenin kızı Seyyide'nin Darü'l- Memleke'ye gitmesi, onun Tuğrul Bey ile birlikte Bağdat'tan ayrılmaması ve seferlere onunla birlikte gitmemesi ve başkadının bu hususta içtihat üzerine ant içirmesi için hazır olması hususlarında anlaşmaya varıldı (Sevim, 2005: 37; İbnü'l- Esîr, 2008a: 225; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 112).

Böylece 11 Şubat'ta başlayan düğün bir hafta sürmüştür. Tuğrul Bey düğünü Türk adet gelenek ve göreneklerine göre yapmıştır, buna göre çeyizi herkesin görebileceği bir şekilde teşhir etmiş, büyük bir ziyafet vermiş, ziyafetten sonra yine Türk geleneğine göre sofraya yağma edilmiştir. Nikâhtan sonra ise bugün de varlığını sürdüren “saçı” geleneği yerine getirilmiştir (Köymen, 1976: 119; Turan, 2008: 141; Merçil, 2002: 607). Ayrıca bu düğünün anısına bir altın madalya basılmış, madalyanın iki tarafında da Sultan Tuğrul Bey'in kabartma bir tasviri, onun üzerinde de hâkimiyet sembolü olan ok ve yay basılmış, ayrıca madalyanın bir tarafına halifenin diğer tarafına da sultanın isimleri yazılmıştır. Bu olay ile görülmektedir ki çok dindar bir sultan olan Tuğrul Bey resme karşı taassup göstermemiş, bir sakınca görmemiştir (Turan, 2003: 204; Arslantaş, 1995: 150).

Sultan Tuğrul Bey ile Seyyide 17 Şubat Pazartesi 1063'de zifafa girmişlerdir. Dügün dolayısıyla Bağdat'ta eğlence çadırları kurulmuş, halk büyük bir sevinç içinde gülüp eğlenmiş, davullar ve zurnalar çalınmış, türküler söylenip oyunlar oynanmıştır. Sonunda Seyyide kendisi için özel olarak hazırlanan çadıra gelip, altın işlemeli bir tahta oturmuş, daha sonra sultan da çadıra gelip, Seyyide'nin önünde yer öpmüş, ona saygı ve hizmette bulunmuş, halifeye dua edip hiç oturmaksızın çadırdan çıkmıştır. Seyyide ise ne ayağa kalkmış ne de yüzündeki peçeyi çıkarmıştır. Sultan Sarayı'nın sahanlığına çıkmıştı, burada Selçuklu devlet adamları Türkçe şarkılar söyleyip oyunlar oynamışlardır Tuğrul Bey de bunlara katılıp oyun oynamıştır. Barthold bu oyunlar için: *"Türkler bugünkü zeybek ve harmandalı oyunları gibi bir kalkarak bir oturarak oyun oynamıyorlardı, bu herhalde Rusların pliaska ve prisiatki adıyla bilinen oyunun aynısıdır. Ruslar bu oyunu herhalde Türklerden almış olmalıdırlar* (Hüseynî, 1999: 15; İbnü'l-Esîr, 2008a: 225; Ebu'l Ferec, 1999a: 315; İbn Kesîr, 2000: 200; Ahmed b. Mahmud, 2011: 59; Müneccimbaşı, 2000a: 26; Köymen, 1976: 120; Köymen 2004: 193; Sevim ve Merçil, 1995: 46; Barthold, 2006: 89)." demiştir. Faruk Sümer de Tuğrul Bey'in bu denli eğlenmesinin nedenini çok güzel bir şekilde ifade etmiş ve: *"Tuğrul Bey yetmiş yaşında olmasına rağmen oyun oynuyordu. Gazneli Mesud'un 25- 30 yıl önce bir çöl kasabasını çok gördüğü bu Oğuz beyi şimdi İslam Dünyasının en büyük hükümdarı ve halifenin güveyisi olmuştur."* (Sümer,1999: 75- 76, 121) demiştir. Tuğrul Bey ertesi gün yine Seyyide'nin yanına gelip, yer öpüp hürmet ve hizmette bulunup çadırdan çıkmıştır. Sultan bu şekilde her gün eşine hediyeler gönderip yanına uğrayıp saygıda bulunmuştur. Sultan bu şekilde çok mutlu olurken halife de aksine üzülmüştür. Hatice Arslan Hatun da Seyyide'ye çok değerli iki gerdanlık, altından yapılmış hüsrevani bir kâse ve büyük kırmızı bir parça yakut göndermiştir. Sultan Tuğrul Bey bu evlenme konusunu gerçekleştirdiği için veziri Kündüri'ye yeni lakaplar vermiş, hil'atlemiş ve hediyeler vermiştir. Bunun dışında sultan bütün yakın adamlarına da hil'atler ve hediyeler vermiş, günlerce şölen sofraları kurdurmuştur (Bundarî, 1999: 23- 24; Sevim, 2005: 38; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 113; İbn Kesîr, 2000: 200- 201; Ahmet Cevdet Paşa, 1969: 235; Turan, 2008: 141; Makdisi, 2009: 146; Kitapçı, 1994: 33- 34).

1. 13. Tuğrul Bey'in Vefatı ve Kişiliği

Tuğrul Bey çok hasta olmuş, halifenin bütün direktmelerine rağmen eşi Seyyide'yi de alıp Hilafet Sarayı'ndan ayrılmıştır. Halife bu duruma tepki olarak onları uğurlamaya bile çıkmamış, eşi ile birlikte kızlarının yanlarından ayrılmasından dolayı büyük üzüntüler duymuşlardır (Bundarı, 1999: 24; Sevim, 2005: 38; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 113; Ebu'l Ferec, 1999a: 315; Makdisi, 2009: 159; Kitapçı, 1994: 34- 35).

Tuğrul Bey Mart 1063'de Bağdad'dan ayrılıp Cibal'e doğru hareket etmiştir, yeğeni Hatice Arslan Hatun'un ve eşi Seyyide'nin içinde bulunduğu haremni ise ayrı bir kabile ile doğrudan Rey'e göndermiştir. O Cibal bölgesindeki askeri hareketini tamamladıktan sonra Rey'e gelecekti. Ancak zaten hasta olan Tuğrul Bey'in durumu yolda daha da kötüleşmiş ve Rey'e geldiği gün yani 4 Eylül 1063'de vefat etmiştir (Sevim, 2008: 6; Sevim, 2005: 38; Râvendî, 1999: 110; İbnü'l- Esîr, 2008a: 226; Reşidüddin, 2011: 105; Ebu'l Ferec, 1999a: 315; İbn Kesîr, 2000: 201- 203; Müneccimbaşı, 2000a: 26; Kafesoğlu, 1972: 41; Kitapçı, 1994: 35- 36).

Tuğrul Bey Seyyide ile zifafa girmesinde 6 ay 20 gün sonra 4 Eylül 1063 Cuma günü 70 yaşında iken Rey'e getirilip sarayına girdiği zaman gözlerini hayata yummuş, eşi Ferruh Hâtun (ölen Çağrı Bey'in eşi ve Süleyman'ın annesi) cenazenin yıkama işini bizzat yürütmüş ve Tuğrul Bey onun tarafından Rey'de "*Künbed-i Tuğrulî*" adıyla anılan türbesine defnedilmiştir. Tuğrul Bey kaynaklarda, dindar, iyi kalpli, mütevazı, merhametli, sabırlı affedici ve cömert olarak bahsedilmiştir. O 23 yıl süren hükümdarlığı sırasında devleti sağlam temeller üzerine oturtmuş, devletin sınırlarını Anadolu'ya kadar uzatmış ve Anadolu'nun bir Türk- İslam diyarı olmasında büyük gayretler sarf etmiştir (Bundarı, 1999: 24- 25; Hüseyinî, 1999: 15- 16; Sevim, 2005: 40; Râvendî, 1999: 110; İbnü'l- Esîr, 2008a: 227- 228; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 116, 120- 121; Ebu'l Ferec, 1999a: 299; Müneccimbaşı, 2000a: 27- 29; Ahmed b. Mahmud, 2011: 64; Köymen, 1976: 137- 142; Köymen, 1993c: 40- 41; Merçil, 2002: 607; Merçil, 2011: 51; Sevim ve Merçil, 1995: 47; Kafesoğlu, 1972: 42; Turan, 2008: 142; Öngül, 2007: 40).

Sultan Tuğrul Bey öldükten sonra Vezir Kündüri onun halifenin kızı olan eşi Seyyide'den sultana ait olan çok büyük değerdeki mücevherleri geri istemiş, onun mücevherlerin kendisinde olmadığını söylemesi üzerine Vezir Kündüri iktalarına el koymuştur (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 120; Kitapçı, 1994: 40). Seyyide ise gerek Tuğrul Bey öldükten sonraki karşılıklar esnasında gerek de Alp Arslan tahta çıktıktan sonra Bağdat'a gitmenin yollarını aramış ve nihayetinde Alp Arslan'a bir mektup ile gitmek istediğini bildirmiş, o da bu konuyu halife ile arasında bir pazarlık unsuru yapmadan gitmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiş ve Seyyide baba evine dönmüştür (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 130; Kitapçı, 1994: 41- 42).

2. BÖLÜM

SULTAN ALP ARSLAN DEVRİ

2. 1. Alp Arslan'ın Selçuklu Sultanı Olması

Sultan Alp Arslan Abbasî Halifeliği ile ilişkilerini sosyal ve siyasî açıdan geliştirmeye çalışırken, bunu sihriyet bağları kurarak Tuğrul Bey gibi daha da kuvvetlendirme yoluna gitmiş ve aynı zamanda da Abbasî Halifeliği'nin üzerinde gücünü hissettirmeye de özen göstermiştir. Ancak Abbasî Hanedanından bir kızla evlenme konusunda amcası Tuğrul Bey gibi ısrarcı olmamıştır. Nitekim ileride görüleceği gibi o, ölen amcası Tuğrul Bey'in eşi ve halifenin kızı Seyyide Hatun ile evlenmek şöyle dursun onu hiçbir engel çıkarmadan Bağdat'a göndermiştir. Faruk Sümer Oğuzlar adlı eserinde Alp Arslan'ın böyle bir evliliğe yanaşmamış olmasında Tuğrul Bey'in evliliğin hemen akabinde ölmesinin neden olduğu bir uğursuzluk inancının etkili olabileceğini söylemektedir (Sümer, 1999: 122- 123).

Tuğrul Bey'in hiç çocuğu olmamıştı. Ömrünün sonlarına doğru ölen kardeşi Çağrı Bey'in hanımı Ferruh Hatun ile evlenmiş ve yukarıda da gördüğümüz gibi onun yanında vefat etmişti. Ferruh Hatun'un da etkisiyle Tuğrul Bey yerine veliaht olarak onun çocuğu olan Süleyman'ı tayin etmiş ve ileri gelen devlet adamlarından da ona biat etmeleri hususunda söz almıştı. Onun bu kararı vermesinde veziri Kündürî'nin etkisi olduğu da söylenmektedir. Tuğrul Bey'in öldüğü sırada Vezir Amidülmülk Kündürî Girdkûh Kalesinde Kutalmış'ı kuşatmakta idi. Ölüm haberini alır almaz o, bu kuşatmayı kaldırmış ve bu sıralarda İsfahan'da bulunan Süleyman'ı Rey'e getirtip tahta oturtmuş, adına hutbe okutmuş ve böylece Tuğrul Bey'e vermiş olduğu sözü yerine getirmiştir. Ancak başta Alp Arslan ve Kutalmış olmak üzere Musa İnanç Yabgu ve pek çok ileri gelen devlet adamı Süleyman'ın sultanlığını tanımamıştı. Selçuk'un torunu Erbasan, Emir Yağısıyan ve Hâcip Erdem ise Alp Arslan adına hutbe okutarak onun yanında yer aldıklarını göstermişlerdir (Bundarı, 1999: 26; Sevim, 2005: 39; İbnü'l- Esîr, 2008a: 228; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 121- 122, 142; İbn Kesîr, 2000: 203; Müneccimbaşı,

2000a: 30- 31; Köymen, 2001: 9; Turan, 2008: 147; Sevim ve Merçil, 1995: 48; Merçil, 2002: 607).

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine Kutalmış Girdkûh Kalesi'nden inerek Rey'e gelmiş ve 21 Zilkade 455 (15 Kasım 1063) yılında adına hutbe okutup sultanlığını ilan etmiştir. Kutalmış'ın karşısında direnemeyeceğini anlayan Vezir Amidülmülk Kündürî Alp Arslan'dan yardım isteyip hutbeyi onun adına okutmuştur. Alp Arslan da yardım çağrısına olumlu cevap verip gelmekte olduğunu bildirmiştir. Alp Arslan bu sırada Musa İnanç Yabgu'yu bozguna uğratarak ülkenin doğu kısmını güvence altına almış ve Kutalmış üzerine yürümüştür. Nitekim Alp Arslan ile Kutalmış'ın karşı karşıya geldiği savaşta Alp Arslan'ın ordusunu iyi kumanda etmesi neticesinde Kutalmış ordusu bozguna uğramış ve Kutalmış kaçarken ölmüştür (Bundarî, 1999: 26- 27; Hüseyinî, 1999: 21- 22; İbnü'l- Esîr, 2008a: 233- 234; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 127- 129; Reşidüddin, 2011: 106- 107; İbnü'l- Adîm, 2011: 66; Aksarayî, 2000: 11; Ahmed b. Mahmud, 2011: 68- 70; Müneccimbaşı, 2000a: 34- 35; Köymen, 2001: 10, 44- 46; Turan, 2008: 148- 149; Kafesoğlu, 1972: 42; Sevim ve Merçil, 1995: 49; Merçil, 2002: 607; Merçil, 2011: 52; Yınanç, 1993: 384- 386). Alp Arslan bu şekilde taht iddialılarını bertaraf ettikten sonra Başkent Rey'e gidip 29 Aralık 1063 günü hükümdarlık sarayında büyük bir törenle Selçuklu tahtına çıkmış, adına para bastırmış, emirlere hil'atler vermiştir (Râvendî, 1999: 114; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 129- 130; Köymen, 2002: 265- 266; Kafesoğlu, 1989: 526).

Sultan Alp Arslan'ın tahta çıktıktan sonra yaptığı ilk icraatlardan biri de taht sorunu nedeniyle kırgın bulunduğu amcası Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Kündürî'yi azledip, hapse atırıp daha sonra da 29 Kasım 1064 günü öldürmüştür. Kündürî'nin yerine ise melikliği sırasında kendi veziri olan Nizâmülmülk'ü getirmiştir. Kaynaklar Amidülmülk'ün ölmesine yakın bir sırada Nizâmülmülk'e: *"Türkleri vezir ve divan sahiplerini öldürmeğe alıştırmakla ne kadar kötü bir iş yaptın! Kim başkası için bir kuyu kazarsa kazdığı kuyuya kendisi düşer."* Dediğini kaydetmiştir (Bundarî, 1999: 28- 30; Hüseyinî, 1999: 16- 18; Râvendî, 1999: 115- 116; Sevim, 2005: 41- 43; İbnü'l- Esîr, 2008a: 230- 231; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 130, 142- 148; Reşidüddin, 2011: 109; Ahmed b. Mahmud, 2011: 67; Müneccimbaşı, 2000a: 31- 33;

Köymen, 2001: 11, 168- 171; Turan, 2008: 149- 150; Kafesoğlu, 1993b: 330; Merçil, 2002: 608).

2. 2. Selçuklu- Abbasî İlişkilerinin Bozulması

Tuğrul Bey'in ölmesi üzerine Halife Kaim Biemrillah yapılan anlaşmanın sadece onun hayatıyla sınırlı olacağını düşünüp yeni tedbirler alma yoluna gitmiştir, böylece eskiden elinde olan iktaları ve malları tekrar ele geçirmeyi hedeflemiştir. O, bu yolda Selçuklulara bağlı Arap emirlere mektuplar yollayıp, yeni koşulları görüşmek, sükûn ve asayiş korumak amacıyla toplanmaya çağırmıştır (Köymen, 2001: 7; Köymen, 2004: 188; Kayhan, 2002: 671; Dayandı, 2010: 27; Arslantaş, 1999: 17). Hilâfet divanından da hatiplere Sultan Tuğrul Bey'in adının hutbelerden çıkarılması hususunda bir buyruk gönderilmiş ve sultanın adı hutbelerden çıkarılmış, yerine başka bir isim de getirilmemiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 117; Kaya, 2008: 6- 7; Kapaşahin, 2012: 199). Ancak Selçukluların Bağdat mümessili olan Ebû Said Kainî'nin sadece Selçuklu Veziri Kündürî'den emir alacağını söylemesi halifeyi bir müddet daha ileri gitmekten alıkoymuştur. Daha sonra ise Halife Kainî'ye; kendisini Tuğrul Bey'in atadığını, onun da ölmesi üzerine iktalardan elini çekmesi gerektiğini, yoksa onu bu memleketten çıkaracağını içeren ve ağır bir dille yazılan mektubunu göndermiştir. Halife diğer yandan da Selçuklu devlet adamlarının yerine yenilerini atayarak yeni bir teşkilat kurmuş, ayrıca imam'a karşı gelen kişilere ne yapılacağı hususunda Bağdat hukukçularına sormuş ve onlara karşı "*cihad*" yapılması cevabını almıştır. Görülüyor ki halife yaptıklarına dinî bir zemin de hazırlamıştır. Halife daha da ileri gitmiş ve Selçukluların aldığı örfî vergileri de kaldırarak Irak'taki Selçuklu hâkimiyetine (Alp Arslan'ın hâkimiyeti eline almasına kadar) son vermiştir. Tüm bu gelişmeler üzerine Bağdat'a Kündürî'nin de işlerinin bozulduğu haberleri de gelmiş ve Selçuklu mümessili Kainî de halifeye boyun eğmek zorunda kalmıştır (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 116- 117; Köymen, 2001: 8, 53; Kayhan, 2002: 671; Özdemir, 2008: 327; Arslantaş, 1999: 17- 18; Ocak, 2002: 361- 362).

Halife Arap emirleri de arkasına alıp Irak'taki Selçuklu hâkimiyetine son vermeye çalışmışsa da kendisi de bu emirlerden olan Musul hâkimi Müslim b.

Kureyş'in eline düşmüştür, çünkü Kureyş Halifelik Sarayı'nı kuşatıp yağmalamıştır. Yeni oluşan koşullarda Arap emirler birbirleri arasında ihtilafa düşmüş, Selçuklulara karşı ortak bir cephe alamamıştır. Bu durumda halife de yaptıklarına pişman olup gelişen olaylar karşısında korku ve endişeye kapılmış, neticede çareyi yine Türklerde arama yoluna gitmiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 117- 120; Köymen, 2001: 8, 52- 54).

2. 3. Halifenin Kızı Seyyide Hatun'un Bağdat'a Gönderilmesi ve Abbasî Halifeliği İle İlişkilerin Düzelmesi

Halife Kaim Biemrillah ile Sultan Alp Arslan'ın ilişkilerinin düzelmeye mesalesinde Tuğrul Bey'in eşi olan halifenin kızı Seyyide Hatun'un Bağdat'a gönderilmesi önemli bir etken olmuştur. Seyyide Hatun daha önce Bağdat'a dönmeyi Vezir Kündürî'den de istemiş fakat o bu isteği yerine getirmediği gibi Sultan Tuğrul Bey'e ait olan mücevherleri istemiş, onun kendisinde olmadığını bildirmesi üzerine de mallarını da müsadere etmişti. Seyyide amacından vazgeçmeyip Kündürî'nin yerine geçen yeni Vezir Nizâmülmülk'e bir mektup yazarak isteğini yenilemiştir. Nizâmülmülk de bu isteği kabul edip, gecikmeye Kündürî'nin sebep olduğunu söylemiş ve yol masrafları için de 5 bin altın vererek bir elçilik heyeti ile birlikte Bağdat'a göndermiştir. Bu sırada Sultan Alp Arslan'ın eşi Seferiye Hatun (Karahanlı Kadr Hân'ın kızıdır) Seyyide Hatun'a Altuncan Hatun'dan kalan iktaların geri alınması yönünde teşebbüslerde bulundu ise de Halifeliğin buna yanaşmaması neticesinde ısrar etmemiş ve iktalar Seyyide Hatun'da kalmıştır. Bağdat'a giden bu heyetin diğer bir görevi de Alp Arslan adına hutbe okunmasını sağlamaktı, çünkü Sultan Alp Arslan da dönemin bir gereği olarak meşruiyetini Abbasî Halifeliği'ne onaylatmak, manevî olarak onun desteğini almak istiyordu. Nitekim halife de bu isteği kabul etmiş ve Tuğrul Bey'in ölümü ile hutbelerde adının kaldırılmasından (17 Eylül 1063) yaklaşık yedi buçuk ay sonra Sultan Alp Arslan'ın adı hutbelerde okutmuştur (Râvendî, 1999: 110; Sevim, 2005: 41; İbnü'l- Esîr, 2008a: 232; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 120, 133, 152; İbn Kesîr, 2000: 203- 204; Müneccimbaşı, 2000a: 34; Köymen, 2001: 12; Sevim ve Merçil, 1995: 49; Şeşen, 1972: 108; Kitapçı, 1994: 40- 41; Kitapçı, 2008: 122- 124; Özdemir, 2008: 328; Arslantaş, 1999: 18; Kaya, 2008: 7; Dayandı, 2010: 31- 32). Böylece Halife Alp Arslan'ın hükümarlığını da onaylamıştır. Ayrıca ona: "*Sultanu'l- muazzam,*

Şehinşahü'l- A'zam, Melikü'l- Arab ve'l- Acem Seyyidü Mülûki'l- Ümem, Ziyâüddin, Gıyasü'l- Müslimin, Melikü'l- İslam, Zahirü'l- İmam, Kehfü'l- Enam, Adududdevleti'l- Kâhire, Tâcü'l- Milleti'l- Bâhire, Ebû Şücâ, Sultanu Diyâri'l- Müslimin ve Burhânu Emîri'l- Mü'minin” lakap ve unvanlarını vermiştir. Burada dikkati çeken husus ise Alp Arslan için “*Sultan*” unvanının kullanılmış olmasıdır. Bağdat Abbasî Halifeliği daha önce Büveyhî hükümdarları ve Tuğrul Bey için de hutbe okutmuştur; ancak onlar için “*Melik*” unvanını kullanmıştır. Görülüyor ki Alp Arslan daha önce hiçbir hükümdara nasip olmayan bir unvanı alabilmiştir. Halife bunların yanında hediye olarak kılıç, hil'at, sancak ve çok değerli armağanlar göndermiştir ayrıca daha önce çağırılmış olduğu Arap emirlerine de mektuplar yollayıp hutbelerde Alp Arslan'ın adının zikredilmesini emretmiş ve böylece sekteye uğrayan Selçuklu hâkimiyeti bölgede tekrar tesis edilmiştir. Bütün bu gelişmeler üzerine Alp Arslan çok sevinmiş, Allah'a şükrederek secdeye kapanmıştır. Ayrıca Sultan Alp Arslan Bağdat'a 10 bin altın, 200 çeşit elbise, Bağdat'taki nâzıra da 10 bin altın, 10 at ve 10 katır göndermiştir (Sevim, 2005: 41- 42; İbnü'l- Esîr, 2008a: 233; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 130- 132; Müneccimbaşı, 2000a: 34; Köymen, 2001: 12- 13, 52- 54; Köymen, 2004: 188; Sevim ve Merçil, 1995: 49; Kafesoğlu, 1993c: 367- 368; Şeşen, 1972: 108; Yınanç, 1993: 384- 386; Kapanşahin, 2012: 199- 200). Böylece halifenin tek taraflı olarak bozduğu dünyevî yetkilerini Selçuklulara bırakması anlaşması tekrar yürürlüğe girmiştir.

2. 4. Malazgirt Zaferi (26 Ağustos 1071)

Sultan Alp Arslan zamanında Abbasî Halifeliği ile ilişkiler başlardaki olumsuz gelişmeler sonlandırıldıktan sonra gayet olumlu düzeyde seyretmiştir, öyle ki Abbasî Halifesi Sultan Alp Arslan için Bizans'a bir elçilik heyeti bile göndermiştir. Bu girişimden biz Abbasî- Selçuklu dostluğunun kuvvetli olduğunu çıkarabiliriz (Köymen, 2001: 28).

İslam Âlemi için çok büyük bir ehemmiyete haiz olan Malazgirt Savaşı'na başlamadan önce Sultan Alp Arslan ilkinin Hoy Şehrinde ordu ileri gelenlerine, ikincisini de Malazgirt önlerinde ordusuna olmak üzere iki kere nutuk vermiştir. Bunlardan ilkinde; kendisiyle beraber kalan kumandanlara çok sabırlı olduğunu, emrindeki

gazilerle çok tehlikeli bir işe giriştiğini zaferi kazanırsa bunun Allah'dan olacağını, ölürse oğlu Melikşah'ı dinlemelerini, ona itaat etmelerini ve yerine tahta geçirmelerini söylemiştir. O, bununla bir nevi vasiyetini de belirtmiştir. O bu savaşa sadece askerî, siyasî değil dinî anlamlar da yüklemiştir. Sultan Alp Arslan ikinci nutkunu Cuma Namazı'ndan sonra savaş meydanında vermiş ve:

“Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün Müslümanların minberlerde bizim için dua ettikleri şu saatte kendimi düşman üzerine atmak istiyorum. Ya muzaffer olur gayeme ulaşırim, ya şehit olarak cennete giderim. Sizlerden beni takip etmeyi tercih edenler takip etsin. Ayrılmayı tercih edenler gitsinler. Burada emreden sultan ve emredilen asker yoktur. Zira bugün ben de ancak sizlerden biriyim. Sizlerle birlikte savaşan gaziyim. Beni takip edenler ve nefislerini Ulu Allah'a adayanlardan şehit olanlar cennete, sağ kalanlar ise ganimete kavuşacaklardır. Ayrılanları ahrette ateş, dünyada da alçaklık beklemektedir.”

Demiştir (Hüseynî, 1999: 33- 34; İbnü'l- Esîr, 2008a: 257; İbn Kesîr, 2000: 219; Sümer ve Sevim, 1988: 57- 58, 70; Köymen, 2004: 269; Sevim ve Merçil, 1995: 64- 67; Sevim, 2003: 482; Sevim, 2005: 47). Özellikle ikinci nutkundan da anlaşılacağı üzere bu savaş ile yalnızca Selçuklu değil Sünnî İslam Dünyası da savunulmuş olacaktı. Biz buradan yine Tuğrul Bey devrinde olduğu gibi Alp Arslan devrinde de Selçukluların Sünnî İslam Âleminin savunuculuğunu yapmaya devam ettiğini görmekteyiz.

Abbasî Halifesi de Alp Arslan'a gönderdiği mektupta onu cesaretlendirmekle kalmamış, Cuma Namazında onun için dua edilmesini bütün emirlere emrettiğini de söyleyerek onu desteklemiştir. Halifenin İslam Dünyası'nda Alp Arslan'ın düşmana galip gelmesi için okutmuş olduğu dua metni kaynaklarda mevcuttur ve pek çok bakımdan büyük bir öneme haiz olan mektup şöyledir:

“Allah'ım İslam Sancağını yükselt ve ona yardım et! Başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle müşrikliği münhezim et. Sana itaatte canlarını feda edip, sana tâbi olmak hususunda kanlarını akıtan senin yolunun mücahitlerini kuvvetlendirerek, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından mahrum etme. Mü'minlerin emirinin burhanı olan Sultan Alp Arslan'ın senden dilediği yardımı esirgeme ki, o bu sayede hükmünü yürütsün, şanını yaysın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmesi için onu lütüfkâr ve her zaman devamlı tesir icra eden desteğinden mahrum etme. Onun kâfirlerin karşısındaki bu günü yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerle destekle. Niyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır. Çünkü o senin ulu rızan için rahatını terk etti. Malı ve canıyla senin emirlerine uymak amacıyla senin yoluna düştü. Çünkü sen (Kur'an-ı Kerim'inde): “ Ey iman edenler! Can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Allah'a ve Peygamber'ine inanıyorsanız onun yolunda can ve malınızla savaşacaksınız.” Diyorsun. Senin sözün gerçektir. Alla'ım o nasıl senin çağrın uyup, şeriatının korunmasında gevşeklik göstermeden emrine uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak, dinine hizmet için geceyi gündüze katmışsa, sen de ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol. Kaza ve kaderini onun için iyi tecelli ettir. Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki düşmanların her türlü kinlerini def etsin ve lutfunla bu koruyucu

onu en sağlam ellerle muhafaza etsin. Yapmak istediği her işi ona kolay kıl. Tâ ki onun düşmana karşı olan kutsal hareketi, zaferden ışık alsın ve müşriklik zümresinin hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey Müslümanlar doğru bir niyet, dürüst bir azim ve Allah'dan korkan temiz kalplerle ve ihlâs bahçesinden kısmet alan inançlarla onun için Allah'a yalvarıp, yakarınız. Çünkü eksiklerden beri, Yüce Allah kitabında şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed, onlara duanız olmasa, Rabbim size niçin değer versin? De." Onun güçlü kuvvetli olarak düşmanlarını mahvetmesi sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine erişirmesini ve gayesine nail olması hususunda Allah'a dua ve niyazda bulununuz. Allah'ın onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve müşrikliğe onun önünde boyun eğdir."

(Hüseyinî, 1999: 33; Sevim, 2005: 47; Ahmed b. Mahmud, 2011: 102- 103; Köymen, 2001: 30- 31; Turan, 2008: 181- 182; Sevim ve Merçil, 1995: 66; Sevim, 2003: 482)."

Malazgirt Zaferi tüm İslam Âleminde büyük bir sevinç ve coşku ile karşılandı. Bağdat'ta ve diğer şehirlerde büyük şenlikler yapılması, bu savaşın İslam Âlemi tarafından ne kadar benimsenip, önemsendiğinin bir göstergesidir. Sultan Alp Arslan başta Halife Kaim Biemrillah olmak üzere bütün İslam Ülkelerine birer fetihname yollayıp zaferini bildirmiştir. Halife, Sultan Alp Arslan'ın gönderdiği fetihnameyi törenle okutmuş, Bağdat'ta büyük gösteriler yapılmış, davullar çalınmıştır. Halife Alp Arslan'a değerli hediyelerle birlikte bir de mektup yollamış ve mektubunda ona: "*Allah'ın desteğine mazhar, galip ve muzaffer evlâd, en büyük Sultan Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı ve İslam ülkelerinin sultanı*" diyerek hitap etmiştir. Diğer İslam ülkeleri hükümdarları da ayrı ayrı hediyeler ve tebriknâmeler yollamışlardır (Hüseyinî, 1999: 37; Turan, 2008: 186; Sevim ve Merçil, 1995: 72; Sevim, 2003: 482; Sevim, 2005: 49- 50).

Sultan Alp Arslan ile Halife Kaim'in ilişkileri olumlu bir şekilde seyretse bile sultanın kırk gün kaldığı Hemedan'dan İsfahan'a gelmesinin dahi Bağdat'a bildirilmiş olması, halifenin sultanın her hareket ve faaliyetinin dikkatlice takip edildiğinin göstergesidir. Ayrıca halifenin Selçuklulara karşı daima koruduğu veziri İbn Cehîr'i azletmesinin sebepleri arasında onun kendisinden izin almaksızın Alp Arslan'dan hil'at istemesinin de etkili olması yine halifenin Selçuklular konusunda çok titiz davrandığını göstermektedir. Sultan Alp Arslan da onun yerine Abu'l- Âlâ'nın vezir yapılmasını istemiş fakat halifenin bunu kabul etmek istememesi üzerine yanındakiler bu durumda başka birini tayin etmenin Alp Arslan'ı kızdıracağı, bu nedenle eski vezirin yeniden

tain edilmesi gerektiğini söylemeleri üzerine İbn Cehîr tekrar vezaret makamına getirilmiştir. Fakat buna rağmen Sultan Alp Arslan yine de bu duruma kızdı ve Ebu'l-Âlâ'yı kendisinin Bağdat naibi olarak gönderdi (Aralık 1071). Nizâmülmülk Ebu'l-Âlâ'nın eline İbn Cehîr'e ait olan iktaların yarısının kendisine verildiğine dair bir ferman da vermişti. Halife ise bu duruma çok üzülmüş ve protesto olarak da Ebu'l-Âlâ'yı karşılamaya kimseyi göndermemiştir (Sevim, 2005: 44- 45; İbnü'l- Esîr, 2008a: 250- 252; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 153- 158, 176; Ahmed b. Mahmud, 2011: 113; Köymen, 2001: 56- 57; Arslantaş, 1999: 19).

Halifenin Sultan Alp Arslan'dan ne denli çekindiğinin bir göstergesi de Ebû İshak Şirazî'nin kendisi için yaptırılan Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ders vermek istememesi üzerine Nizâmülmülk'ün çok kızması ve halifenin bu durum karşısında Şirazî'ye bir mektup yollayıp: “*Arap olmayanlarla (Acem) halimizi biliyorsun, bu meseleden de benim sorumlu tutulmamdan korkarım.*” Demesidir. Şirazî bunun üzerine Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ders vermeyi kabul etmiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 153; Köymen, 2001: 57).

2. 5. Sultan Alp Arslan'ın kızı Fülane Hatun İle Halife Kaim Biemrillah'ın Torunu Uddetüddin'in Evlenmesi (Haziran 1072)

Sultan Alp Arslan diğer Selçuklu hükümdarları gibi kurduğu siyasî ittifakları evlilikler kurma yolu ile taçlandırmıştır. Nitekim bunun için, kız kardeşini ünlü Selçuklu kumandanı Erbasgan ile kızı Ayşe Hatun'u Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr ile, oğlu Melikşah'ı İbrahim Tamgaç Hân'ın kızı Terken Hatun ile, diğer oğlu Arslanşah'ı Gazneli hükümdarı İbrahim'in kızı ile ve kendi kızını da onun oğlu ile evlendirmiş. Ayrıca kendisi de Gazne Hükümdarı I. Mesud öldükten sonra onun dul kalan karısı, Karahanlı Yusuf Kadr Hân'ın kızı ile evlenmiş, bununla siyasi olarak Karahanlı hanedanlığında söz sahibi olmuştur. Sultan Alp Arslan Kafkasya seferi sırasında da Abhaz Meliki'nin kız kardeşinin kızı ile evlenmiştir (Bundarî, 1999: 31; İbnü'l- Esîr, 2008a: 237; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 136, 141; İbn Kesîr, 2000: 203; Reşidüddin, 2011: 110; Ahmed b. Mahmud, 2011: 90, 113; Müneccimbaşı, 2000a: 37; Cahen, 1988: 20; Köymen, 2001: 15, 124; Sevim ve Merçil, 1995: 52; Turan, 2008:

158; Öngül, 2007: 44, 47- 48; Ayan, 2008a: 7- 9; Eğilmez, 2002: 707; Dayandı, 2010: 37- 38).

Sultan Alp Arslan da Tuğrul Bey gibi Abbasî Halifeliği ile akrabalıklar kurma yoluna gitmiştir. Bunun için Alp Arslan halifeye bir mektup yazıp, torunu ve veliahdı olup, daha sonra Muktedi Biemrillah adıyla halife olan Emir Uddetüddin'in eşi Seferiye Hatun'dan olma Fülane Hatun adlı kızıyla evlenmesini istemiş ve bunu kendi el yazısıyla yazmıştır. Halife de bunu kabul etmiş ve Haziran 1072'de Nişabur'da Dâru'l-Memleke'de muhteşem bir nikâh töreni ile bu evlenme merasimi gerçekleşmiştir (Sevim, 2005: 51; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 162, 178; Mevdûdî, 1971: 250- 251; Köymen, 2001: 57; Kitapçı, 2008: 126; Ayan, 2008a: 8; Ocak, 2002: 361- 362; Kayhan, 2002: 671; Altundağ, 1993: 103) . Sultan bu evlilik ile ileride halife olacak olan Muktedî'nin dinî otoritesinden faydalanma yoluna gitmiştir. Sıbt'ın ifadesiyle: “*Kendi ipini nübüvvet ipine ulamak.*” İstemiştir (Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 178; Özdemir, 2008: 352; Kapaşahin, 2012: 201; Dayandı, 2010: 38).

Halife nikâhın kıyılması için kendisine vekil olarak İbn Cehîr'in oğlu Amidüddeve'yi Sultan Alp Arslan ise Nizâmülmülk'ü tayin etmişti. Selçuklu Devleti'ne tâbi melikler, emirler ve elçilerin her biri protokolde kendileri için ayrılan yerlere oturmuşlardır. Sultan Alp Arslan kadı ve hukukçulara: “*Şahit olunuz ki ben bu evlenme işinde Nizâmülmülk'ü kendime vekil yaptım.*” demiş, Amidüddeve de: “*Bana bu hususu bildirdiler, ben şimdi Uddetüddin adına, vekili olarak bu nikâhı kabul ettiğimi ve Uddetüddin'in de rıza gösterip bunu kabul ettiğini huzurunuzda açıkça ifade ediyorum.*” demiş ve böylece nikâh kıyılmıştır (Sevim, 2005: 51; İbnü'l- Esîr, 2008a: 261; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 178; Kitapçı, 2008: 126).

Düğün için dişi bir fil süslenmiş ve at gösterileri yapılmıştır. Sultan Alp Arslan iki yanına koyulan tabaklardan inciler saçmıştır. Ayrıca damadın vekili olan İbn Cehîr'e de incilerden almadığı için cebinden çıkardığı üç kese altını vermiştir. İbn Cehîr de bunu kabul edip saçına ilave ettiğini belirtip saçmıştır. Bunun üzerine İbn Cehîr'i tekrar yanına çağıran Alp Arslan içinde şekerler bulunan tabaklar, cevherler, elbiseler ve dinarları ona vermiştir. Verilen altınların değeri 1000 dinara, elbiselerin değeri ise 700

dinara denk geliyordu. İbn Cehîr'in ifadesine göre sultanın dediklerini yapmamak mümkün değildi. İbn Cehîr bunları da alıp dağıtmıştır (Bundarı, 1999: 43; İbnü'l- Esîr, 2008a: 261; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 178- 179; Köymen, 2001: 150; Kitapçı, 2008: 127).

2. 6. Sultan Alp Arslan'ın Vefatı ve Kişiliği (24 Kasım 1072)

Sultan Alp Arslan Maverâünnehir üzerine sefere çıkmıştı. Karahanlılar'a bağlı Yusuf el- Harezmî adlı bir kumandan Selçuklulara direnmenin faydasız olduğunu görüp, Sultan Alp Arslan'ı hile ile öldürmeye karar verip, onu yaralamıştır. Sultan Alp Arslan ağır bir şekilde yaralanmış ve aradan dört gün geçtikten sonra da ölmüştür. Onun ölmeye yakın şöyle dediği rivayet edilir:

“ Dün bir tepe üzerine çıkıp orduyu seyrettim, ordunun azametinden altımda yer sallandı, içimden ben dünya sultanıyım, kimsenin bana gücü yetmez dedim. Fakat Allah zayıf bir kulu ile beni aciz bıraktı. Yüce Allah'tan mağfiret diler ve bu düşüncemden dolayı beni bağışlamasını niyaz ederim.”

Artık hayatından ümidini kesen Sultan Alp Arslan ordu erkânına:

- 1) Kendisinden sonra oğlu Melikşah'ın Selçuklu tahtına geçirilmesini,
- 2) Diğer oğlu Ayaz'a babası Çağrı Bey'in mülkü ile 500 bin altın verilmesini,
- 3) Nizâmülmülk'ün onun veziri olmasını,
- 4) Kirman Meliki kardeşi Kavurd'a Fars ve Şiraz ile belirlenecek miktarda para verilmesini ve eşi Seferiye Hatun ile evlenmesini vasiyet etmiştir (Bundarı, 1999: 44- 47; Hüseyinî, 1999: 37- 38; Urfalı Mateos, 2000: 144- 146; Azimî, 1988: 20; Sevim, 2005: 54; İbnü'l- Esîr, 2008a: 263- Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 183- 184; Reşidüddin, 2011: 120- 123; İbnü'l- Adîm, 2011: 68; Aksarayî, 2000: İbn Kesîr, 2000: 226- 227; Ahmed b. Mahmud, 2011: 115- 116; Müneccimbaşı, 2000: 44- 45; Turan, 2008: 190- 191; Sevim ve Merçil, 1995: 73- 74; Şeşen, 1972: 110- 111).

Sultan Alp Arslan 24 Kasım 1072 günü 41 yaşında iken hayatını kaybetmiş, cesedi Merv Şehrinde babası Çağrı Bey'in türbesine defnedilmiştir. Ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca, onun İslam Âlemine yaptığı hizmetler nedeniyle Halife Kaim buyruk

çıkartarak bir hafta yas ilan etmiştir, halifenin eşi olan kız kardeşi Arslan Hatun da bir hafta oturarak yas tutmuş, cariyelerinin de saçlarını kestirmiştir. Sultan Alp Arslan'ın sahip olduğu hâkimiyet sahasını çokça genişletmiş olduğu için ona: “*Sultanü'l- Âlem*” yani “*Dünya Sultanı*” unvanı verilmiştir. Sultan Alp Arslan son derece merhametli, hayırsever, şefkatli, dindar, cömert, adil ve yiğit bir Sultan idi. O devleti ekonomik ve askeri açıdan sağlam temeller üzerine oturtmuş, Anadolu'nun bir Türk- İslam diyarı olmasının da temelini atmıştır (Hüseynî, 1999: 38; Sevim, 2008: 8; Azimî, 1988: 20; Sevim, 2005: 52; İbnü'l- Esîr, 2008a: 264- 265; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 185- 186; Ebu'l Ferec, 1999a: 325; İbn Kesîr, 2000: 228; Ahmed b. Mahmud, 2011: 117- 118; Müneccimbaşı, 2000a: 44- 45; Köymen, 2001: 153; Turan, 2008: 192- 194; Sevim ve Merçil, 1995: 74- 75; Merçil, 2002: 614; Merçil, 2011: 55; Şeşen, 1972: 111; Kafesoğlu, 1989: 529- 530).

3. BÖLÜM

SULTAN MELİKŞAH DEVRİ

3. 1. Melikşah'ın Selçuklu Sultanı Olması

Sultan Alp Arslan 1065- 1066 yıllarında çıktığı doğu seferi sırasında oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etmişti, bu konuda ülkede kendisinden sonra onun adına hutbe okunmasını bildirmiş ve hatta Halife Kaim'in de bu konuda iznini almıştı. Sultan Alp Arslan'ın Maveraünnehir'de yaralandığı ve ölümünün beklendiği sırada vermiş olduğu vasiyette de oğlu Melikşah'ı tekrar veliaht tayin ederek vasiyetini teyit etmiş olduğu görülmektedir. O ölünce ileri gelen devlet adamları bu vasiyeti yerine getirip 24 Kasım 1072'de Melikşah'ı tahta geçirmişlerdir. Melikşah bu sıralarda 18 yaşında idi, yaş olarak diğer kardeşlerinden büyük olmamasına rağmen üstün yeteneği ve babasının yanında çıkmış olduğu seferlerden aldığı tecrübeler neticesinde babası onu veliaht olarak seçmişti. Melikşah'ın tahta geçmesi meselesinde onun üstün meziyetlere sahip olmasının yanında Vezir Nizâmülmülk'ün de etkisi olmuştur (Bundarfî, 1999: 48; Hüseyinî, 1999: 38; Urfalı Mateos, 2000: 145- 146; Azimî, 1988: 20; Sevim, 2005: 52; İbnü'l- Esîr, 2008a: 265; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 182, 187; Ebu'l Ferec, 1999a: 325; Reşidüddin, 2011: 123; Selçuk, 1999: 108; Müneccimbaşı, 2000a: 46; Kafesoğlu, 1973: 5- 6, 9; Kafesoğlu, 1993a: 665- 666; Sevim ve Merçil, 1995: 76- 77; Turan, 2008: 197; Merçil, 2011: 55).

Melikşah babasının öldüğü sıralarda Maveraünnehir'de bulunuyordu. Diğer hanedan üyelerinden gelebilecek itirazlara ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere mahal vermemek için o, derhal geri dönmüştür. Nitekim Selçuklu ordusu giderken 20 günde geçtikleri köprüyü gelirken 3 günde geçmiştir. Melikşah, babasının cenazesini Merv'e getirtip defnettikten sonra 31 Aralık 1072 günü Nişabur'a gelmiş, burada emirlere ve kumandanlara çok kıymetli eşyalar ile paralar dağıtmış, bu şekilde etrafındakilerin gönüllerini kazanmıştır. Daha sonra ise diğer ülkelerdeki emirlere ve hükümdarlara elçiler göndererek tahta çıktığını haber verip, adına hutbe okutmalarını ve kendisine itaat etmelerini istemiştir. Diğer yandan Bağdat şihnesi Sa'duddevle Gevherayini de

Bağdat'a göndermiştir. Gevherayin 7 Ekim 1073 günü Halife Kaim'in huzuruna çıkmış, Halife onun için bir kabul merasimi düzenlemiş, Melikşah'ın saltanatını onayladığı yazıyı ve kendi eliyle bağladığı bir bayrağı da Gevherayin'e vermiştir. Halife ayrıca Sultan Melikşah'a: “*Muizzü'd- Din ve Celâlü'd- Dünya ve'd- Din*“ lakaplarını da vermiştir. Bu tören nedeniyle Hilâfet Sarayı'na giriş çıkışlar serbest olmuş, kalabalık bir halk topluluğu da bu merasimi izleme fırsatı bulmuştur. Tören bittikten sonra Gevherayin 22 Ekim 1073 günü Bağdat'tan ayrılmıştır (Hüseynî, 1999: 38- 39; Sevim, 2005: 53- 54; İbnü'l- Esîr, 2008a: 265- 266, 275; Sibt İbnü'l- Cevzî, 2010: 187, 193; İbn Kesîr, 2000: 227; Müneccimbaşı, 2000a: 46; Kafesoğlu, 1973: 16; Kafesoğlu, 1993a: 666; Sevim ve Merçil, 1995: 77- 81; Turan, 2008: 197- 198; Merçil, 2002: 614; Arslantaş, 1999: 20).

Halife Kaim Biemrillah Mart 1075'de ölmüş yerine daha önceden veliaht ilan etmiş olduğu torunu Muktedi Biemrillah halife olarak geçmiştir. Dönemin kaynaklarında Kaim'in Muktedi'den başka erkek veliahdının zaten olmadığı bilgisi kaydedilmektedir. Daha sonra Vezir Fahruddevle'nin oğlu Amidüddeve Halife Muktedi'ye Sultan Melikşah'dan biat almak için İsfahan'a gitmiştir (Bundarı, 1999: 51- 52; Hüseynî, 1999: 42- 43; Sevim, 2008: 9- 10; Azimî, 1988: 21; Sevim, 2005: 55; İbnü'l- Esîr, 2008a: 278- 279; Sibt İbnü'l- Cevzî, 2010: 200- 202; Ahmed b. Mahmud, 2011: 130).²⁶ Bu sırada Sultan Alp Arslan ve Halife Kaim Biemrillah'ın peş peşe ölmüş olması Sünnî İslam Dünyasında bir sarsıntı yaşanmasına sebep olmuş ve Fatimî Devleti bu durumdan faydalanıp güçlenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda ise Mekke'de hutbe bir yıl kadar Fatimîler adına okunmuş, Sultan Melikşah'ın başa geçmesi ile bu durum düzeltilmiştir (Mayıs 1076) (İbn Kesîr, 2000: 232- 233; Kapanşahin, 2012: 202).

3. 2. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a İlk Gelişi (12 Mart 1087)

Sultan Melikşah 1086 yılında Kuzey Suriye seferine çıkmıştı. Onu, bu bölgeye sefere çıkmaya iten sebep ise bölgede ortaya çıkan huzursuzluklardı; ancak Süleymanşah Antakya ve Haleb'in kendisine verilmesini sultandan istemiş, sultan da bunu uygun görüp huzursuzlukların dinmesini beklemişti. Fakat beklenenin aksine

²⁶ Ebu'l- Ferec eserinde Muktedi için Halife Kaim'in oğlu demektir. Bk. Ebu'l Ferec, 1999a: 327.

Süleymanşah'ın Tutuş ile yaptığı savaşta ölmesi Sultan Melikşah'ı çok üzmüş ve o, bizzat sefere çıkmıştır. Sultan Melikşah beraberinde büyük emirler olduğu halde (Eylül-Ekim 1086) Haleb'e hareket etmiş, bölgenin önemli şehirleri olan; Musul, Urfa gibi şehirlerin itaatlerini sağlayarak huzuru temin etmiştir. Daha sonra Dımaşk'a doğru hareket edip, Haleb'i almış ve Antakya'ya da girip topraklarını Akdeniz sularına kadar ilerletmiş olduğu için sevinç gösterilerinde bulunmuş ve tekrar Haleb'e dönmüştür (Sevim, 2008: 14; Azimî, 1988: 25- 26; Urfalı Mateos, 2000: 171- 173; İbnü'l- Esîr, 2008a: 320- 321; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 269- 274; Ebu'l Ferec, 1999a: 333- 334; Sevim, 2000a: 26- 28; 148- 150; İbn Kesîr, 2000: 264; Müneccimbaşı, 2000a: 57- 58; Turan, 2008: 207; Kafesoğlu, 1973: 83- 86; Kafesoğlu, 1993a: 669- 670; Sevim, 2000c: 127- 132; Öngül, 2004: 85- 87).

Sultan Melikşah 1086 yılının Aralık ayını Halep'te geçirdikten sonra Bağdat'a doğru hareket etmiştir.²⁷ Onun geleceğini duyan halifenin veziri Zahîreddin Ebû Şücâ, askerler ve halk Bağdat'ın batısında bulunan Akarkuf denilen yere gelip sultanı karşılamışlardır, Vezir Ebû Şücâ halifenin hediyesi olarak değerli bir tesbih getirmiş ve sultana vermiştir. Halife burada sultan için bir şölen tertip ettirmiş ve bu şölen için 2.000 koyun kesilmiştir. Bu şölenden sonra Melikşah 12 Mart 1087 günü Akarkuf'dan ayrılıp Bağdat'a gelmiştir. Melikşah'ın Bağdat'ı bu ilk ziyaretinde çoluk- çocuk bütün halk sokaklara dökülüp sultanı görmeye çalışmış, Melikşah da onları selamlayıp Hilâfet Sarayına gelmiştir (Bundarî, 1999: 81- 82; Sevim, 2005: 67; İbnü'l- Esîr, 2008a: 325; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 275; Ahmed b. Mahmud, 2011: 150; Kafesoğlu, 1973: 86- 87; Sevim ve Merçil, 1995: 111; Turan, 2008: 206).

Bağdat'a yoğun bir asker kitlesinin gelmesinden dolayı halk tedirgindi, sorunlar çıkabilir fiyat yükselmesi yaşanabilirdi nitekim halk bunun için önlem olarak yiyecekleri depolamıştı; ancak Nizâmülmülk otağını askerleri ile birlikte şehrin dışına kurmuş, bunu gören diğer askerler de şehir dışında konaklamıştır. Böylece beklenenin aksine fiyat yükselmesi değil fiyatların düşmesi söz konusu olmuş, halk rahat bir nefes almıştır, Melikşah Bağdat'ta alım- satımdan alınan vergileri, Hac yolundan alınan gümrük vergilerini ve muhafız ücretlerini de kaldırmıştır. Bunun dışında halktan eziyet

²⁷ İbnü'l- Cevzî el- Muntazam adlı eserinde Sultan'ın bu Bağdat seferini kızı Mahmelek'i Halife'ye getirmek amacıyla gerçekleştirdiğini söylemektedir. Bk. Sevim, 2005: 67.

gören bir kimse de doğrudan sultana şikâyetle bulunabilir sultan da gereğini derhal yapardı. Görüldüğü gibi Melikşah daha önce hiçbir sultanın başaramadığı kadar Bağdat'ta huzur ve nizamı sağlamıştır (Sevim, 2005: 83; Râvendî, 1999: 128; İbnü'l-Esîr, 2008a: 335, 366; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 247, 275- 276, 278; Reşidüddin, 2011: 129; Ahmed b. Mahmud, 2011: 151, 173; Kafesoğlu, 1973: 159; Sevim ve Merçil, 1995: 111, 134).

Sultan Melikşah Bağdat'a gelişinin üçüncü günü atına binerek cevğân ve top oynamış, halifeden soylu bir Arap atı hediye almış, halifeye de değerli eşyalardan oluşan hediyeler yollamıştır. Daha sonra sultan ile Nizâmülmülk 23 Mart 1087 günü Kûfe'ye gidip Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerini ziyaret etmişler, Melikşah buradaki surların ve yakılan yerlerin onarılmasını, mescitlere su getirilmesini emredip sadakalar vermiştir. Avlanmayı çok seven sultan çöle girip pek çok vahşi hayvan avlamıştır (Bundarî, 1999: 82; Sevim, 2005: 67; İbnü'l- Esîr, 2008a: 325; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 275- 277; Ahmed b. Mahmud, 2011: 151- 152; Kafesoğlu, 1973: 87; Sevim ve Merçil, 1995: 111; Turan, 2008: 206).

Bu arada henüz sultan ile halife birebir görüşmemişlerdi. Nitekim Halife Muktedi Biemrillah Bağdat'a geri dönen sultana 24 Nisan günü bir elçisini yollayıp tanışmak isteğini bildirmiştir. Sultan Melikşah bu sırada şehir dışında idi, fakat davete icabet için gemi ile nehir yolundan hareket etmiş, onu gören kıyadaki halk ise sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Nihayet Sultan Melikşah Garabe Kapısı'na ulaşınca gemiden inip halifenin yolladığı ata binerek Hilâfet Sarayı'na gitmiştir. Halife sultanı karşılayıp oturmasını istemiş; ancak sultan alçak gönüllülük göstererek oturmamış, halifenin ısrarı üzerine kendisi için özel olarak hazırlanan yerine oturmuştur. Vezir Nizâmülmülk ise ayakta durup takdim törenini yönetmiştir. Nizâmülmülk yer öperek huzura gelen emirlere: “*Bu Emîrû'l-mü'minîn'dir.*” deyip sonra da halifeye gelen kişiyi tanıtmaya maksatlı: “*Bu filandır, şu kadar askeri var, vilayeti ve iktaları şu kadardır.*” diyordu. Bu şekilde 40 emir takdim edildikten sonra Halife Muktedi Biemrillah Sultan Melikşah'a çok kıymetli hil'atler giydirtmiş, başına elmas bir taç, boynuna gerdanlık, kollarına altın bilezik ve beline mücevher kemer taktırmıştır. Bunların dışında iki adet de kılıç vermiştir ki bu; “*Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı*” manasını taşıyordu. Halife

sultana ayrıca üç tane de bayrak vermiştir. Bu hediyelerin dışında Vezir Nizâmülmülk ve diğer misafirlere de hil'atler ve hediyeler verilmiştir. Daha sonra halifenin veziri Ebû Şücâ Sultan Melikşah'a hitaben:

“Ey Celâleddin! Allah'ın aziz ve şerif imamlık için seçmiş, İslam Toplumunu kendisine tevdi etmiş, din ve millet için halife tayin etmiş olduğu Efendimiz, emaneti senin katına koydu ve ihsan yeri olarak seni seçti. Allah'ın düşmanlarına karşı kuvvetli olman için, sana iki kılıç kuşattı. Sen öteye beriye gezip, düşman ülkelerini dolaşır ve onların boyunlarını eğdirirsin, halkın işi hakkında kusur etmez, belki onun için bütün gayretini sarf edersin. Halifeye itaat etmekle her taraftan iyilikler sana yönelir ve bereketler bulutlardan senin üzerine yağar.”

Demiştir. Konuşmanın ardından Sultan Melikşah halifenin elini öpmek istedi ise de halife buna müsaade etmeyip halifelik yüzüğünü vermiş, Sultan Melikşah da yüzüğü öperek geri vermiştir. Bu törenden sonra sultan halifeyi selamlayıp saraydan ayrılmıştır. Tören sırasında sultanın hil'atinin sağ etiğini Emir Gümüştekin el- Candar, sol etiğini de Emir Sa'duddevle Gevherayin tutuyordu. Sultan dışarı çıkınca halife de bizzat çıkıp sultanın başında altın ve gümüş paralar saçmıştır. Halk da sultana gösterilerde bulunup: *“Başarın ve kudretin çok olsun”* diye dualar etmiştir. Halife sultanın konaklayacağı saraya da birçok hediyelerle birlikte bir de altından bir taht göndermiştir (Bundarı, 1999: 82; Sevim, 2005: 68- 69; İbnü'l- Esîr, 2008a: 326; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 278- 279; Ebu'l Ferec, 1999: 334; Ahmed b. Mahmud, 2011: 153; Müneccimbaşı, 2000: 58- 59; Kafesoğlu, 1973: 87- 89; Kafesoğlu, 1993a: 670; Sevim ve Merçil, 1995: 111- 112; Turan, 2008: 206- 207; Özdemir, 2008: 330).

3. 3. Sultan Melikşah'ın Kızı Mahmelek Hatun İle Halife Muktedi Biemrillah'ın Evlenmesi (Nisan- Mayıs 1087)

Sultan Melikşah da başka hanedanlarla evlilikler yapmaya kendisinden önceki Selçuklu Sultanları gibi çok önem vermiştir. Tarihte adını sıkça zikrettiğimiz Terken²⁸ Hatun Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Hân'ın kızıdır, diğer karısı Zübeyde Hatun da amcası Emir Yakutî'nin kızıdır, yine Sultan Melikşah 1086 yılında Muhammed b. Şerefüddeve Müslim ile kız kardeşi Züleyha Hatun'u, Gazne Sultanı İbrahim ile kızı Gevher'i (Rey'den Gazne'ye gönderdiği için Mehdü'l- Irak diye isimlendirilmiştir.) evlendirmiştir. Ayrıca Sultan Melikşah 1080/ 1081 yılında Kirman'a Sultaşah b.

²⁸ Terken unvanı için bk. Turan, 1944: 67- 73; Gömeç, 2010: 107- 114.

Kavurd ile savaşmak için yola çıkmış ancak onun itaatini görünce affedip yine başka bir kızını onunla evlendirmiştir (Hüseynî, 1999: 40; İbnü'l- Esîr, 2008a: 327; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 235; Ayan, 2008a: 12). Şimdi ise sırada İslam Dünyası'nın dinî lideri ile akrabalık tesis etmek ve onun bu gücünden yararlanmak için yeni bir evlilik tesis etmek vardı. Ayrıca Sultan Melikşah yaşının küçük olduğu için bu evlilikten doğacak bir veliahdın halife olması durumunda tam bir imparatorluk kurmuş olup, Türk cihan hâkimiyetini tesis etmiş olacaktı. Diğer yandan Abbasî Halifesi Muktedi de böyle bir evlilik ile Selçuklu Devleti'nin siyasî gücünden faydalanmak istiyordu. Nitekim bu yolda ilk teşebbüs Abbasî Halifeliği'nden gelmiştir.

Halife Muktedi Biemrillah veziri Fahruddevle Muahammed b. Cehîr'i 26 Mart 1082'de bir hil'at ve işlenmiş bir binek atı ve çok değerli hediyeler ile İsfahan'a gönderip sultandan kızı Mahmelek'i kendisine istetmiştir. 24 Nisan 1083'de İsfahan'a ulaşan Fahruddevle'yi başta Nizâmülmülk ve pek çok devlet adamı karşılamıştır. Fahruddevle ile Nizâmülmülk sultanın eşi ve Mahmelek'in annesi olan Terken Hatun'dan kızını istemişler, Terken Hatun ise: *“Kızımı Gazne Sultanı ve Karahanlı Hükümdarları oğullarına istediler ve bunun için 400.000 altın mihir olarak vereceklerdi. Eğer halife bu miktarı gönderirse o, ötekilerden daha layıktır.”* Demıştır. Bunun üzerine devreye merhum Halife Kaim Biemrillah'ın eşi ve Çağrı Bey'in kızı olan Hatice Arslan Hatun girip Terken Hatun'a: *“Halife ile evlenmesi kızınız için iftihar vesilesi olacaktır, sizin sözünü ettiğiniz Hükümdar ve Sultanların hepsi halifenin kulu ve elçileridir, üstelik halifeden para istenmez.”* Demıştır. Bu konuşmalar ve Vezir Nizâmülmülk'ün de ısrarı sonucunda Terken Hatun kızını vermeye razı olmuş ancak yine de süt hakkı olarak 50.000 altın ve mihir olarak da 100.000 altın verilmesi şartlarını koymuştur. Bu paranın ise 10.000 altınlık olan kısmı İsfahan'da verilip, gerisini Bağdat'tan gönderilecekti, ancak Fahruddevle 10.000 altını da veremeyince devreye Sultan Melikşah girmiş ve tahsilin tamamının Bağdat'tan gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Terken Hatun:

“Emirülmüminin, benim kızıma evlenmek suretiyle sahip olmak istiyorsa o takdirde, halasını, annesini, büyük annesini ve öteki yakınlarıyla halifelik ileri gelenlerini, kızın annesine (yani bana) göndermesini istiyorum. Ben de Gazne, Semerkant, Horasan Hatunları ile Selçuklu ülkesinin ileri gelenlerini toplayıp bu evlenme işinin onların huzurunda yapılmasını istiyorum.”

Demıştır. Terken Hatun ayrıca halifenin kızından başka karısı veya cariyesinin olmaması ve halifenin daima kızının yanında bulunması şartlarını da ileri sürmüş, bu şartların kabulü ile Melikşah da kızını vermeye razı olmuştur. Böylece görevini tamamlayan Fahruddevle Bağdat'a dönmüştür (Bundarı, 1999: 72- 73; Sevim, 2005: 63- 64; İbnü'l- Esîr, 2008a: 299; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 241, 244- 245; İbn Kesîr, 2000: 251- 253; Müneccimbaşı, 2000a: 52; Kafesoğlu, 1973: 90; Sevim ve Merçil, 1995: 112- 113; Turan, 2008: 207- 208; Kitapçı, 2008: 131- 132; Ayan, 2008a: 13; Arslantaş, 1999: 21).

Şimdi Sultan Melikşah da Bağdat'ta iken evlenme merasiminin günü kararlaştırıldı. Sultan kızı Mahmelek Hatun'u İsfahan'dan Bağdat'a getirmesi için eşi Terken Hatun'un yanına Sadüddeve Gevherayin ve Emir Bozan'ı da göndermiştir. Mahmelek Hatun'un çeyizi 130 deve ve 74 katır ile Nisan 1087'de İsfahan'dan Bağdat'a getirilmiştir. Develere çul yerine Rum ipeğinin örtülmesi, katırların renk renk ipeklerle sarılıp, boyunlarına altın ve gümüş çanların takılması devletin zenginliğinin bir göstergesidir. Mahmelek Hatun altın ve mücevherlerle süslenmiş üzeri örtülü bir mahaffe içinde gelmişti, mahaffenin etrafında ise binitlere binmiş 200 Türk cariye vardı. halifenin annesi ve halası Mahmelek'i almak için Saltanat Sarayına gelmiş, Terken Hatun da onların önünde yer öpüp kızını teslim etmiştir. Bu şekilde muhteşem bir alay ile gelin Mahmelek Hatun 8 Mayıs 1087 günü Hilâfet Sarayı'na gelmiştir. Düğün nedeniyle Bağdat'ta sokaklar, evler donatılmış, halk sabaha kadar eğlenmiş, Bağdat'ta eşsiz bir gece yaşanmıştır (Azimî, 1988: 27; Sevim, 2005: 70; İbnü'l- Esîr, 2008a: 329- 330; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 279; Selçuk, 1999: 109; İbn Kesîr, 2000: 267; Ahmed b. Mahmud, 2011: 154; Kafesoğlu, 1973: 90- 91; Sevim ve Merçil, 1995: 113; Turan, 2008: 208; Kitapçı, 2008: 134- 139; Ayan, 2008a: 13; Arslantaş, 1999: 21; Özdemir, 2008: 355).

Ertesi gün ise halife muhteşem bir ziyafet tertip edip, saltanat mensuplarını ve düğün nedeniyle gelen misafirleri davet etmiş, burada bütün emirlere, kumandanlara hil'atler giydirmiş, ayrıca Terken Hatun ve diğer hatunlara da hil'atler göndermiştir. Düğün olayı bu şekilde sonlandıktan sonra Sultan Melikşah Vezir Nizâmülmülk ile beraber Bağdat'tan ayrılmıştır. Halifenin veziri Fahruddevle de onları Nehrevan'a kadar

uğurlamıştır (Bundarı, 1999: 82; Sevim, 2005: 70; İbnü'l- Esîr, 2008a: 330; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 279- 280; Ebu'l Ferec, 1999a: 334; Ahmed b. Mahmud, 2011: 154; Kafesoğlu, 1973: 91; Sevim ve Merçil, 1995: 113- 114; Turan, 2008: 208; Kitapçı, 2008: 139- 140). Bu evlenme işinde Vezir Nizâmülmülk'ün payı çok önemlidir, o bu evlilik ile devletin gücünün sergileneceğini ve sultanın diğer hükümdarlar karşısında diplomatik bir üstünlük kazanacağını bilmiş, dinî ve siyasî otoriteyi birleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Nizâmülmülk kızı Zübeyde'yi de Amidüddeve ile evlendirmişti. Bu evlilikten bir erkek çocuk doğduktan sonra loğusa iken Zübeyde ve çocuğu ölmüş, ikisi de Halifelik Sarayı'na gömülmüştür, böyle bir uygulamanın daha önce kimseye yapılmamış olması Vezir Nizâmülmülk'ün halifelik makamınca ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir (Bundarı, 1999: 53; İbnü'l- Esîr, 2008a: 289; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2010: 251).

Bu sırada 12 Mayıs 1082'de sultanın Terken Hatun'dan doğan oğlu Davud ölmüştü. Sultan Melikşah onun ölümüne çok üzülmüş, çocuğun alınıp defnedilmesine izin vermemiş, cesedin bozulmaya başlaması üzerine zorla elinden alınmış, kendisini öldürmeye niyet etmiş, devlet erkânı onu bu fikirden zor vazgeçirmişlerdir. Bu olay nedeniyle halk yas tutmuş, halife de Bağdat'ta taziyeleri kabul etmiştir. Sultan Melikşah'ın Mayıs- Haziran 1087'de Terken Hatun'dan bir oğlu daha olmuş ve adını Mahmud koymuştur. Daha sonra Sultan Melikşah halifeye bir mektup yollayarak kendisinden sonra oğlu Ahmed adına hutbe okutmasını söylemiş, Ahmed'i veliaht tayin ederek: "*Benden sonra Sultan, oğlum Ahmed olsun.*" demiştir; ancak sultanın bu isteği yerine gelmeyip Ahmed daha on bir yaşında iken kendisinden önce Merv'de ölmüştür (Sevim, 2005: 63, 70; İbnü'l- Esîr, 2008a: 300, 330, 336; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 242- 243, 280; İbn Kesîr, 2000: 267- 268, 270- 271; Ahmed b. Mahmud, 2011: 140, 154- 155; Müneccimbaşı, 2000a: 59; Turan, 2008: 207).

3. 4. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a İkinci Gelişi (5 Kasım 1091)

Sultan Melikşah yanında başta Nizâmülmülk ve Tâcülmülk olmak üzere pek çok devlet adamı ile beraber 5 Kasım 1091'de ikinci kez Bağdat'a gelmiştir. halifenin veziri Ebû Şücâ görevinden azledildiği için vezir vekili Ebû Sa'd b. Mavsala onları

karşılamaştır. Ebû Şücâ'nın azledilme nedeni olarak ise farklı sebepler öne sürülmüştür. Bunlardan biri; Nizâmülmülk kendi oğlunu onun yerine vezir yapmak istiyordu, diğeri ise; Sultan Melikşah Semerkant'ı ele geçirince Bağdat'a müjdecî gelmiş, halife de memnun olup müjdecîye hediye vermiş, davullar çalınmış, şehir süslenmişti. Bunun üzerine Ebû Şücâ ise: *"Bu müjde ne müjdesidir? Ne oldu? Kâfirlerin şehirlerinden biri mi fethedildi? Semerkant halkı Müslüman'dır. Bu müjde ve sevinç gereksizdir."* Demiş, onun bu sözlerini duyan düşmanları da hemen sultana şikâyette bulunmuşlardır. Diğer bir sebep ise; Vezir Ebû Şüca gayr-i Müslimlere sert davranıyordu. Gayr-i Müslimler de bu durumu Bağdat şihnesi Saduddevle Gevherayin'e şikâyet ettiler, o da Sultan Melikşah'a bildirdi. İşte tüm bu sebeplerden dolayı Sultan Melikşah ve Vezir Nizâmülmülk onun görevden alınmasını istedi ve halife de onu Ekim 1091'de görevinden aldı. Yerine ise vekil olarak Ebû Sa'd b. Mavsala geldiyse de daha sonra (10 Ocak 1092'de) Amidüddeve b. Fahruddevle Muhammed b. Cehîr tayin edilmiştir. Bu, Selçuklu kuvvetinin Abbasî Hilâfeti üzerindeki tesirini göstermesi bakımından dikkate şayan bir meseledir (Bundarî, 1999: 81- 83; Sevim, 2005: 71- 72; İbnü'l- Esîr, 2008a: 348- 349; Sıbt İbnü'l- Cevzî, 2010: 241; İbn Kesîr, 2000: 275; Ahmed b. Mahmud, 2011: 157- 158; Kafesoğlu, 1973: 117; Sevim ve Merçil, 1995: 124; Kayhan, 2002: 671).

Sultan Tuğrul Bey zamanında dünyevî yetkileri ellerinden alınan halifeler Sultan Melikşah devrinde imparatorluğun güçlenmesi ile beraber daha da kısıtlı bir duruma gelmişlerdir, öyle ki halifelerin gelirleri Büyük Selçuklu Devleti tarafından karşılanıyor ve halifeler sadece, şer'î meselelere bakıp, ziyaretleri kabul ediyor, Sultan ve tabi hükümdarlara hil'atler ve unvanlar vermek dışında hiçbir işe karışmıyorlardı. Nitekim halifenin veziri Ebû Şüca'nın azli ve yerine kimin geleceği konusunda dahi Sultan Melikşah ve Vezir Nizâmülmülk'ün sözlerinin geçmesi bunun bir delilidir (Kafesoğlu, 1973: 145).

Sultanın bu ikinci gelişi için Bağdat'ta büyük bir şenlik yapıldı. Bu şenliğe sultanın kardeşi Tutuş, Halep Emiri Aksungur, Urfa Emiri Bozan, Emir Çubuk ve diğer ileri gelen devlet adamları da çağırılmıştır. Sultan Melikşah'ın bu gelişinin esas amacı ise Mısır'a sefer yapmak, yukarıda adı geçen Türk beyleri ile yeni fetih politikasını

çizmek idi. Dicle Nehri üzerinde muhteşem bir donanma gecesi yapılmıştır ki daha önce Bağdat halkı bunun eşini benzerini görmemiştir. Nehirdeki tüm kayıklar toplanmış, fenerler yakılmış, Bağdat halkı da kıyıda ateşler yakmıştır, öyle ki gece sanki gündüz gibi olmuştur. Pek çok şair de bu geceyi anlatan şiirler yazmıştır (Sevim, 2005: 72- 73; İbnü'l- Esîr, 2008a: 356; Ahmed b. Mahmud, 2011: 158; Müneccimbaşı, 2000a: 61; Kafesoğlu, 1973: 117- 118; Sevim ve Merçil, 1995: 124- 125; Turan, 2008: 212; Özdemir, 2008: 331; Arslantaş, 1999: 21- 22).

Sultan Melikşah Bağdat'ta Sultan Camii'nin yapılmasını emretti ve hemen Şubat- Mart 1092'de camiinin yapımına başlandı. Camii'nin kible yönünü ise sultanın müneccimi Behram ile bir gurup rasat bilgini tespit etti. Sultan yapım işlerini yürütmesi için de Baş Kadı Ebû Bekir Sami'yi tayin etti. Sultan Melikşah camiden başka etrafına çarşılar da yapılmasını emretti. Bundan sonra başta Nizâmülmülk ve Tâcümülmülk olmak üzere diğer devlet adamları da Bağdat'ta geldiklerinde kalmaları için konaklar inşa ettirdiler. Bu durum Selçuklu hâkimiyetinin artık Bağdat'ta tamamen yerleştiğinin bir göstergesidir. Aslında Sultan Melikşah bununla Bağdat'ı saltanat merkezi yani başkenti yapmak ve böylece hem siyasî hem de dinî otoriteyi elinde tutarak İslam Dünyası'nda gücünü artırmak istiyordu (Turan, 2008: 213; Özdemir, 2008: 331). Sultan Melikşah Bağdat'taki imar faaliyetlerini de bu şekilde hallettikten sonra devlet adamlarını ve emirlerini toplayarak yeni bir fetih programı çizdi ve 25 Nisan 1092'de Bağdat'tan ayrılıp İsfahan'a döndü (Bundarî, 1999: 83; Sevim, 2005: 74; İbnü'l- Esîr, 2008a: 356; İbn Kesîr, 2000: 277; Ahmed b. Mahmud, 2011: 158- 159; Müneccimbaşı, 2000a: 66- 67; Kafesoğlu, 1973: 118; Sevim ve Merçil, 1995: 125; Turan, 2008: 213; Kayhan, 2002: 672).

3. 5. Vezir Nizâmülmülk'ün Kişiliği ve Vefatı (14 Ekim 1092)

Nizâmülmülk Arapça ve maliye tahsil etmiş, Sultan Alp Arslan zamanında vezirliğe yükselmiştir. O vezirliği sırasında zulüm ve fesada son vermiş, pek çok vergileri kaldırmış, devlet işlerini adalet ve doğrulukla yürütmüştür. Medreseler camiiler yaptırmış, müderris ve öğrenciler için kalacak yerler inşa ettirmiş büyük bir

devlet adamıdır (Sevim, 2005: 76- 77; İbnü'l- Esîr, 2008a: 362- 363; İbnü'l- Adîm, 2011: 71; Selçuk, 1999: 106; İbn Kesîr, 2000: 279, 281).

Sultan Alp Arslan devrinin başlangıcından itibaren yıldızı parlayan Nizâmülmülk Melikşah devrinde daha da güçlenmiş ve sultandan sonra Selçuklu Devleti'nde tek söz sahibi kişi olmuştur, öyle ki İbnü'l- Adîm *Buğyetü't- Taleb* adlı eserinde: “*Memleket resmen ve ismen sultanın ise de gerçekte Nizâmülmülk'ün yönetiminde bulunuyordu.*” demiş, yine İbnü'l- Cevzî de: “*Bütün ülke ve devlet işleri Nizâmülmülk'ün üzerine kalmış, Melikşah için tahtta oturma ve avlanma dışında bir şey kalmamıştır.*” demiştir. Ayrıca Nizâmülmülk Sultan Melikşah'ın tahta geçmesi sırasında çok önemli görevler üstlenmişti. O mevkisini sağlam temellere oturtup kimseye göz açtırmamış, sayısı 20.000'e yakın özel askeri (gulam) ve on iki de çocuğuyla kuvvetini her yerde hissettirmiştir. Ancak Nizâmülmülk bunu yaparken başka devlet adamlarına fırsat tanımıyordu, bu tutumu da kendisine muhalif bir kitlenin doğmasına sebep olmuştur denilebilir. Ayrıca Nizâmülmülk'ün oğullarının ve ileri gelen adamlarının korkusuzca tutumları, kimseye göz açtırmamaları, diğer devlet adamlarını küçümsemeleri ve bazen Sultan Melikşah'ı bile dinlememeleri sultanı sinirlendiriyordu (Bundarî, 1999: 58- 60; Sevim, 2005: 77; Râvendî, 1999: 129- 131; Barthold, 1990: 329; Kafesoğlu, 1973: 16, 177; Sevim ve Merçil, 1995: 126; Turan, 2008: 215- 216).

Vezir Nizâmülmülk'e karşı cephe alanlardan birisi Ebu'l- Ganâim Tâcülmülk idi. Tâcülmülk sultanın sevdiği bir devlet adamıydı ve sultanı Nizâmülmülk'e karşı yavaş yavaş işliyor, fakat Nizâmülmülk'e doğrudan karşı çıkanların akıbetlerini gördüğü için de görünüşte onu övüyordu. Ayrıca Nizâmülmülk'den hoşlanmayan devlet adamlarını da yavaş yavaş etrafında birleştirmeye başlamıştı. Nizâmülmülk'e karşı çıkan kimselerden biri de sultanın eşi Terken Hatun idi. Bunun sebebi de Melikşah'dan sonra tahta kimin çıkacağı ile ilgili idi. Nitekim veliaht tayin edilen Davud ve Ahmed ölmüşlerdi. Bu durumda iki veliaht vardı bunlar: Melikşah'ın amcası Emir Yakutî'nin kızı olan Zübeyde Hatun'un oğlu Berkyaruk ve Terken Hatun'un oğlu Mahmud idi. Berkyaruk yaşça daha büyük ve yetenekli idi, Nizâmülmülk de onu saltanat makamına daha uygun görüyor ve destekliyordu. Bir gün Sultan Melikşah'a Terken Hatun oğlunu

veliaht tayin etmesi için telkinde bulunmuş, Vezir Nizâmülmülk de sultana: “*Büyük evladın var iken bir kadın ile bir küçük oğlanı Müslümanların üzerine sultan edersin, yarın Allah’a ne yüzle kavuşursun?*” demiştir. Bundan sonra Terken Hatun da oğlu Mahmud’un veliaht olabilmesi için her yola başvurmuştur, ayrıca Tâcülmülk de vezirliği ele geçirmek için Mahmud’u destekliyordu. Bu hadiseden dolayı Terken Hatun da Nizâmülmülk’ün karşısında olup, Sultan Melikşah’a Nizâmülmülk’ü daima kötülemiştir (Bundarî, 1999: 62; Râvendî, 1999: 130- 131; Ahmed b. Mahmud, 2011: 166- 167; Sevim ve Merçil, 1995: 128- 130; Turan, 2008: 214; Merçil, 2002: 618; Merçil, 2011: 59). Nizâmülmülk büyük ihtimalle Terken Hatun ile arasında var olan bu sıkıntılardan dolayı eseri Siyasetname’de kadınların devlet işlerinden uzak bırakılmasını tavsiye etmiş, kadınları tehlike olarak görmüştür (Nizâmülmülk, 2011: 204; Sevim, 2005: 79; Reşidüddin, 2011: 131; Müneccimbaşı, 2000a: 62; Barthold, 1990: 331; Kafesoğlu, 1973: 181- 182; Köymen, 2001: 123; Ecer, 2002: 108).

Sultan Melikşah Bağdat’a üçüncü kez gidişinde (Ekim 1092) yanında eşi Terken Hatun veziri Nizâmülmülk ve Tâcülmülk de bulunuyordu. Nihâvend yakınlarında Sıhne denilen yerde konakladıkları sırada Bâtınîlerden bir fedai sûfi kılığında Nizâmülmülk’ün otağına girip bir arzuhal vermiş, Nizâmülmülk’ün de bunu okuduğu sırada fedai Nizâmülmülk’ü bıçaklayarak yaralamıştır. Bâtınî fedaisi derhal yakalanıp öldürüldüyse de Nizâmülmülk yaranın etkisiyle 14 Ekim 1092’de vefat etmiştir (Bundarî, 1999: 63; Hüseyinî, 1999: 45; Sevim, 2008: 16; Azimî, 1988: 28; Sevim, 2005: 74, 79; Râvendî, 1999: 132; İbnü'l- Esîr, 2008a: 360; Reşidüddin, 2011: 132; Selçuk, 1999: 107; İbn Kesîr, 2000: 281; Ahmed b. Mahmud, 2011: 167- 168; Müneccimbaşı, 2000a: 61; Sevim, 1986: 7; Kafesoğlu, 1973: 184- 185; Sevim ve Merçil, 1995: 131; Turan, 2008: 216). Cenazesi başkent İsfahan’a götürülüp, orada yapılan *Türbe-i Nizâm*’a defnedilmiştir (Öngül, 2007: 147- 148). Kaynaklar Bâtınî fedaisini azmettiren kişinin Melikşah olduğunu fakat Nizâmülmülk’ün devlet içindeki adamları ve oğullarının çokluğu ve nüfuzu nedeniyle onu doğrudan öldürmekten çekinerek bu şekilde bir yola başvurduğunu belirtmişlerdir (Bundarî, 1999: 63- 64; Hüseyinî, 1999: 46; Sevim, 2005: 79; İbnü'l- Esîr, 2008a: 360- 361; İbnü'l- Adîm, 2011:

71; Selçuk, 1999: 107).²⁹ Ancak Nizâmülmülk Bâtınî faaliyetleri son derece sıkı takibe alıp ilmî ve siyasî tedbirler ile onlara pek çok darbe vurmuştu, bunun neticesinde gerçekten bir Bâtınî amaç ile öldürüldüğü de düşünülebilir. Nitekim İbnü'l- Adîm *Buğyetü't- Taleb* adlı eserinde:

“Nizâmülmülk'ün Bâtınîler tarafından yaralanması üzerine sultan derhal onun yanına geldi. Nizâmülmülk sultana: “Ey cihan sultanı, babanın ve senin devletine hizmet ederek ihtiyarladım. Sen beni bertaraf ettin, hâlbuki ölümüne çok az bir zaman kalmıştı. Keşke bana böyle yapılmasını emretmeseydin.” Dedi, bunun üzerine Sultan Melikşah bir Mushaf çıkartıp kendisinin böyle bir emir vermediğine ve bilgisinin olmadığına yemin etti ve: “Ben sana bunu nasıl yapabilirim? Sen benim devletimin uğurusun ve babam yerindesin.” dedi.”

Demiştir (İbnü'l- Adîm, 2011: 72; Sevim, 1986: 7). Nizâmülmülk'ün öldürülmesi hadisesi derin yankılar uyandırmıştır. Halk ve askerler öyle galeyana gelmişlerdir ki Sultan Melikşah bizzat kendisi dolaşarak askerleri sakinleştirmeye çalışmıştır. Nizâmülmülk'ün ölümü nedeniyle şairler mersiyeler yazmışlardır (Hüseynî, 1999: 46- 49; Sevim, 2005: 79; İbnü'l- Esîr, 2008a: 361; İbnü'l- Adîm, 2011: 71- 72; Müneccimbaşı, 2000a: 61; Kafesoğlu, 1973: 185; Sevim ve Merçil, 1995: 131). Nizâmülmülk âlim, dindar, cömert, adil, yumuşak huylu, merhametli bir şahıstı. Ayrıca o *Siyasetname* adlı, günümüze kadar gelen hükümdarlara ve devlet adamlarına devlet işlerinde ve halk ile olan ilişkilerinde öğüt ve dersler veren bir eser yazmıştır, bu devlet adamlarının uzun yıllar ellerinden düşürmediği çok kıymetli bir eser olmuştur (Sevim ve Merçil, 1995: 131- 132).³⁰

Sultan Alp Arslan'ın tahta geçmesiyle vezirliğe gelen Nizâmülmülk medreseler, kütüphaneler, imaretler yaptırmış, ilmî ve dinî müesseselere vakıflar ile daimi gelirler temin etmiş, böylece Sünnî İslam'ın gelişmesine çok önemli hizmetler etmiştir. Nitekim Sultan Melikşah'ın Şîi Fatîmî Hilâfeti üzerine ısrarla gitmesinin önemli sebeplerinden birisi de yine Sünnî İslam'ın savunuculuğunu yapmaktı (Kafesoğlu, 1973: 131, 133).

²⁹ Reşidüddin ise fedaiyi azmettiren şahsın Tâcülmülk olduğunu söylemektedir. Bk. Reşidüddin, 2011: 132.

³⁰ Eser için bk. Nizâmülmülk, 2011; Kafesoğlu, 1955: 231- 256.

3. 6. Sultan Melikşah'ın Bağdat'a Üçüncü Gelişi, Vefatı ve Kişiliği (19 Kasım 1092)

Nizâmülmülk'ün yolda öldürülmesinden sonra Sultan Melikşah yoluna devam etmiş ve üçüncü kez 28 Ekim 1092 günü Bağdat'a ulaşmıştır. Burada sultanı halifenin veziri Amîdüddeve b. Fahruddeve Muhammed b. Cehîr kaşımıştır. Sultan Melikşah Nizâmülmülk'ten sonra vezirliğe Tâcülmülk'ü atamıştı, bunun için Tâcülmülk'ün vezirlik hil'atlerinin hazırlattı ve vezirlik makamına oturttu. Nizâmülmülk sultan ile halife arasında bir denge unsuru oluşturuyordu. Öyle ki Nizâmülmülk'ün öldürülmesinden dolayı halife çok üzülmüştür; çünkü o, halifeyi sultanın yanında saygı ile anar, değerini yükseltir, halifenin sahip olduğundan başka da iktalar verip Sultan Melikşah'ın halifenin üzerine yürümesini önlerdi. Nitekim onun vefatıyla beraber bu denge ortadan kalktı ve ikisi arasındaki ilişki gergin bir vaziyet aldı (Râvendî, 1999: 132; İbnü'l- Esîr, 2008a: 364; Ahmed b. Mahmud, 2011: 168; Kafesoğlu, 1973: 187; Sevim ve Merçil, 1995: 133; Turan, 2008: 217; Özdemir, 2008: 332; Mansurnoor, 2002: 731; Arslantaş, 1999: 22).

Halife Muktedi ile sultanın kızı Mahmelek Hatun'un evliliklerinden Şubat 1088'de bir erkek çocuk dünyaya geldi. Halife onun adını Cafer, künyesini de Ebu'l-Fazl koydu. Fakat Mahmelek Hatun babasına haber yollayıp eşinin kendisini sık sık yanından kovduğunu, kendisine kötü davrandığını bildirdi. Bunun üzerine Melikşah kızının baba evine dönmesini istedi ve halife de buna izin verdi. Melikşah kızını ve torunu Cafer'i başkente götürmesi için Emir Bozan ve Humartekin Savab'ı görevlendirdi. Mayıs- Haziran 1089'da Mahmelek Hatun ve oğlu Cafer İsfahan'a ulaştılar. Ancak Mahmelek Hatun çok yaşamadı ve Ocak 1090'da vefat etti, Sultan Melikşah da torunu Cafer'in veliaht tayin edilmesini ve Halife Muktedi'den sonra onun halife olmasını istiyordu; halife ise önceki eşinden olan Mustazhir Billah'ı veliaht tayin etmek istiyordu, bu nedenle de sultanın teklifini geri çevirdi. Zekeriya Kitapçı'ya göre Sultan Melikşah torunu Cafer'in halife olması ile beraber Hilâfetin bilfiil Selçuklu hanedanına intikalini sağlamış olacak, Selçuklu saltanatını Hilâfet tacı ile süsleyecek ve Bağdat'ı Selçuklu Hilâfeti'nin başkenti yaparak Türk Cihan Hâkimiyetini tesis etmiş olacaktı (İbn Kesîr, 2000: 271- 272; Kitapçı, 1992: 121). Sultan Melikşah bu amaç için

torununu “*Emirü'l- Mü'minîn*” olarak lakaplayıp, Bağdat'ta halifeden sonra Cafer'in adının okunmasını istedi. Halife ise bu isteği reddetti. Bu duruma çok sinirlenen Melikşah halifeye istediği yere gitmek üzere derhal Bağdat'tan ayrılmasını söylemiş, halife de kabul edip hazırlanmak için bir ay süre istemiştir; ancak sultan bir saat bile süre vermeyeceğini söyledi ise de Vezir Tâcülmülk araya girip sultana: “*Halk tabakasından her hangi birisi bile oturduğu evden çıkması için zorlanır, o da buradan çıkmak isterse o adam nasıl aile ve yakınlarını hemen evden nakledebilir? Bu takdirde böyle bir kimseye bile on gün zaman verilir.*” demiş sultan da: “*Bu dediğin geçerli ve doğrudur.*” Diyerek halifeye on günlük bir süre tanımıştır. Bu olaydan sonra ava çıkan Sultan Melikşah avdan hastalanarak dönmüş ve daha halifeye verdiği süre dolmadan kendisi 19 Kasım 1092'de yani Nizâmülmülk'ten 35 gün sonra 38 yaşında iken vefat etmiştir (Bundarî, 1999: 68- 69; Hüseyinî, 1999: 49; Sevim, 2008: 17; Azimî, 1988: 28; Sevim, 2005: 71, 75, 79; İbnü'l- Esîr, 2008a: 331, 341; Ebu'l Ferec, 1999a: 334; Sevim, 2000a: 29; Reşidüddin, 2011: 133; Selçuk, 1999: 109; Ahmed b. Mahmud, 2011: 156, 159- 160, 180; Müneccimbaşı, 2000a: 65; Kafesoğlu, 1973: 187- 188; Sevim ve Merçil, 1995: 132- 133; Turan, 2008: 217; Merçil, 2011: 59- 60; Makdisi, 2009: 143; Özaydın, 2001b: 11; Özdemir, 2008: 333; Arslantaş, 1999: 22- 23).

Sultan Melikşah'ın ölümü olayı tarihçiler için bugün hala gizemini korumaktadır. Nitekim bir takım kaynaklar sultanın yediği av etinden hummâya yakalandığı, kan aldırıldığı fakat yeteri kadar kan aldırmadığı için öldüğünü söylerken (Bundarî, 1999: 83; Hüseyinî, 1999: 49; Sevim, 2000a: 17; İbnü'l- Esîr, 2008a: 364) diğer bazı kaynaklar ise zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmişlerdir. Zehirlenme olayında ise sultan ile anlaşmazlığa düşen Halife Muktedi, Vezir Nizâmülmülk'ün adamları ve oğlunu tahta çıkarmak isteyen Terken Hatun sorumlu tutulmuşlardır. Kaynaklar en büyük sorumlunun Terken Hatun olduğunu, nitekim sultanın ölümünü gizlemesinin, Türk geleneğine göre atların kuyruğunun kesilmemesinin, gözyaşı dökülmemesinin bunu desteklediğini ileri sürmüşlerdir. Sultan Melikşah daha sonra İsfahan'a götürüldü ve orada kendi medresesindeki türbeye defnedildi (Urfalı Mateos, 2000: 178; Sevim, 2005: 75; İbnü'l- Esîr, 2008a: 364- 365; Ebu'l Ferec, 1999a: 334; Ahmed b. Mahmud, 2011: 180; Kafesoğlu, 1973: 188- 190; Sevim ve Merçil, 1995: 133- 134; Turan, 2008: 217- 218; Cahen, 1984: 58; Arslantaş, 1999: 23).

Sultan Melikşah geride Kaşgar'dan Boğaziçi'ne, Kafkaslar'dan Yemen'e ve Aden'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk bırakmıştır. Bu nedenle ona: "*Sultanü'l-Âlem, Sultanü'l-Âzam ve Sultanü'l-Muazzam*" denilmiştir. Fakat o da babası gibi genç yaşta ölmüş bu da devletin gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir. Sultan Melikşah ata biner, silahları çok iyi kullanırdı. Binicilik ve top oynamakta usta ve avcılığı ile de ünlü idi. Onun hükümdarlık yıllarında ülkede Müslim, gayr-i Müslim herkes huzur, güven ve adalet içinde yaşamıştır. Nitekim Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos Melikşah'ın ölümü için: "*Herkesin babası, bütün insanlara karşı merhametli ve iyi niyet sahibi Melikşah'ın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü.*" Demıştır. Sultan Melikşah'ın devri gerdanlıktaki büyük bir inci gibi değerlendirilmiş ve yaptıklarından dolayı daima *Adil Sultan* olarak anılmıştır (Bundarî, 1999: 56; Urfalı Mateos, 2000: 178- 179; Râvendî, 1999: 134; İbnü'l- Esîr, 2008a: 365; İbn Kesîr, 2000: 282; Münecimbaşı, 2000a: 67; Kafesoğlu, 1973: 191- 193; Kafesoğlu, 1972: 70; Sevim ve Merçil, 1995: 134- 136; Merçil, 2002: 619; Turan, 2008: 218- 221).

4. BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK DEVRİ

Sultan Melikşah öldükten sonra hanedan üyeleri arasında uzun süre devam eden taht mücadeleleri nedeniyle bir fetret dönemi yaşanmıştır. Sultan Melikşah arkasında Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmud adında dört oğul bırakmıştı. Bunlardan kimin tahta çıkacağı büyük sorunların yaşanmasına sebep olmuş ve kısa süreli olarak Mahmud tahta geçtiyse de daha sonra Berkyaruk hükümdarlık tahtına oturmuştur. Sultan Berkyaruk'un tahta geçmesinden önce henüz beş yaşında olan Mahmud'dan ve onun annesi olan Terken Hatun'dan bahsetmek faydalı olacaktır (Bundarı, 1999: 83; Hüseyinî, 1999: 51- 52; Ahmed b. Mahmud, 2011: 181; Sevim ve Merçil, 1995: 137).

4. 1. Terken Hatun ve Oğlu Sultan Mahmud

Daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklularda hatunların belli bir idarî ve askerî teşkilatları; divanları ve vezirleri vardı, bu bize Selçuklularda hatunların önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce Sultan Melikşah ile evliliği münasebetiyle bahsetmiş olduğumuz Terken Hatun Karahanlı Hükümdarı İbrahim Tamgaç'ın kızı olup, asil bir soy olan Âl-i Afrasyâb soyuna mensup son derece akıllı, cesur ve yetenekli bir Hatundu. Kaynaklarda adı Celâliye Hatun olarak da geçmektedir. Vezir Nizâmülmülk'e karşı olması, kendi adamı olan Tâcülmülk'ü vezirliğe getirebilmesi, kızı Mah Melek'in evliliğinde Sultan Melikşah'ın sözü doğrudan ona bırakması ve Sultan Melikşah'ın ölümünden dolayı tarihçilerin onu şüpheli görmesi devlet işlerinde ne kadar etkili olduğunun bir göstergesidir (Bundarı, 1999: 83; Hüseyinî, 1999: 51- 52; Râvendî, 1999: 130; Reşidüddin, 2011: 130- 131; Ahmed b. Mahmud, 2011: 181; Özaydın, 2001b: 163- 164; Üçok, 2011: 223; Can, 2011: 399- 400, 405; Ecer, 2002: 105- 106).

Sultan Melikşah öldüğü sırada Terken Hatun ve oğlu Mahmud Bağdat'ta bulunuyorlardı, Terken Hatun henüz çok küçük yaşta olan oğlunu tahta geçirip devlet

yönetimini eline almak için yas tutma törenini dahi yerine getirmeden oğlu için halifeden hutbe okutmasını istedi. Ancak Halife Muktedi Mahmud'un çok küçük yaşta olduğunu ileri sürerek teklifi reddetti, ayrıca dönemin ileri gelen bilginlerinden İmam Gazali de bu konunun caiz olmayacağına dair fetva verdi. Terken Hatun ise bu emelinden vazgeçmeyip halifenin oğlu ve kendi torunu olan Cafer'in veliahtlığı meselesini tekrar gündeme getirmiş, İsfahan'da onun için bir saray inşa edip ona: “*Emirü'l- Mü'minin*” diye hitap edilmesini sağlamıştır. Bu durumdan korkan halife bazı şartlar ileri sürerek Mahmud'un hükümdarlığını onaylamıştır. Buna göre: hutbe halife adına okunup, sultanlık ismen Mahmud'a ait olacak, ordu komutanlığı ve ülke idaresi Emir Üner'e verilecek ve o bu konuda Tâcülmülk ile hareket edecek, vergi toplanması ve amillerin tayini meselesine de Tâcülmülk bakacaktı (İbnü'l- Esîr, 2008a: 367; Yazar, 2011: 212- 213). Terken Hatun devletin hazinesini de elinde bulunduruyor ve oğlunun sultanlığı için ileri gelen devlet adamlarına, askerlere para dağıtarak onları da yanına alıyordu. Böylece 22 Şevval 485 (25 Kasım 1092)'de Mahmud “ *Nâsirü'd- Dünya ve'd- Din*” unvanı ilan sultan ilan edilmiş ve Bağdat'ta Cuma günü adına hutbe okunmuştur (Bundarî, 1999: 83; Hüseyinî, 1999: 51- 52; Sevim, 2005: 75; Râvendî, 1999: 136- 137; İbnü'l- Esîr, 2008a: 367; Ebu'l Ferec, 1999a: 334; Reşidüddin, 2011: 137- 138; Ahmed b. Mahmud, 2011: 181; Müneccimbaşı, 2000a: 70; Köymen, 2004: 72- 73; Turan, 2008: 226; Özaydın, 2001b: 15- 17; Sevim ve Merçil, 1995: 137; Ecer, 2002: 109; Can, 2011: 408).

4. 2. Terken Hatun ve Berkyaruk Mücadelesi (1092- 1094)

Terken Hatun bu şekilde oğlunu tahta çıkarıp sultan ilan ettirdiyse de başta Nizâmülmülk'ün oğulları ve diğer ileri gelen devlet adamlarından çoğu, yaşça en büyük olan Berkyaruk'u hükümdarlık için de en uygun kişi olarak görüyorlardı. Nitekim Sultan Melikşah da onu veliaht olarak seçmişti, diğer yandan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun da bir Selçuklu prensesi olup Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'nin kızı idi (Bundarî, 1999: 84; Râvendî, 1999: 136; İbnü'l- Esîr, 2008a: 368; Reşidüddin, 2011: 140; Ahmed b. Mahmud, 2011: 182; Sevim ve Merçil, 1995: 137; Can, 2011: 410; Ayan, 2008a: 11).

Terken Hatun oğlunu tahta geçirdikten sonra ikinci iş olarak kendileri için tehlike arz eden ve bu sıralarda bir talihsizlik eseri İsfahan'da bulunan Berkyaruk'u etkisiz hale getirmeye çalıştı. Bunun için Emir Kürboğa ve Emir Kumac'ı İsfahan'a gönderip Berkyaruk'u tutuklattı. Terken Hatun Bağdat'taki işlerini de hallettikten sonra Melikşah'ın da tabutunu alarak İsfahan'a doğru yola çıktı (Sevim, 2005: 75- 76; Râvendî, 1999: 138; İbnü'l- Esîr, 2008a: 368; Reşidüddin, 2011: 138; Ahmed b. Mahmud, 2011: 181; Müneccimbaşı, 2000a: 70; Özaydın, 2001b: 18).

Durumdan haberdar olan Nizâmülmülk'ün adamları silah depolarını yağmalayıp, Berkyaruk'u kurtarıp İsfahan'da adına hutbe okutarak Büyük Selçuklu Sultanı ilan ettiler. Fakat Terken Hatun'un İsfahan'a yaklaştığı haberinin gelmesi üzerine Berkyaruk'u şehirden çıkarıp, Rey'e götürüp tahta oturtmuşlardır (Bundarı, 1999: 84; Hüseyinî, 1999: 52; Sevim, 2005: 76; İbnü'l- Esîr, 2008a: 368; Ebu'l Ferec, 1999a: 334- 335; Reşidüddin, 2011: 139; Ahmed b. Mahmud, 2011: 182; Müneccimbaşı, 2000a: 70; Özaydın, 2001b: 18- 19; Yazar, 2011: 214- 215). Nizâmülmülk'e bağlı olan kişiler Tâcülmülk'ü Nizâmülmülk'ün katili olarak görüyor ve bu nedenle de Berkyaruk'un yanında yer alıyorlardı. Daha başka komutanların da Berkyaruk tarafına katılması ile güçlenen Berkyaruk tarafı ile Terken Hatun taraftarları arasında 17 Ocak 1093'de Bürücird³¹ yakınlarında bir savaş meydana gelmiş ve güçlenen Berkyaruk tarafı savaşı kazanmıştır. Terken Hatun da mağlup olan ordusuyla İsfahan'a dönmüştür (Bundarı, 1999: 84; Sevim, 2005: 76; İbnü'l- Esîr, 2008a: 368; Ebu'l Ferec, 1999a: 334- 335; Ahmed b. Mahmud, 2011: 182; Müneccimbaşı, 2000a: 71; Köymen, 2004: 73; Özaydın, 2001b: 19; Merçil, 2011: 60; N. Yazar, 2011: 215- 216).

Berkyaruk ise savaşı bırakmayıp Terken Hatun'u takip etmiş ve İsfahan'ı Şubat 1093'de kuşatmıştır. Terken Hatun askerlere cömertçe para dağıtsa da kuşatmayı kaldıramamış ve ileri gelen devlet adamlarından Meccülmülk, Emir Üner ve Bilge Bey'in tavsiyelerine uyarak Berkyaruk'a kuşatmayı kaldırması karşılığında babasının mirasından ona 500 bin altın vermeyi teklif etmişti. Zaten maddi sıkıntı içinde olan Berkyaruk da bu teklifi kabul ederek kuşatmayı kaldırmış, geri çekilmiştir (Hüseyinî, 1999: 52; Râvendî, 1999: 138; Müneccimbaşı, 2000a: 71; Reşidüddin, 2011: 139;

³¹ Bürücird, Hemedan'ın güneyinde, Kerec'e 60 Km mesafede olan Lûristan şehirlerinden biridir. Bk. Bürücird, 1993: 841.

Ahmed b. Mahmud, 2011: 182; Özaydın, 2001b: 19- 20). Terken Hatun bu şekilde bir anlaşma yaptıysa da oğluna tahta geçirmek isteğinden vazgeçmemiş, bunun için yeni çareler aramıştır. O bunun için Berkyaruk'un dayısı olan Azerbaycan hâkimi Kutbeddin İsmail b. Alp Sungur Yakutî b. Çağrı Bey Davud'a gönderip, yeğeni Berkyaruk'a karşı savaşır, onun adını hutbe ve sikkelerden kaldırıp öldürürse kendisi ile evleneceği vaadinde bulunuyordu. İsmail b. Yakutî de bu teklifi tahta geçmek için bir fırsat olarak değerlendirip kabul etmiştir. Nitekim gelişmeleri öğrenen Berkyaruk askerlerini toplayıp dayısına karşı sefere çıkmış ve Şubat 1093'te Kerec yakınlarında meydana gelen savaşta İsmail b. Yakutî yenilmiştir. Terken Hatun ise onu hoş karşılayıp evlenme hazırlıklarına giriştiyse de etrafındaki emirler İsmail b. Yakutî'nin böylece yönetimi ele geçirmesinden korkarak bu evliliğe karşı çıkmışlardır. İsmail b. Yakutî de bu durumda İsfahan'dan ayrılmak zorunda kalıp Berkyaruk'un annesi olan kız kardeşi Zübeyde Hatun'a haber yollayıp onlara katılmak isteğini bildirmiş, Zübeyde Hatun da bunu kabul etmiştir. Ancak emirlerin de hazır bulunduğu bir toplantı esnasında İsmail b. Yakutî esas hedefinin Berkyaruk'u öldürüp saltanatı ele geçirmek olduğunu söylemiş ve bunun üzerine orada hazır bulunanlar onu öldürmüştür. Böylece Berkyaruk'un bir rakibi daha ortadan kalkmış oldu (Urfalı Mateos, 2000: 181- 182; Râvendî, 1999: 138; İbnü'l- Esîr, 2008a: 374- 375; Reşidüddin, 2011: 139- 140; Münecimbaşı, 2000a: 73; Köymen, 2004: 74; Turan, 2008: 226- 227; Kafesoğlu, 1973: 109; Özaydın, 2001b: 21- 22; Merçil, 2011: 60; Sevim ve Merçil, 1995: 139; Can, 2011: 409; Yazar, 2011: 216- 218). Urfalı Mateos İsmail b. Yakutî için eserinde:

“Bu her bakımdan tatlı ve merhametli bir zat olup, Ermenistan'ı imar ediyor, manastırları güzelleştiriyor, rahipleri himaye ediyor ve Hıristiyanları İranlıların kötü hareketlerine karşı müdafaa ediyordu. Bunun zamanında herkes kendi mal ve mülküne sahip olmuştu, bütün Ermeniler mesut bir hayat yaşıyorlardı.”

Diyerek onun güzel vasıflarını Hıristiyanlık taassubuyla göz ardı etmeden eserine kaydetmiştir (Urfalı Mateos, 2000: 181- 182).

4. 3. Terken Hatun'un ve Sultan Mahmud'un Vefatı

Terken Hatun olup bitenlerden sonra yine de amacından vazgeçmemiş, Selçuklu tahtının en kuvvetli adaylarından olan ve Suriye'de hâkimiyetini ilan eden Tâcüddevle

Tutuş ile iş birliği yapmak için İsfahan'dan ayrılmış; ancak yolda hastalandığı için geri dönmek zorunda kalmıştır. Terken Hatun emrindeki 10.000 süvari ile İsfahan'da hâkimiyet sürüyordu. O sadık emirlerinden Emir Üner ve Emir Sermez'i huzuruna çağırıp, ülkeyi oğlu adına yönetmelerini söylemiş ve Eylül- Ekim 1094'te İsfahan'a döndükten sonra vefat etmiştir (Bundarî, 1999: 84; Hüseyinî, 1999: 52; Azimî, 1988: 29; Râvendî, 1999: 139; İbnü'l- Esîr, 2008a: 386; Ebu'l Ferec, 1999a: 335; Reşidüddin, 2011: 140; Turan, 2008: 226- 227; Yazar, 2011: 218).

1094 yılında Tutuş'un kuvvetleri tarafından yenilgiye uğrayan Berkyaruk çareyi İsfahan'a sığınmakta bulmuştu. Emir Üner ve Bilge Bey ise onun gözlerine mil çekilmesine karar vermişlerdi. Ancak tam bu sırada Sultan Mahmud çiçek hastalığına yakalanmış, doktor da bu nedenle Berkyaruk'un gözlerine Sultan Mahmud iyileştikten sonra mil çekilmesini, eğer Sultan Mahmud ölürse de Tutuş'a karşı başka kimse olmadığı için Berkyaruk'u hükümdar yapmalarını söylemiş, Emirler de bunu kabul etmiş ve beklemişlerdir. Nitekim Sultan Mahmud annesinden bir ay sonra yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 14 Ekim- 11 Kasım 1094'te İsfahan'da yedi yaşında iken vefat etmiştir (Bundarî, 1999: 84; Hüseyinî, 1999: 52; Râvendî, 1999: 139; İbnü'l- Esîr, 2008a: 382; Ebu'l Ferec, 1999a: 335; Reşidüddin, 2011: 140- 142; İbn Kesîr, 2000: 292; Ahmed b. Mahmud, 2011: 183; Özaydın, 2001b: 24).

4. 4. Berkyaruk'un Sultan' olması ve Adına Bağdat'ta Hutbe Okunması (3 Şubat 1094)

Bu dönemde rakip taht iddialıları yetkilerini meşrulaştırmak ve saltanatlarını tasdik ettirmek için halifeye başvuruyorlar, isteklerini yerine getirmesi için halifeyi açıkça tehdit etmekten de geri durmuyorlardı. Diğer yandan halifenin yanında sultanın tayin ettiği bir şihnenin de bulunması halifeliğin artık gücünün olmadığına da göstergesidir. Nitekim aşağıda değinildiği üzere halife taht iddialılarından hangi taraf üstün gelirse onun sultanlığını onaylamak durumunda kalmıştır. Terken Hatun'un etkisi ile ilk olarak Mahmud'u sultan tanımış, daha sonra ise Berkyaruk adına okuttuğu hutbeyi Muhammed Tapar'ın kuvvetlenmesi ile onun adına okutmuş, ilerleyen yıllarda da kim galip geldiyse onun sultanlığını onaylamaktan başka çaresi olmamıştır. Diğer yandan başa geçen sultanların halifenin vezirlerini de rahatça değiştirebilmeleri yine bu

devirde halifelerin güçlerinin oldukça az olduğunun bir göstergesidir. Bu nedenle Sultan Berkyaruk devrinde Abbasî Halifeliği ile ilişkiler ayrı bir başlık altında alınmayıp olayların içerisinde verilmiştir. Ayrıca belki de Sultan Berkyaruk devrinde yoğun bir taht mücadelesi dönemi olduğu için halifelik ile bir evlilik bağı da kurulamamıştır.

Berkyaruk Nizâmülmülk'ün adamları sayesinde daha önce İsfahan ve Rey'de sultan ilan edilmişti. Şimdi ise artık sultanlığını halifelik makamına onaylatması gerekiyordu. Berkyaruk bunun için Bağdat'a yöneldi, önce Musul'a vardı, burada Ukaylı ailesiyle anlaştı, beraberindeki Emir Bozan, vilayeti olan Urfa'ya, Aksungur da Haleb'e gidip Berkyaruk adına hutbe okutmuşlardır. Yanında veziri İzzülmülk ile beraber Aralık 1093'te Bağdat'a ulaşan Berkyaruk'u ilk olarak halifenin veziri Amidüddeve ve halk karşılamıştır. Berkyaruk halifeye haber gönderip hutbeyi kendi adına okutmasını istemiş, Halife Muktedi de bu isteği kabul etmiş ve 3 Şubat 1093 Cuma günü Bağdat'ta hutbe Berkyaruk adına okunmuştur. Halife Berkyaruk'a ayrıca "*Rükneddin*" unvanını verip, veziri Amidüddeve ile hil'at yollamıştır. Berkyaruk'un Sultanlığının tasdik edildiği menşur tuğra çekilmesi için halifeye arz edilmiş, halife de tuğrasını çektirerek onaylamıştır. Ancak kısa süre sonra Halife Muktedi'nin ölmesi üzerine yerine oğlu Mustazhir Billâh halife olmuş ve tasdik menşurunu da o göndermiştir. Sultan Berkyaruk 21 Mart 1094'e kadar Bağdat'ta kalmış ve bu tarihte Bağdat'tan ayrılıp Musul'a, oradan da Nusaybin'e geçmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 378-379; Köymen, 2004: 74- 75; Zettersteen, 1993a: 556- 558; Özaydın, 1992: 514- 515; Özaydın, 2001b: 27- 28; Sevim ve Merçil, 1995: 142- 143; Kayhan, 2002: 672).

4. 5. Sultan Berkyaruk'un Melik Tutuş İle Saltanat Mücadelesi (1092- 1095)

Melik Tutuş kardeşi Sultan Melikşah'ın vefatı üzerine tahtı ele geçirmek için girişimlerde bulundu, bunun için öncelikle Hît şehrini ele geçirip, adına hutbe okutmuş, imkânlarını seferber ederek askerler toplamış ve Aksungur ve Bozan gibi ileri gelen emirlerin de kendisine itaat etmelerini istemiştir. Melikşah'ın çocuklarının küçük yaşta olmaları sebebiyle emirler onun isteklerini kabul etmiş, Tutuş adına hutbe okutmuşlardır. Böylece Tutuş Kuzey Suriye bölgesini hâkimiyeti altına almıştır. Bu şekilde güçlenen Tutuş kısa sürede Rahbe'yi, Rakka'yı, Nusaybin'i ve Musul'u ele

geçirmiştir (Sevim, 2008: 17- 18; Urfalı Mateos, 2000: 180- 181; Râvendî, 1999: 141; İbnü'l- Esîr, 2008a: 371- 372; Sevim, 2000a: 30; Ahmed b. Mahmud, 2011: 184; Sevim, 2000c: 137- 139).

Tahta geçmeyi artık kendisi için bir hak sayan Tutuş, Halife Muktedi'ye bir elçi yollayıp, sultanlığını onaylamasını, adına hutbe okutmasını istemiştir. Halife Muktedi ise bunu kabul etmeyip, şartların henüz oluşmadığını; eğer devlet hazinesini ele geçirir, bütün Selçuklu topraklarına hâkim olur ve saltanat için Melikşah'ın oğullarından kendisine muhalefet edecek kimse olmaz ise ancak o şekilde kabul edeceğini bildirmiştir. Ayrıca Halife Muktedi: “*Kulluk sınırını aşma, bana karşı olan hitabın, kafa tutar ve emreder şekilde olmasın. Eğer bizi dinlemezsen seninle savaşırız.*” şeklinde gayet sert ve tehdit dolu bir cevap göndermiştir. Tutuş bu duruma bir tepki göstermeyip şartları yerine getirebilmek için İsfahan'a doğru yola çıkmıştır (İbnü'l- Esîr, 2008a: 380- 381; İbn Kesîr, 2000: 286; Sevim, 2000c: 141- 142). Tutuş, el- Cezîre, Diyarbakır ve Meyyâfarikîn'i de alıp yanındaki emirler ile beraber Azerbaycan'a doğru hareket etmiştir. Yolu üzerindeki emirliklerin de ona itaat etmesi saltanat davasında Tutuş'un daha da ümitlenmesine sebep olmuştur; ancak Sultan Berkyaruk'un da karşı bir hareket hazırlığı içinde olduğunu gören Emirlerden Aksungur ve Bozan taraf değiştirip Berkyaruk'un yanında olmuşlar, Tutuş ise kuvvetinin azalması nedeniyle bir karşılaşmayı göze alamayıp Diyarbakır'a aradan da Dımaşk'a dönmüştür (Sevim, 2008: 18; Urfalı Mateos, 2000: 181; İbnü'l- Esîr, 2008a: 373; Sevim, 2000a: 30; İbn Kesîr, 2000: 286; Ahmed b. Mahmud, 2011: 184; Müneccimbaşı, 2000a: 72- 73; Özaydın, 2000c: 34- 36; Öngül, 2004: 89; Sevim, 2011: 81; Sevim, 1993c: 134- 137; Sevim ve Merçil, 1995: 140- 141; Zettersteen, 1993a: 556- 558; Sevim, 2000c: 144- 145).

Tutuş bu önemli komutanların taraf değiştirmelerinden dolayı intikam almak için onların üzerlerine yürüdü ve Emir Aksungur'u öldürdü. Emir Kürboğa ve Bozan ise çareyi kaçıp Sultan Berkyaruk'tan yardım istemekte buldular; ancak yine de başarılı olamadılar ve Tutuş'un Haleb'i almasıyla esir düştüler. Tutuş Bozan'ı hemen öldürtmüş ve kısa sürede Diyarbakır ve çevresindeki şehir ve kaleleri kolayca almıştır (Bundarı, 1999: 85; Hüseyinî, 1999: 52- 53; Sevim, 2008: 20; İbnü'l- Esîr, 2008a: 380- 381; İbnü'l- Adîm, 2011: 73- 75; Sevim, 2000a: 31- 32; İbn Kesîr, 2000: 286; Ahmed b.

Mahmud, 2011: 185; Müneccimbaşı, 2000a: 218; Köymen, 2004: 75; Sevim, 2011: 82-83; Özaydın, 2001b: 37- 40; Alptekin, 1989: 296; Öngül, 2004: 90- 91; Sevim, 2000c: 145- 150).

Tutuş kısa sürede Harran, Urfa, Diyarbakır, Ahlât, Azerbaycan ve Hemedan'a hâkim olup kuvvetini önemli ölçüde arttırmış ve Berkyaruk'u bertaraf etmek için hazırlıklara başlamıştı. Bu sırada saltanat hırsından vazgeçmeyen Terken Hatun Tutuş'a bir mektup yollayıp evlenme teklifinde bulunmuş ve ülkeyi birlikte yönetme isteğini bildirmiştir. Tutuş da bu teklifi kabul etmiş; ancak Terken Hatun bu emeli gerçekleştirmek için İsfahan'dan Hemedan'a yola çıktığı sırada hastalanmış ve ölmüştür. Böylece bu amaç gerçekleşmese de Terken Hatun'un kuvvetlerinden bir kısmı Tutuş'un tarafına geçtiği için Tutuş daha da kuvvetlenmiştir (Sevim, 2008: 20; Sevim, 2000a: 30, 33; Müneccimbaşı, 2000a: 75; Turan, 2008: 226- 227; Sevim, 2000c: 151; Merçil, 2002: 619).

Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Berkyaruk ile Tutuş'a bağlı birlikler arasında Ekim- Kasım 1094'te savaş olmuş ve Berkyaruk mağlup olmuştur. Halife ise bunun üzerine Berkyaruk adına okunan hutbeyi sonlandırıp Tutuş adına okutmuştur. Bu şekilde bozguna uğrayan ve kuvvetleri azalan Berkyaruk geri çekilip İsfahan'a gelmiş ve yukarıda anlattığımız gibi kardeşi Mahmud'un hastalığı sebebiyle gözlerine mil çekilmesinden kurtulmuştur. Nitekim Mahmud'un ölmesiyle etrafındaki emirler Berkyaruk'u desteklemek durumunda kalmışlardır; ancak bir süre sonra Berkyaruk da çiçek hastalığına yakalanmış fakat daha sonra iyileşmiştir. Berkyaruk veziri İzzülmülk'ün ölmesi üzerine Nizâmülmülk'ün diğer oğlu Müeyyidülmülk'ü kendisine vezir tayin etti. Ülkedeki emirler Berkyaruk'tan ümitlerini kesip Tutuş tarafına geçtiklerini söyledilerse de Berkyaruk'un iyileşmesinden sonra Tutuş'a sırt çevirmişlerdir. Diğer yandan Vezir Müeyyidülmülk de dört bir yana haberler gönderip emirlerin Berkyaruk tarafına geçmesini sağlamıştır. Böylece Berkyaruk tarafı kuvvetlenmiş ve amcasına karşı koyabilecek duruma gelmiştir. Diğer yandan Melik Tutuş'un sert mizaçlı olması da etrafındaki kimselerin kendisinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Nihayet 26 Şubat 1095'te meydana gelen savaşta Tutuş tarafı mağlup olmuş, Melik Tutuş öldürülmüş ve kesik başı halifeye gönderilmiştir (Bundarfı, 1999: 86;

Hüseyinî, 1999: 53; Sevim, 2008: 20- 21; Azimî, 1988: 29; Urfalı Mateos, 2000: 183- 184; İbnü'l- Esîr, 2008a: 381- 382, 390- 391; İbn Kesîr, 2000: 294; Köymen, 2004: 76; Sevim, 2000a: 32- 33; Ahmed b. Mahmud, 2011: 186; Müneccimbaşı, 2000: 75- 76; Zettersteen, 1993a: 556- 558; Sevim, 1993c: 134- 137; Özaydın, 2001b: 40- 46; Sevim, 2000c: 150- 160; Sevim ve Merçil, 1995: 142- 146; Merçil, 2011: 61).

Etrafındaki tehlikeleri bertaraf eden Berkyaruk artık tartışmasız Selçuklu hükümdarı olmuştu. Sultan Berkyaruk giriştiği bu saltanat mücadelesinde pek çok talihsizlikler yaşamış; ancak gelişen şartların lehine olması sayesinde başarılı olabilmıştır. Nitekim İbnü'l- Esîr bu durumu çok güzel bir dille ifade etmiş ve:

“ Eğer Allah bir şeyin olmasını isterse onun sebeplerini de hazırlar. Daha dün amcası Tutuş karşısında mağlup olup çok az sayıdaki adamlarıyla İsfahan'a giden Berkyaruk'u kimse takip etmedi. Şayet Berkyaruk'u 20 süvari takip etseydi mutlaka yakalarlardı. Çünkü o, girmesine izin verilmesi için İsfahan şehrinin kapısında birkaç gün bekledi. Daha sonra İsfahan'a girince emirler gözlerine mil çekmek istediler. Fakat onun şehre girişinin daha ikinci gününde kardeşi Mahmud hummâ ve çiçek hastalığına yakalandığı gibi menenjit hastalığına da tutuldu ve öldü. Bunun üzerine o saltanat tahtına oturdu. Fakat kendisi de aynı hastalığa yakalandı ve aklı dengesi de bozuldu. Fakat sonradan düzeliş iyileşti. Amcası karşısında mağlup olduğu tarihten, iyileşip İsfahan'dan ayrılıncaya kadar dört ay geçmesine rağmen amcası Tutuş, hiçbir faaliyette bulunmadı. Şayet Tutuş saltanat adayları Mahmud veya Berkyaruk'un hastalıkları sırasında onların üzerine yürüseydi hiç şüphesiz devlete hâkim olurdu. ”

(İbnü'l- Esîr, 2008a: 390- 391; ondan naklen Müneccimbaşı, 2000a: 76).

4. 6. Haçlı Seferleri'nin Başlaması (1096)

XI. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da kilise önderliğinde, Hz. İsa'nın doğduğu şehir olan Kudüs'ü Müslümanların elinden almak için başlatılan seferlere Haçlı Seferleri denir. Haçlı Seferleri doğu- batı, Hıristiyan- Müslüman mücadelesinin çok önemli bir safhasını teşkil eder (Demirkent, 2007: 1- 3; Demirkent, 1996a: 525; Sevim ve Merçil, 1995: 152).

Haçlı Seferlerinin görünüşte amacı dinî motiflerle süslenmiştir. Gerçekte ise batı dünyasının içinde bulunduğu açlık, yoksulluk, toprak azlığı ve ücretli askerlik anlayışı gibi faktörler etkili olmuştur. Hıristiyan batı dünyası doğunun zenginlerine hâkim olmak istiyor, bunun için de dini kullanarak insanları günahlarının affedileceği gibi vaatler ile ikna etmeye çalışıyorlardı. Haçlı Seferlerini başlatan diğer bir önemli sebep de

Bizans'ın hızla ilerleyen Türklere dur diyemeyişi idi. bu durum Avrupa'yı oldukça tedirgin ediyordu, Türkler Anadolu'dan atılmadıkça Hıristiyan dünyasının doğu sınırı güven içinde olmayacaktı. Bizans Türklerin Anadolu'ya sadece yağma değil artık yerleşme amacıyla gelmesi karşısında çaresiz kalmıştı. Nitekim Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos bu durumun önüne geçebilmek için Avrupa'dan yardım istedi (Demirkent, 2007: 3- 4; Demirkent, 1996a: 525; Demirkent, 1996b: 20- 21) diğer yandan 1086 yılında Süleymanşah'ın ölmesi ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın öldükten sonra Selçuklu devletinin yaşadığı taht sıkıntıları ve Batınî hareketler de Haçlıların bu fırsatları değerlendirmelerine neden olmuştur.

Bu gelişmeler üzerine Papa II. Urban 18- 28 Kasım 1095'te bir konsil düzenleyip Hıristiyan doğuyu kurtarmak için sefer yapmak gerektiğini söylemiştir. Onun başlatmış olduğu bu hareket kısa zamanda pek çok taraftar buldu ve büyüdü. Yola çıkan ilk Haçlı kafilesini daha yolda iken ne için sefere çıktıklarını unutup Balkanlar'da yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Bizans da gelen bu ilk kafileden hiç memnun olmamıştır. Avrupa'dan yola çıkan ikinci kafile ise daha düzenli ordulardan oluşuyordu ve bunlar özellikle Yahudileri öldürmüşlerdir. 1097 yılında Haçlı orduları Bizans gemileriyle Anadolu yakasına geçirilmiştir, bunların amacı Selçuklu başkenti İznik'i almaktır. Bu sırada Sultan I. Kılıç Arslan ise Malatya'yı kuşatmakta idi. Kılıç Arslan hemen geri döndüyse de Haçlılara karşı koyamadı ve İznik 18 Haziran 1097 yağmadan kurtularak Bizans'a teslim edildi. Sultan I. Kılıç Arslan yine de pes etmeyip Dânişmendli Beyliği ile anlaşarak Haçlıları Anadolu içlerine çekmiş, bir tür gerilla hareketi uygulayarak Haçlılara büyük zararlar vermiş, ancak Haçlı ilerleyişini durduramamıştır (Sevim, 2008: 24; Azimî, 1988: 30; Urfalı Mateos, 2000: 189- 190; İbnü'l- Esîr, 2008a: 410- 411; Sevim, 2000a: 37- 38; Demirkent, 1996a: 528- 529; Demirkent, 1996b: 24- 32; Sevim, 2000c: 179- 183; Sevim ve Merçil, 1995: 152- 153).

Haçlı ordusu Antakya'ya doğru hareket ederken Urfa'daki Ermenilerin daveti üzerine yönlerini Urfa'ya çevirmişler ve 10 Mart 1098'de Urfa'ya hâkim olmuşlardır. Şimdi ise Kudüs yolunu emniyet altına almak için Antakya'yı almaları gerekiyordu. Antakya Valisi Yağısyan ise bu duruma karşı koymak için elinden geleni yapmış, çevre emirlerden ve Sultan Berkyaruk'tan da yardımlar istemiştir. İyi bir savaşçı olan

Yağısıyan Haçlılara bir müddet karşı koyabildiyse de kale içindeki bir Ermeni dönmesi olan Firuz adlı kişinin burçlardan ip salarak Haçlıları içeri alması ile 3 Haziran 1098 sabahı Antakya'ya tamamen hâkim olmuşlar, şehirde Müslüman bırakmayıp pek çok yerli Hıristiyan'ı da öldürmüşlerdir (Sevim, 2008: 24- 25; Azimî, 1988: 31; Urfalı Mateos, 2000: 193- 195; İbnü'l- Esîr, 2008a: 412; Ebu'l Ferec, 1999b: 339; İbn Kesîr, 2000: 303; Müneccimbaşı, 2000a: 225- 226; Sevim, 2000a: 40- 42; Demirkent, 2007: 76- 77; Demirkent, 1996a: 529; Özaydın, 2001b: 94- 99; Sevim, 2000c: 183- 185; Merçil, 2011: 62; Öngül, 2004: 95- 98). Antakya'nın işgali Hıristiyan âleminde büyük bir sevinç yaşanmasına sebep olmuştur, Emir Kürboğa ise Antakya'dan vazgeçmemiş ve şehri kuşatıp Haçlıları açlıkla baş başa bırakmış ve açlıktan kırılmalarını sağlamıştır. Daha sonra ise Haçlılar ile Türk birlikleri karşılaşmış ve Emir Kürboğa mağlup olmuştur. Haçlılar bu galibiyetin arkasından şehrin iç kalesine de girme olanağını elde etmişlerdir. Antakya'nın alınması ile Haçlılar Suriye hâkimiyetini sağlamış ve Kudüs yolunu açmışlardır (Sevim, 2008: 25; Urfalı Mateos, 2000: 196- 198; İbnü'l- Esîr, 2008a: 414; Müneccimbaşı, 2000a: 226- 227; Sevim, 2000a: 42; Özaydın, 2001b: 99- 103; Sevim, 2000c: 185- 189). Nihayet bu şekilde amaçlarına bir adım daha yaklaşan Haçlı orduları yollarına devam edip, 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirmişler ve Kudüs'te Latin Devletinin ilk krallığını kurmuşlardır. Haçlılar Kudüs'te pek çok Müslümanı ve Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle de Yahudi'yi öldürmüşlerdir (Sevim, 2008: 26; İbnü'l- Esîr, 2008: 418- 419; Müneccimbaşı, 2000a: 227; Özaydın, 2001b: 103- 104; İbn Kesîr, 2000: 303- 305; Sevim, 2000c: 196; Buhl, 1993: 952- 964).

4. 7. Sultan Berkyaruk İle Muhammed Tapar Arasında Saltanat Mücadelesi (1099- 1104)

Sultan Berkyaruk'a karşı saltanat davasıyla ortaya çıkan diğer bir kişi de kardeşi Muhammed Tapar idi. Muhammed Tapar Sencer ile öz kardeş olup anneleri Seferiye Hatun idi. Berkyaruk 1093'te Bağdat'a giderken Muhammed Tapar da yanında bulunuyordu. Berkyaruk Gence ve çevresini ona ikta etmiş ve ayrıca melik unvanını vermişti. Ancak daha sonra ise başta Berkyaruk'un vezirliğinden azledilen Müeyyidülmülk olmak üzere çevresindeki kişilerin de etkisinde kalarak saltanata sahip olmak için ortaya çıktı ve hâkim olduğu yerlerde Berkyaruk adına okunan hutbeyi

sonlandırıp kendi adına okuttu ve Müeyyidülmülk'ü de kendisine vezir tayin etti (Bundarı, 1999: 88; Hüseyinî, 1999: 53; Râvendî, 1999: 144; İbnü'l- Esîr, 2008a: 420-421; Ahmed b. Mahmud, 2011: 189; Müneccimbaşı, 2000a: 80; Reşidüddin, 2011: 148; Köymen, 2004: 79; Özaydın, 1990: 11- 13; Özaydın, 2001b: 55- 56; Sevim ve Merçil, 1995: 157).

Mecdülmülk Sultan Berkyaruk'un İstifa Divanını tek başına yöneten devlette otoritesi kuvvetli bir şahıstı. Onun bu derece yükselmesinden rahatsız olan devlet adamları Batınî faaliyetlerinden onu sorumlu tutup Berkyaruk'tan öldürülmesini istemiştir. Berkyaruk istemese de öldürülmemesi şartını ileri sürerek onu teslim etmiş ancak Mezdülmülk daha yolda iken öldürülmüştür. Gücü son derece azalan Berkyaruk Rey'e doğru yola çıkmış, Muhammed Tapar'ın onu izlediğini görünce savaşa cesaret edemeyip İsfahan'a yönelmiş, burada da şehir kapıları açılmayınca Huzistan'a çekilmek zorunda kalmıştır (Bundarı, 1999: 88; Hüseyinî, 1999: 53; Râvendî, 1999: 142- 144; İbnü'l- Esîr, 2008a: 421- 423; Müneccimbaşı, 2000a: 81- 82; Reşidüddin, 2011: 148; Özaydın, 1990: 13- 16; Özaydın, 2001b: 57- 59; Sevim ve Merçil, 1995: 158).

4. 7. 1. Muhammed Tapar Adına Bağdat'ta Hutbe Okunması (4 Kasım 1099)

Berkyaruk'un Bağdat şihnesi olan Sa'düddeve Gevherayin, Musul Emiri Kürboğa, Emir Çökürmüş, Emir Sürhâb b. Bedir ve diğer bazı emirlerin de Kum şehrinde Muhammed Tapar'ın tarafına geçmeleriyle Muhammed Tapar daha da kuvvetlenmiştir. Bunun üzerine Muhammed Tapar Sa'düddeve Gevherayin'i Bağdat'a gönderip hutbenin kendi adına okutulmasını istemiş ve 17 Zilhicce 492 (4 Kasım 1099) Cuma Günü hutbe Muhammed Tapar adına okunmuştur. Halife ayrıca ona: "*Gıyâsü'd- Dünya ve'd- Dîn*" unvanını vermiştir. Böylece Muhammed Tapar ilk kez meşru olarak halife tarafında Büyük Selçuklu Sultanı ilan edilmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 422; Müneccimbaşı, 2000a: 81; Köymen, 2004: 81; Özaydın, 1990: 16; Özaydın, 2001b: 59; Sevim ve Merçil, 1995: 159; Kaya, 2008: 10; Kapaşahin, 2012: 206).

4. 7. 2. Hutbenin Tekrar Berkyaruk Adına Okunması (31 Aralık 1099)

Berkyaruk kendisine katılanlarla beraber Huzistan'dan Vasit'a gitmiş ve hutbeyi tekrar kendi okutmak için girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Hille Emiri Sadaka b. Mezyed de ona katılmış ve Bağdat'a hareket etmişlerdir. Nihayet onlar daha şehre girmeden iki gün önce 15 Safer 493 (31 Aralık 1099) Cuma günü hutbe tekrar Berkyaruk adına okunmuş ve Berkyaruk'un sultanlığı tekrar onaylanmıştır. Sultan Berkyaruk 17 Safer 493 (2 Ocak 1100) tarihinde şehre girmiş, halk tarafından coşku ile karşılanmıştır (Sevim, 2008: 27; Azimî, 1988: 32; İbnü'l- Esîr, 2008a: 425; İbn Kesîr, 2000: 307- 308; Müneccimbaşı, 2000a: 81; Köymen, 2004: 81; Özeydın, 1990: 16; Özeydın, 2001b: 59- 60).

Hutbenin tekrar Berkyaruk adına okunmasından sonra bilhassa Muhammed Tapar'ın veziri Müeyyidülmülk'ten rahatsız olan Muhammed Tapar'a bağlı emirler Berkyaruk tarafına geçmiştir. Nitekim artık savaşmaktan başka çare kalmamıştı ve Hemedan yöresinde Aknehir mevkiinde 15 Mayıs 1100 günü iki taraf ilk kez karşılaştı ve Berkyaruk tarafı mağlup olup Rey'e hareket ettiler. Bunun üzerine Bağdat'ta hutbe 25 Mayıs 1100 Cuma günü tekrar Muhammed Tapar adına okundu (İbnü'l- Esîr, 2008a: 426- 427; İbn Kesîr, 2000: 308; Müneccimbaşı, 2000a: 83; Özeydın, 1990: 17- 19; Özeydın, 2001b: 62; Sevim ve Merçil, 1995: 160; Zettersteen, 1993a: 556- 558). Diğer yandan Berkyaruk'a bağlı bir emir olan Emir Dâd Habeşî ile Sencer arasındaki bir anlaşmazlık çıkmış ve bu olayda Berkyaruk kardeşini değil, Habeşî tarafını tutmuştur. Neticede Berkyaruk diğer kardeşi Sencer ile de karşılaşmak zorunda kalıp bu savaşta da mağlup olmuştur (Hüseynî, 1999: 60- 61; İbnü'l- Esîr, 2008a: 428- 429; Müneccimbaşı, 2000a: 84; Özeydın, 1990: 20- 21; Özeydın, 2001b: 64; Köymen, 1993a: 487; Köymen, 2004: 83; Sevim ve Merçil, 1995: 162; Merçil, 2011: 63).

Sultan Berkyaruk Emir Porsuk, Zengî ve İlbeyi gibi yeni emirlerin kendisine katılması ile tekrar eski kuvvetine ulaşmıştı. Bu durumdan endişelenen Muhammed Tapar karşılaşmak için Hemedan'a ilerlemiş ve 5 Nisan 1101'de meydana gelen savaşta bu sefer Berkyaruk muzaffer olmuştur. Berkyaruk'a karşı mağlup olan Muhammed Tapar çareyi öz kardeşi Sencer ile birleşmekte görmüş elçilerin gidip gelmesinden sonra

iki kardeş Berkyaruk'a karşı birlikte hareket etmeye yemin etmişlerdir. Bu sırada kuvveti artan Berkyaruk Bağdat'a gelmiş ve onun gelmesiyle 13 Eylül 1101 Cuma günü hutbe tekrar adına okunmuştur (Bundarî, 1999: 89; Hüseyinî, 1999: 53- 54; İbnü'l- Esîr, 2008a: 434- 436; İbn Kesîr, 2000: 311; Müneccimbaşı, 2000a: 85- 86; Köymen, 2004: 85- 86; Turan, 2008: 229; Özeydın, 1990: 21- 23; Özeydın, 2001b: 65- 69).

Sultan Berkyaruk Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde çok hastalanmış, hatta onun öldüğüne dair haber bile çıkmıştır. Muhammed Tapar ve Sencer ittifakı ise kendilerine katılan yeni emirler ile daha da güçlenmiş ve Berkyaruk'a karşı bir hareket için Bağdat'a gelmişlerdi. Berkyaruk tarafı böyle bir karşılaşmaya hazır olmadıkları için Bağdat'ı terk etmişler, Muhammed Tapar ve Sencer ise 23 Ekim 1101'de Bağdat'a girmişlerdi. Halife Mustazhir Muhammed Tapar'a: "*Berkyaruk ve adamlarına çok kızdığını, kendisinin gelmesine çok sevindiğini*" söylemiş ve hutbeyi tekrar Muhammed Tapar adına okutmuş, hil'at giydirip iki de kılıç kuşatmıştır. Melik Sencer'in Horasan'a, Muhammed Tapar'ın da Hemedan'a doğru harekete geçtikleri sırada Berkyaruk'un halifenin Vâsıt'taki topraklarına saldırdığı haberi gelmiş ve halife bu durumu Muhammed Tapar'a anlatıp Berkyaruk ile savaşaacağını bildirmiştir. Tapar ise: "*Emirülmü'minîn'in hareketine gerek yok, bu görevi ben en iyi şekilde yerine getiririm.*" Demiş ve harekete geçmiştir. Rûzrâver³² yakınlarında iki ordu da üçüncü kez karşılaştıysa da emir ve askerlerin savaşmak istememesi sonucu savaş olmayıp, iki taraf anlaşmaya varmıştır (Hüseyinî, 1999: 53- 54; İbnü'l- Esîr, 2008a: 438, 453- 454; Ahmed b. Mahmud, 2011: 190; Müneccimbaşı, 2000a: 87- 89; Köymen, 2004: 90; Turan, 2008: 229; Özeydın, 1990: 26- 29; Özeydın, 2001b: 70- 73; Sevim ve Merçil, 1995: 165).

İki taraf arasında bir anlaşma yapıldıysa da bu uzun sürmedi ve anlaşma bozuldu. Muhammed Tapar'ın tekrar sultanlığını ilan etmesine karşılık Berkyaruk hemen harekete geçti ve iki taraf dördüncü kez Şubat- Mart 1102'de Rey yakınlarında karşılaştı. Bu sefer mağlup olan Muhammed Tapar tarafı oldu. Tapar yanında kalan askerleri ile İsfahan'a gidip şehre kapanmış ve şehrin etrafını sıkı bir muhafazaya almıştı. Tapar'ı takip eden Berkyaruk şehri uzun süre muhasara etmiş ise de sonunda kuşatmayı kaldırmıştır (Hüseyinî, 1999: 54; İbnü'l- Esîr, 2008a: 454- 457; İbn Kesîr,

³² Rûzrâver Nihâvend yakınlarında bir yer. Bk. Ebû Abdullah Şihâbeddin b. Abdullah Yâkut el- Hamevî, *Mu'cemü'l- Büldân*, III, Beyrut 1955- 1957, 178; ondan naklen Öngül, 2007: 203; İbn Kesîr, 2000: 311.

2000: 314; Ahmed b. Mahmud, 2011: 190- 191; Müneccimbaşı, 2000a: 89- 90; Köymen, 2004: 91; Özaydın, 1990: 29- 31; Özaydın, 2001b: 73- 75). Berkyaruk ve Tapar'a bağlı emirler Bağdat ve çevresinde hutbeyi kendi tarafları adına okutmak için mücadelelere girmişler, 4 Ocak 1103'te hutbe tekrar Berkyaruk adına okunmuş; ancak mücadelenin devam etmesi nedeniyle Berkyaruk'un adı da hutbeden çıkarılmış ve halifeden başka kimsenin adı okunmamıştır. Diğer yandan Muhammed Tapar ise Azerbaycan yöresine gidip kuvvetlerini arttırmıştır. Berkyaruk bunu öğrenince hemen harekete geçmiş ve 17 Şubat 1103'te Azerbaycan'ın Hoy şehri önünde iki taraf beşinci kez karşılaşmış, bu sefer de kazanan taraf Berkyaruk olmuştur (Hüseynî, 1999: 54; İbnü'l- Esîr, 2008a: 474- 476; İbn Kesîr, 2000: 315; Ahmed b. Mahmud, 2011: 191; Müneccimbaşı, 2000a: 91- 92; Köymen, 2004: 92; Özaydın, 1990: 31- 33; Özaydın, 2001b: 76- 78).

İki kardeş arasında uzun süre devam eden saltanat mücadelesi devlete büyük zarar vermişti. Birçok kişi hayatını kaybetmiş, birçoğunun malları yağmalanmış, şehirler tahrip olmuştu. Berkyaruk bu durumu anlayıp kardeşine barış teklif etti. Nihayet Ocak 1104'te anlaşma sağlandı ve iki taraf da bu anlaşmaya uyacaklarına dair yemin ettiler. Bu anlaşmaya göre:

- 1) Sultan Berkyaruk kardeşi Muhammed Tapar'ın kapısında beş nevbet çaldırmasına karışmayacak,
- 2) Muhammed Tapar'a ait şehirlerde okunan hutbelerde Sultan Berkyaruk'un adı zikredilmeyecek,
- 3) İkisi birbiri ile yazışmayacak, yazışma işlerini vezirler yürütecek,
- 4) Askerlere müdahale edilmeyecek, istedikleri tarafa geçebilecekler,
- 5) Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar sultan olacak,
- 6) Melik Sencer eskisi gibi Mâveraünnehir ve Horasan'a hâkim olup Muhammed Tapar'a tabi olacak,
- 7) Azerbaycan'da Sefidrûd nehri sınır olmak üzere Azerbaycan, Diyarbakır, el- Cezîre, Musul ve Suriye'ye kadar olan bölgeler ile Irak topraklarında Seyfûddeve Sadaka'ya ait olan yerler Muhammed Tapar'a ait olacak,

- 8) Sultan Berkyaruk ise Cibâl, Fars bölgesi, İsfahan, Rey, Hemedan, Huzistan ve Bağdat'ı yönetecekti.

Görüldüğü gibi bu anlaşma ile artık devlet ikiye bölünmüş oluyordu. Anlaşmadan sonra Sultan Berkyaruk Halife Mustazhir'e elçi gönderip anlaşmayı bildirmiş ve hutbeyi tekrar adına okutmasını istemiştir. Neticede 18 Şubet 1104 günü hutbe Sultan Berkyaruk adına okunmuştur (Hüseynî, 1999: 54; Sevim, 2008: 33; İbnü'l-Esîr, 2008a: 481- 483; İbn Kesîr, 2000: 316; Ahmed b. Mahmud, 2011: 191; Müneccimbaşı, 2000a: 92- 93; Köymen, 2004: 92; Turan, 2008: 230; Özaydın, 1990: 34- 36; Özaydın, 2001b: 78- 80; Sevim ve Merçil, 1995: 171; Merçil, 2002: 621).

4. 8. Sultan Berkyaruk'un Vefatı ve Kişiliği (22 Aralık 1104)

Sultan Berkyaruk İsfahan'da verem ve basur hastalıklarına yakalanmıştı. O buna rağmen Bağdat'a doğru yola çıkmış ve Bürücird'e gelince hareket edemez hale gelmiştir. Burada 40 gün kalan Sultan Berkyaruk öleceğini anlayınca 5 yaşındaki oğlu Melikşah'a ve Emir Ayaz'a hil'at giydirdi. Diğer emirlerini de yanına çağırıp oğlu Melikşah'ı veliaht, Emir Ayaz'ı da ona atabeg tayin ettiğini bildirip, onları korumalarını ve her ikisine de itaat etmelerini emretti. Onlardan bu konuda yemin aldıktan sonra İsfahan'a dönmek istedi ise de çok geçmeden 2 Rebülâhir 498 (22 Aralık 1104)'de Bürücird'de vefat etmiştir. Cenazesi İsfahan'a götürülüp cariyesi tarafından yaptırılan türbeye defnedilmiştir. O 25 yaşında ölmüş ve saltanatı 12 yıl sürmüştür. Sultan Berkyaruk bu süre zarfında pek çok tehlikeler, zorluklar ve isyanlar ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. İçteki bu çalkantılar yüzünden Batınî faaliyetlerine ve Haçlı Seferlerine karşı yeterli mücadele yapılamamıştır. Diğer yandan tam güçlenip yönetimi ele aldığı zaman ölmesi de Berkyaruk için ayrı bir talihsizlik hadisesidir. Kaynaklarda Sultan Berkyaruk'un cömert, güler yüzlü, adaletli, merhametli, sabırlı, akıllı, hayırsever ve iyi ahlaklı olduğu kaydedilmektedir (Bundarî, 1999: 91; Hüseynî, 1999: 54- 55; Râvendî, 1999: 135- 136; İbnü'l-Esîr, 2008a: 489- 490; Reşidüddin, 2011: 136, 151- 152; İbn Kesîr, 2000: 318; Ahmed b. Mahmud, 2011: 191- 192; Müneccimbaşı, 2000a: 94- 95; Turan, 2008: 230; Özaydın, 1992: 514- 516; Özaydın, 2001b: 129- 131; Sevim ve Merçil, 1995: 172- 173; Zettersteen, 1993a: 556- 558).

5. BÖLÜM

SULTAN MUHAMMED TAPAR DEVRİ

5. 1. Muhammed Tapar'ın Selçuklu Sultanı Olması

Sultan Berkyaruk Bağdat'a giderken Bürücird'de hastalanmış ve hayatından ümidini kesince de beş yalındaki oğlu Melikşah'ı veliaht, Emir Ayaz'ı da ona atabeg tayin etmişti. Emir Ayaz da Sultan Berkyaruk'un vasiyetini yerine getirmek için otağ ve çetr gibi saltanat alametlerini hazırlatıp Bağdat'a doğru yoluna devam etmiş ve 6 Ocak 1105 tarihinde Bağdat'a varmışlardır. Halife Mustazhir'in veziri Ebu'l- Kasım Ali b. Cehîr onları törenle karşılamıştır. Hutbenin Melikşah adına okunması isteği halife tarafından kabul edilmiş ve 12 Ocak 1105 Perşembe günü divanda, ertesi gün de Bağdat Camilerinde Melikşah'ın adı sultan olarak okunmuş, ayrıca ona dedesinin unvanı olan "Celâlüddeve" unvanı verilmiştir. Sultan Melikşah'ın adına hutbe okunurken altınlar saçılıp bahşişler dağıtılmıştır (Bundarî, 1999: 91; Râvendî, 1999: 149; İbnü'l- Esîr, 2008a: 490- 491; Ebu'l Ferec, 1999b: 343- 344; İbn Kesîr, 2000: 318; Ahmed b. Mahmud, 2011: 193; Münecimbaşı, 2000a: 96; Reşidüddin, 2011: 151; Özaydın, 1990: 39- 40; Özaydın, 2001b: 131- 132; Sevim ve Merçil, 1995: 174).

Muhammed Tapar ise kardeşi Sultan Berkyaruk ile yaptığı anlaşma gereğince İsfahan'ı ona bırakıp şehirden çıktı, ayrıca İsfahan'ı savunma konusunda becerilerini gördüğü Sa'dülmülk Ebu'l- Mehâsin'i de kendisine vezir tayin etti. Muhammed Tapar bundan sonra anlaşma ile kendisine verilen Musul'a doğru harekete geçti. Bu sıralarda Musul'a Emir Çökürmüş hâkimdi. Emir Çökürmüş Muhammed Tapar'ın üzerine geldiği haberini alınca hemen hazırlıklara başlamış, şehrin surlarını tamir ettirip, halka şehre girmelerini emretti. Muhammed Tapar ise şehre gelip muhasara etmiş ve kardeşiyle yaptığı anlaşma gereğince Musul ve el- Cezîre'nin kendisine verildiğini ve eğer kendisine itaat ederse şehri ondan almayıp sadece kendi adına hutbe okutacağını söyledi. Emir Çökürmüş ise: "Anlaşmadan sonra Sultan Berkyaruk bana da mektuplar gönderdi. Fakat o bu mektuplarda şehrin kendisinden başka kimseye teslim edilmemesini emrediyor." Diyerek teklifi reddetmiştir. Bu durumda Muhammed Tapar

için savaşmaktan başka çare kalmamıştı ve Tapar şehri kuvvetli bir kuşatma altına aldı; ancak Emir Çökürmüş iyi bir şekilde hazırlandığı için şehre girilmesi mümkün olmadı. Bu şekilde savaş 28 Ocak 1105 tarihine kadar devam etti. Bu sırada Emir Çökürmüş'e Sultan Berkyaruk'un öldüğü haberi gelince o, halkı toplayıp ne yapılması gerektiği hakkında fikir alışverişinde bulundu. Halk ise: "*Mallarımız ve canlarımız senin emrindedir. Sen ne yapacağını daha iyi bilirsin.*" Diyerek kararı Emir Çökürmüş'e bırakmışlardır. Çökürmüş ise şehrin ileri gelenlerine de aynı soruyu sormuş ve: "*Sultan Berkyaruk'un öldüğünü bu durumda halkın Muhammed Tapar'dan başka itaat edeceği bir sultanın olmadığını ve ona itaat arz etmenin daha doğru olacağını*" söylediler. Bundan sonra Emir Çökürmüş Muhammed Tapar'a haber yollayıp itaatini bildirmiş ve huzuruna çıkmıştır. Muhammed Tapar da onu iyi karşılayıp halkının yanına dönmesini söylemiş, şehrine dönen Emir Çökürmüş bir şölen düzenleyip Muhammed Tapar ve vezirlerine kıymetli hediyeler vermiştir (İbnü'l- Esîr, 2008a: 491- 492; Müneccimbaşı, 2000a: 92- 93; Özaydın, 1990: 40- 41; Sevim ve Merçil, 1995: 174- 175).

Muhammed Tapar Berkyaruk'un öldüğünü Musul'da öğrendikten sonra şehri hâkimiyeti altına almış ve yanında Sökmen el- Kutbî, Çökürmüş ve diğer bazı emirler ile beraber Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Hille Emiri Seyfüdevle Sadaka da bir ordu eşliğinde iki oğlu; Dübeys ve Bedran'ı Muhammed Tapar'a göndererek Bağdat'a gelmesi için teşvik etmişti. Muhammed Tapar onları da yanına alarak yoluna devam etti. Emir Ayaz Tapar'ın şehre geldiği haberini alınca Bağdat dışında bir karargâh kurup emirlere ne yapılması gerektiğini sormuş, onlar da Muhammed Tapar ile savaşmak gerektiğini söylemişlerdir. Fakat emirler Ayaz'ın yanından gidince vezir Safiy Ebu'l- Mehâsin Emir Ayaz'a:

"Ey efendimiz, hiç şüphesiz benim hayatım senin nimet ve devletinin devamına bağlıdır. Ancak onların önerileri doğru değildir. Onların amacı sana yaklaşmak için bir vasıta bulup senden yararlanmaktır. Doğru olan Muhammed Tapar ile barışmak ve itaat arz etmektir. O seni İktanda bırakacak ve dilediğinden de fazlasını verecektir."

Diyerek barış teklif etmesini önermiştir (Sevim, 2008: 33; İbnü'l- Esîr, 2008a: 492- 493; Müneccimbaşı, 2000a: 98; Özaydın, 1990: 41; Sevim ve Merçil, 1995: 175).

Muhammed Tapar 10 Şubat 1105 tarihinde Bağdat'a ulaşmış ve şehrin batı tarafında konaklayarak hutbeyi kendi adına okutmuştur. Şehrin doğu kısmında ise hutbe Melikşah adına okunuyordu. Emir Ayaz veziri Safiy Ebu'l- Mehâsin'i barış yapmak ve sultanlığını onayladığını bildirmek için Muhammed Tapar'a gönderdi. Muhammed Tapar Ebu'l- Mehâsin'i huzuruna alıp, barış önerisini kabul etti. Tapar'ın veziri Sa'dülmülk ise Emir Ayaz'ın korktuğunu, ona ve diğer emirlere aman verilmesini istedi. Bunun üzerine Muhammed Tapar da: "*Melikşah benim evladım gibidir. Kardeşim ile benim aramda hiçbir fark yoktur. Emir Ayaz ve diğerlerine ise dokunmayacağıma dair yemin ederim.*" Demiştir. Bu konuşmalardan sonra Emir Ayaz'ın da Muhammed Tapar'ın huzuruna gelip itaat etmesi ile Muhammed Tapar artık tek başına Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı oldu. Fakat Muhammed Tapar Melikşah'a bir şey yapmayacağına dair söz verdi ise de kısa süre sonra onu yakalatıp gözlerine mil çekirmiştir. Melikşah'ın daha sonraki durumu hakkında kaynaklarda bilgi yer almamaktadır (Sevim, 2008: 33; Azimî, 1988: 35; İbnü'l- Esîr, 2008a: 493- 494; Ebu'l Ferec, 1999b: 343- 344; Özeydî, 1990: 41- 43; Melikşah'ın gözlerine mil çekilmesi hadisesi sadece Bundarî, 1999: 92 ve Müneccimbaşı, 2000a: 98- 99'da kaydedilmektedir; Sevim ve Merçil, 1995: 175- 176).

Emir Ayaz Sultan Muhammed Tapar'a arz edilmek üzere kölelerine silah almalarını emretmiş, bu sırada kâtiplerden biri şakalaşmalar neticesinde zırh giymişti. Bu şekilde Sultan Muhammed Tapar'ın huzuruna çıkınca Tapar ondan şüphelenip üzerini açtırmış ve zırhlı olduğunu görünce sarıklılar böyle silahlanmışlarsa kim bilir askerler ne haldedir diye düşünmüş ve pek güvenmediği bu emirleri ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bundan sonra Sultan Muhammed Tapar 2 Mart 1105 günü Seyfûddeve Sadaka, Çökürmüş, Ayaz ve bazı emirleri huzuruna davet etti. Kılıç Arslan'a karşı bir savaşa çıkılacağı kimin çıkması gerektiğini istişare ettiler ve Emir Ayaz ile Seyfûddeve Sadaka'nın sefere çıkması uygun bulundu. Sultan Muhammed Tapar durumu görüşmek için ikisini ve vezir Sa'dülmülk'ü huzuruna çağırdı. Emir Ayaz sultanın huzuruna girdiği anda sultanın görevlendirdiği adamlar tarafından öldürüldü ve bir şaka yüzünden büyük bir devlet adamı kaybedildi. Veziri Safiy Ebu'l- Mehâsin de daha sonra yakalanıp öldürüldü. Böylece Sultan Muhammed Tapar güven duymadığı emirlerden kurtulmuş oldu (Bundarî, 1999: 91- 92; Sevim, 2008: 33- 34; Râvendî, 1999:150;

İbnü'l- Esîr, 2008a: 494- 496; Ebu'l Ferec, 1999b: 344; Reşidüddin, 2011: 151, 153; Ahmed b. Mahmud, 2011: 193; Müneccimbaşı, 2000a: 99- 100; Özaydın, 1990: 43- 44; Sevim ve Merçil, 1995: 176- 177; Houtsma, 1993a: 481- 482; Öngül, 1995: 273- 280).

5. 2. Sultan Muhammed Tapar Devrinde Haçlılar İle Mücadeleler (1104-1116)

Urfa kontu Baudouin du Bourg İslam Dünyasındaki karışıklıkları fırsat bilerek Müslüman ülkelere saldırılar yapmayı hedeflemişti. Nitekim bu sıralarda iç karışıklıklar nedeniyle Harran'ın başsız kalması onun için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Harran iki bölgeyi birbirine bağlayan ve çok müstahkem bir mevkie sahipti. Baudouin du Bourg bu sayede doğu Müslümanları ile Suriye'dekilerin irtibatını kesmiş ve ayrıca Kudüs Krallığını da rahatlatmış olacaktı. Bunun için Urfa kontu Baudouin du Bourg, Antakya Prinkepsi ve Taberiye Prensi güçlerini birleştirerek şehri kuşattılar. Durumu haber alan Artuklu Emiri Sökmen ile Musul hâkimi Çökürmüş aralarındaki anlaşmazlığı bir tarafa bırakıp, birleşip 7 Mayıs 1104 günü Haçlılar ile karşılaştılar. Haçlılara çok ağır kayıplar verdiler. Bu başarı İslam âleminde büyük sevinçler oluşturdu (Urfalı Mateos, 2000: 223- 226; İbnü'l- Esîr, 2008a: 484- 485; Ebu'l Ferec, 1999b: 345; Müneccimbaşı, 2000b: 167- 168, 131; Özaydın, 1990: 90; Demirkent, 2007: 78; Sevim, 1993a: 765; Sevim, 1962: 515- 518; Öngül, 2004: 105).

Sultan Muhammed Tapar devrinde Haçlılara karşı harekete geçen ilk kişi Emir Çökürmüş olmuştur. O, 19 Mayıs 1104 günü başlayıp 15 gün boyunca Urfa'yı kuşattı ise de kuvvetlerinin azlığı nedeniyle başarılı olamamıştı. Emir Çökürmüş tekrar faaliyete geçip 1105 yılında Urfa'yı ikinci kez kuşatmış ve Haçlılara büyük kayıplar verdirmiştir (Urfalı Mateos, 2000: 227- 228, 231; İbnü'l- Esîr, 2008a: 484; Müneccimbaşı, 2000a: 101- 102; Özaydın, 1990: 90- 91; Öngül, 2004: 105- 106).

Trablusşam Emiri İbn Ammar üç yılı aşkın bir süredir Haçlıların yoğun kuşatması altında bulunuyordu. O bu durumdan kurtulmak için Sultan Muhammed Tapar'dan yardım istemeye karar verdi ve bu sırada Bağdat'ta olan sultanın yanına doğru yola çıktı. Yanına sultana takdim etmek üzere hediyeler de aldı. Sultan

Muhammed Tapar onun geldiğini haber alınca emirlerine karşılamları ve ikramda bulunmalarını emretti. Halife Mustazhir da onu karşılamak için bir heyet gönderdi. Sultan ve halife İbn Ammar'ı bağımsız bir hükümdar gibi karşılayıp hürmet gösterdiler. Daha sonra huzura çıkan İbn Ammar'a Sultan Muhammed Tapar Haçlılar hakkında sorular sordu. O da Haçlılar hakkında bilgi vererek uzun zamandır kuşatma altında olduğunu, yardımlarını istediğini belirtti. Sultan Muhammed Tapar da gereken yardımın yapılacağını söyledi. İbn Ammar daha sonra halifenin de yanına çıkıp Haçlılar hakkında bilgiler vermiştir. İbn Ammar Sultan Muhammed Tapar 20 Mayıs 1108 tarihinde Bağdat'tan ayrılana kadar orada kaldı ve bu tarihte sultan ile beraber ayrılıp Nehrevân'a gitti. Sultan Muhammed Tapar Emir Mevdûd ve kumandasındaki birliklerin İbn Ammar'a yardıma gitmeleri emrini verdi. Ayrıca sultan İbn Ammar'ı hil'atleyip hediyeler vererek uğurladı; ancak İbn Ammar'a yapılacak yardımlar bazı talihsizlikler yüzünden gerçekleşmedi ve kendi yokluğu sırasında şehrinin Fatımîlere teslim edilmiş olduğunu görünce Cebele şehrine çekilme zorunda kalmıştır. Haçlılar ise teker teker Müslüman şehirlerini ele geçiriyorlardı, onlar Cebele'yi de ele geçirdiler. Şehirlerdeki halk çareyi Sultan Muhammed Tapar ve Halife Mustazhir'de aradılar ve onlardan yardımlar istediler. Sultan bu çağrılara cevap vermek için bir ordu toplanmasını emrettiyse de ordu toplanamayıp Haçlılara büyük bir karşılık verilemedi (Sevim, 2008: 40; İbnü'l- Esîr, 2008a: 541- 542; Özaydın, 1990: 94- 97; Özaydın, 1999: 311- 312; Sevim ve Merçil, 1995: 192- 193).

5. 2. 1. Emir Mevdûd'un Haçlılara Karşı Seferleri

5. 2. 1. 1. Emir Mevdûd'un İlk Seferi (Urfa Kuşatması- 1110)

Sultan Muhammed Tapar Haçlılara karşı savaşmaya ve onların işgal ettikleri yerleri geri almaya kararlı idi. Nitekim o bunun için Musul Emiri Mevdûd'u, Ahlatşahlar'dan Emir Sökmen el- Kutbî'yi ve Artuklulardan da Necmeddin İlgazi b. Artuk'u Kasım – Aralık 1109'da Haçlılara karşı sefer düzenlemeleri için görevlendirdi. Selçuklu ordusu bu şekilde birleşince Haçlıların bile karşı koyamayacağı bir güce kavuştu ve 3- 12 Mayıs 1110'da Urfa'yı her tarafından kuşatma altına aldı. Çok sıkıntılı bir durum içinde kalan Urfa Kontu Baudouin du Bourg Kudüs kralından acil yardım

istedi. Kudüs Kralı Baudouin de Boulogne de hemen yardım için Urfa'ya doğru harekete geçti, bunu haber alan Emir Mevdûd ise Haçlıları pusuya düşürmek için Urfa kuşatmasını kaldırıp yardım için gelen kuvvetlerin üzerine yürüdü. Onları Fırat nehri geçerken yakalayan Emir Mevdûd nehrin doğu kısmında kalan Haçlılar'a büyük zayıatlar verdirip, pek çoğunu öldürdü. Emir Mevdûd Urfa'yı Haçlılardan kurtaramadıysa da şehrin tarıma elverişli arazisini tahrip etmekle ve Fırat kıyısında Haçlılara ağır bir darbe indirmekle büyük bir başarı elde etmiş ve böylece Urfa Haçlı kontluğunun da temellerini sarsmıştır (Urfalı Mateos, 2000: 237- 241; İbnü'l- Esir, 2008a: 565- 566; Ebu'l Ferec, 1999b: 348; Sevim, 2000a: 49- 50; Özaydın, 1990: 102- 108; A. Sevim, 2000c: 210- 212; Demirkent, 2007: 9; Öngül, 2004: 109- 111; Sevim ve Merçil, 1995: 193- 194).

5. 2. 1. 2. Emir Mevdûd'un İkinci Seferi (1111)

Büyük Selçuklu ordusunun Emir Mevdûd kumandasındaki ilk seferinin Haçlılara ağır zayıatlar vermesi ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın bu şekilde İslam Dünyasında uyanan cihat düşüncesiyle taraf değiştirip Antakya Prinkepliğine karşı saldırıya geçmesi, Haçlıların intikam alma hissiyle dolmalarına sebep oldu ve Halep ve çevresini tahrip ettiler. Bunun üzerine Halep'ten bir halk grubu Müslüman cihada çağırarak ve yardım istemek için Bağdat'a gittiler. Bağdat'a gelen halk 17 Şubat 1111 Cuma günü Cuma namazının kılınmasına engel olarak yardım istediler, bir hafta sonra 24 Şubat Cuma günü de olaylar Halife Camiinde tekrarlanınca halife bu sefer Sultan Muhammed Tapar'dan Haçlı meselesini çözmesini istedi. Diğer yandan Bizans İmparatoru Aleksios da Sultan Muhammed Tapar'dan Haçlıları İslam ülkelerinden uzaklaştırmasını istedi, bunun üzerine Halep halkı da sultana: "*Bizans İmparatorunun Müslümanlara karşı senden daha hamiyetli davranmasından dolayı Allah'tan hiç korkmuyor musun? O, Haçlılarla cihad için sana elçi gönderdi.*" diyerek sitemlerini bildirdiler. Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar Emir Mevdûd'u tekrar Haçlılara karşı görevlendirdi. Emir Mevdûd'un kumandasındaki Selçuklu ordusuna pek çok Selçuklu emiri de katıldı. Selçuklu ordusu Tell-Bâşir'e gelerek 28 Temmuz 1111 günü kaleyi kuşattılar. Kuşatma 26 gün sürdü; ancak Halep hâkimi Melik Rıdvan'ın Selçuklu ordusunu derhal yardıma çağırması ve Tell- Bâşir hâkimi Joscelin'in Emir Ahmedil'i

kendi tarafına çekmesi ve onun da Selçuklu ordusunu Halep'e gitmeye teşvik etmesi bu kuşatmanın yarıda bırakılıp ordunun Halep'e gitmesine neden oldu. Halep'e gelen Selçuklu ordusu ise bekledikleri ilgiyi bulamadılar, çünkü Melik Rıdvan sözlerinde ciddi değildi ve şehrin kapılarını Selçuklu ordusuna açmadı. Bu duruma çok sinirlenen Emir Mevdûd da Halep yöresini tahrip etti. Diğer yandan Emir Mevdûd ile Atabeg Tuğtekin arasında bir dostluk kuruldu ve bu ikisi güçlerini birleştirip Tell- Mennes'de Haçlılarla savaştılar, Haçlıların ağır kayıplar verip kaçmalarını sağladılar. Bu haber İslam Dünyasında büyük sevinçler yaşanmasını sağladı (Azimî, 1988: 38; Urfalı Mateos, 2000: 242- 243; İbnü'l- Esîr, 2008a: 564, 566; Ebu'l Ferec, 1999b: 350- 351; Sevim, 2000a: 51- 52; Özaydın, 1990: 108- 116; Sevim, 2000c: 215- 219; Sümer, 1998: 68- 69; Sevim ve Merçil, 1995: 194- 195; Öngül, 2004: 111- 113).

5. 2. 1. 3. Emir Mevdûd'un Üçüncü Seferi (1112)

Emir Mevdûd iki seferinde de Urfa'yı ele geçiremedi ancak bu amacından da vazgeçmedi. Nitekim şehirdeki Ermeniler Franklardan nefret etmekteydiler, bu nedenle de emir Mevdûd ile anlaşma yoluna gittiler. Emir Mevdûd da bu durumu fırsat bilip zaman kaybetmeden Nisan- Mayıs 1112'de şehre gelerek kuşattı, ayrıca şehrin etrafındaki araziye tahrip ederek halkın açlıkla karşı karşıya kalmasını sağladı ve teslim olmalarını teklif etti. Teklifi kabul edilmeyen Emir Mevdûd daha önce Ermenilerle anlaşığı gibi kuşatmayı kaldırmış gibi yapıp Suruc'a gitti, böylece askerlerin dikkatlerini başka yöne çekmiş olacaktı. Fakat Emir Mevdûd'un ayrılmasından sonra şehre Tell- Bâşir hâkimi Joscelin yardıma gelip, şehre girmişti. Emir Mevdûd da geri gelip şehre girmeye çalıştıysa da ancak bir sura hâkim olmuş ve daha fazla ilerleyemeyeceğini anlayıp kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır (Urfalı Mateos, 2000: 246- 247; İbnü'l- Esîr, 2008a: 570- 571; Özaydın, 1990: 116- 118; Sevim ve Merçil, 1995: 196; Öngül, 2004: 113).

5. 2. 2. Taberiyye Savaşı (28 Haziran 1113)

Kudüs kralı Baodouin de Boulogne Dimaşk ve çevresine baskınlar düzenleyip halka zarar veriyordu. Bu durum karşısında Atabeg Tuğtekin Emir Mevdûd'dan yardım

istedi ve Emir Mevdûd 18 Mayıs 1113'te Suriye'ye geldi. Bu Selçuklu ordusunun, Sincar Hâkimi Temirek ve Ayaz b. İlgazi'nin de katılmasıyla daha da güçlendi ve Taberiyye gölü kıyısında karargâh kurdular. Haçlıların da harekete geçmesi ile iki taraf 28 Haziran 1113 günü karşılaştılar ve Haçlılar çok ağır kayıplar vererek yenildiler. Selçuklu ordusu bir kez daha Haçlılara ağır kayıplar verdirdi ve pek çok ganimet ele geçirdiler, bu ganimetlerden bazılarını da İsfahan'a Sultan Muhammed Tapar'a zaferin müjdesi olarak gönderdiler. Bu zaferden sonra ne yazık ki Haçlılara ağır kayıplar verdiren Emir Mevdûd Cuma günü Cami çıkışında bir kişi tarafından yaralanmış ve çok geçmeden de vefat etmiştir. Emir Mevdûd'u kimin öldürdüğü ise bilinmemektedir (Azimî, 1988: 39; İbnü'l- Esîr, 2008a: 572- 573 Savaşın tarihini 30 Haziran olarak kaydetmiştir; Sevim, 2000a: 54; Özeydin, 1990: 118- 126; Sevim, 2000c: 219- 220; Sevim, 1993b: 44- 47; Sevim ve Merçil, 1995: 196- 197). Emir Mevdûd'un vefatı üzerine Sultan Muhammed Tapar 1114 yılında Emir Aksungur el- Porsukî'yi Musul valiliğine tayin etti ve Haçlılara karşı cihadın devam etmesi ile görevlendirdi (Azimî, 1988: 39; Urfalı Mateos, 2000: 253- 254; İbnü'l- Esîr, 2008a: 576; Ebu'l Ferec, 1999b: 352- 353; İbn Kesîr, 2000: 335- 336; Müneccimbaşı, 2000b: 184; Özeydin, 1990: 126; Sevim ve Merçil, 1995: 197- 198; Merçil, 2002: 623; Öngül, 2004: 115).

5. 2. 3. Tell- Dânis Savaşı (14 Eylül 1115)

Sultan Muhammed Tapar Haçlılara karşı cihat etmesi için Emir Aksungur el- Porsukî'yi görevlendirmişti; ancak emirlerin aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden bu amaç gerçekleşemedi. Emir Porsuk ve beraberindeki kuvvetler ağırlıklarını ve hayvanlarını daha önce yollayıp kendileri de Halep'e doğru yola çıktılar ve Tell- Dânis denilen yerde konaklama hazırlıklarına başladılar. Selçuklu ordusu kendilerine bir saldırı olabileceğini düşünmüyordu. Diğer yandan Antakya hâkimi Roger de Kefertâb'ın kuşatıldığını öğrenip, oradakilere yardım için yola çıktı. Fakat Selçuklu ordusunun nerede olduğunu bilmiyordu, bir şövalye Selçuklu ordusunun Tell- Dânis'te konaklamak üzere olduklarını haber verdi. Roger gayet hazırlıksız olduğunu gördüğü Selçuklu ordusuna zaman tanımadan harekete geçti ve 14 Eylül 1115 günü Selçuklulara saldırdı. Böyle bir saldırıyı beklemeyen Selçuklu ordusu ağır kayıplar verdi ve emirler de kaçıktan başka çare bulamadılar. Halep ve Suriye'deki Müslümanlar bu hadiseyi

duyunca çok büyük üzüntüye ve korkuya kapıldılar, çünkü artık onları koruyacak bir kuvvet kalmamıştı. Bu savaş Büyük Selçuklu Sultanlarının Suriye'yi ele geçirmek için verdikleri son mücadeleye oldu. Emir Porsuk da bu savaştan sonra vefat etti (Urfalı Mateos, 2000: 257- 258; İbnü'l- Esîr, 2008a: 582- 584; Sevim, 2000a: 57- 58; Özaydın, 1990: 130- 135; Sevim ve Merçil, 1995: 198- 200).

5. 3. Sultan Muhammed Tapar'ın Kız Kardeşi İsmet Hatun İle Mustazhir Billah'ın Evlenmesi (1110- 1111)

Sultan Muhammed Tapar da diğer Selçuklu Sultanları gibi başka devletlerle olan ilişkilerini akrabalıklar tesis etmek suretiyle kuvvetlendirmeye önem vermiştir. Nitekim kendisi de Azerbaycan hâkimi İsmail'in kızı Gevher Hatun ile evli idi. Diğer yandan Bâvendîlere karşı askeri anlamda bir başarı elde edilemeyeceğini gören sultan siyasi teşebbüslere girmiş ve iki aile arasında evlilik münasebetiyle bir akrabalık kurulmasını istemiş bunun için de kız kardeşini Bâvendîlerden Necmüddeve'ye vermiştir (Merçil, 1992a: 214- 216; Özaydın, 1990: 88; Öngül, 2007: 236; Ayan, 2008a: 16).

Sultan Muhammed Tapar da devrin bir gereği olarak meşruiyetini sağlamak için halifeye başvurmuştur. Halifeler de ister istemez sultanlar arasındaki siyasi meselelere karışmak durumunda kalmıştır. Nitekim isteği kabul edilmeyen bir sultan halifeyi kolayca tehdit etme yoluna gitmiştir. Sanaullah bu konuda, sultanın gayrimeşru işlerini halife aracılığıyla meşrulaştırması olarak değerlendirmiştir (Sanaullah, 1938: 57). Yukarıda Berkıyruk ile Muhammed Tapar arasında geçen taht kavgasında halifenin bir yıl birinin, diğer yıl diğerinin adına hutbe okutması da bununla açıklanabilir. Tapar da Tuğrul Bey'in açtığı yoldan gitmiş ve Abbasî Halifeliği ile akrabalık ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Sultan Muhammed Tapar bunun için ana- baba bir kardeşi İsmet Hatun ile Halife Mustazhir Billah'ın evlenmelerini istemiş ve bu evlilik gerçekleşmiştir. Gelinin mihri olarak da 100.000 dinar altın uygun görülmüş, nikâh İsfahan'da kıyılmıştır. Nikâh işlemi Mart- Nisan 1109'da gerçekleşse de gelinin Bağdat'a götürülmesi Mart- Nisan 1111'de yani iki yıl sonra gerçekleşmiştir. Diğer yandan bu evliliğin gerçekleşmesinde Halife Mustazhir'in Türk asıllı annesi Altun Hatun'un da etkisinin olduğu söylenebilir

(İbn Kesîr, 2000: 327; Turan, 2008: 231; Kitapçı, 2008: 144; Kayhan, 2002: 674; Özdemir, 2008: 352; Ayan, 2008a: 14; Kapaşahin, 2012: 208).³³

Sultan Muhammed Tapar İsmet Hatun ile Halife Mustazhir'in düğün törenlerinin çok ihtişamlı olmasını isteyip bu konuda tüm imkânlarını kullanmıştır denilebilir. O bu şekilde Selçuklu zenginliğini İslam âlemine göstermiş olacaktı. Nitekim İsmet Hatun'un çeyizi ipek ve kıymetli şallara sarılmış olarak 162 deve ve 27 katırla taşınabilmişti. Bu da yine çeyizin ne denli bir servet değerinde olduğunu göstermektedir. Taşınan eşyalar arasında altın ve gümüş kap kakaklar, kıymetli mücevherler, inciler, değerli taşlar, takılar, ipek elbiseler, kumaşlar vb. çok değerli eşyalar bulunuyordu. Ayrıca İsmet Hatun'a eşlik etmek için pek çok Türk kızı da Bağdat'a geldi, düğün alayı bu şekilde Şubat- Mart 1111'de Bağdat'da girdi (Hüseynî, 1999: 57; İbn Kesîr, 2000: 327, 330; Ahmed b. Mahmud, 2011: 194- 195; Kitapçı, 2008: 144- 145).

Bu düğün merasimi için Bağdat'ın dış sur kapıları kapatılmış, şehre giriş ve çıkışlar kontrol altında tutulmuştur. Dicle nehrinin Selçuklu Sarayından Hilâfet Sarayına kadar kıyısı boyunca eğlence yerleri kurulmuş, halk günlerce eğlenmiştir. İbnü'l- Esîr bu düğün merasimini çok güzel bir şekilde ifade etmiş ve: "*İnsanlar onun gibi bir düğünü hiçbir zaman bir daha görememişlerdir.*" Diyerek düğünün ihtişamını özetlemiştir. Halife Mustazhir İsmet Hatun ile 33 yaşında iken evlenmiş ve ölene kadar sekiz yıl boyunca mutlu bir evlilik yaşamışlardır. Halife İsmet Hatun için Hilâfet Sarayı içinde yeni ve güzel bir köşk yaptırmış, bundan sonra İsmet Hatun Türk cariye ve nedimeleriyle bu köşkte kalmıştır (İbnü'l- Esîr, 2008a: 564; Kitapçı, 2008: 146).

5. 4. Sultan Muhammed Tapar'ın Vefatı ve Kişiliği (18 Nisan 1118)

21 Ocak 1082'de doğmuş olan Sultan Muhammed Tapar 18 Nisan 1118 günü hayata veda etmiştir. Onun vefat haberi yayılınca, vefat etmeden önce oğlu Mahmud'a yaptığı vasiyeti okundu. O, bu vasiyette iyiliği ve adaleti tavsiye ediyordu. 19 Nisan 1118 günü ise hutbe oğlu Mahmud adına okundu. Sultan Muhammed Tapar'ın cenazesi İsfahan'da kendi yaptırdığı medreseye defnedildi (İbnü'l- Esîr, 2008a: 594 ve

³³ Özaydın eserinde İsmet Hatun'un adını Seyyide Hatun olarak zikretmiştir. Bk. Özaydın, 1990: 146.

Müneccimbaşı, 2000a: 109; sultanın vefatı konusunda bu tarihi verirken, Hüseyinî, 1999: 57; ve Ahmed b. Mahmud, 2011: 195 5 Nisan; Bundarî, 1999: 115 ise 23 Nisan olarak vermektedir krş. Özeydın, 1990: 150; Sevim ve Merçil, 1995: 203).

Sultan Muhammed Tapar amcası Azerbaycan hâkimi İsmail'in kızı Gevher Hatun ile evli idi ve bütün Azerbaycan'ın maişeti meselesini de ona bırakmıştı. Gevher Hatun'un bu gücünden rahatsız olan kişiler ölmeden önce sultana: “*Senin hastalığın sihirdendir, eşin Gevher Hatun seni sihirlemiştir. Bundan dolayı hastalığın tedavi edilememiştir.*” Demişler ve Sultan Muhammed Tapar da bu sözlerin etkisinde kalarak eşinin gözlerine mil çektirip evde hapsedmiştir. Daha sonra ise Gevher Hatun'a karşı olan emirler bir hile ile Türk geleneklerine uygun olarak Hatun'u bir yay kirişiyile boğdurarak öldürmüşlerdir. Karı- koca ikisinin de aynı saatte öldüğü rivayet edilmektedir. Ancak sultanın kesin olarak neden öldüğü tarihçiler için hala gizemini korumaktadır (Bundarî, 1999: 111, 115; Urfalı Mateos, 2000: 262- 263; Müneccimbaşı, 2000a: 110; Turan, 2008: 233- 234; Houstma, 1993a: 482; Özeydın, 1990: 150; Can, 2011: 411; Sevim ve Merçil, 1995: 203; Ayan, 2008a: 15).

Sultan Muhammed Tapar'ın unvanı kaynaklarda: “ *es- Sultanü'l- A'zam, Ebû Şücâ, Gıyâsü'd- Dünya ve'd- Dîn, Kasîmu Emîri'l- Mü'minîn*” olarak geçmektedir. Kendisine dedesi Alp Arslan'ı örnek alan Sultan Muhammed Tapar dindar, sözünde duran, adaletli, merhametli, güzel huylu, yiğit bir hükümdar idi. Sultan Muhammed Tapar gerek Haçlılar ve gerekse de Batınîlere karşı verdiği mücadeleler ile İslam Dünyasının çok sevdiği sultanlardan birisi olmuştur. Sultan Muhammed Tapar'ın geride Mahmud, Mesud, Tuğrul, Süleymanşah ve Selçukşah adında dört erkek evladı kalmıştır. Bunlardan Selçukşah hariç hepsi sultan olmuştur (Bundarî, 1999: 88- 89, 116; Hüseyinî, 1999: 57; Râvendî, 1999: 148- 149; İbnü'l- Esîr, 2008a: 595; Reşidüddin, 2011: 152, 163; Ahmed b. Mahmud, 2011: 195- 196; Müneccimbaşı, 2000a: 109- 110; Özeydın, 1990: 151- 153; Sevim ve Merçil, 1995: 203).

6. BÖLÜM

SULTAN SENCER DEVRİ

6. 1. Sultan Sencer'in Büyük Selçuklu Sultanı Olması (14 Haziran 1118)

Sencer Sultan Melikşah'ın hayatta kalan son oğluydu. 16 Ekim 1086 yılında doğan Sencer'in İslamî adı Ahmed olmasına karşın doğduğu yere nispetle Sencer ismi verilmiştir. Sultan Melikşah oğlu Sencer'e çok büyük vilayetler verip atabegler tayin ederek iyi bir hükümdarlık dersi vermiştir. Sultan Melikşah'dan sonra başa geçen Sultan Berkjaruk da Sencer'e görevler vermiş, Horasan melikliğine onu tayin etmişti. Yukarıda gördüğümüz gibi Sencer Berkjaruk- Muhammed Tapar mücadelesinde ana-baba bir kardeşi olan Muhammed Tapar tarafını tuttu, Muhammed Tapar vefat edene kadar da Horasan Meliki olarak kaldı (Hüseynî, 1999: 44, 59, 87; Râvendî, 1999: 164; Müneccimbaşı, 2000a: 111- 112; İbnü'l- Esîr, 2008a: 314 ve Ahmed b. Mahmud, 2011: 147; Reşidüddin, 2011: 144, 164; Sevim ve Merçil, 1995: 204; Merçil, 2002: 624- 625).

Sultan Muhammed Tapar ölmeden önce oğlu Mahmud'u veliaht tayin etmişti. Mahmud bu sırada 14 yaşında idi. Sencer ise abisinin ölümünden dolayı büyük üzüntü duyup yedi gün yas içinde kalmıştır. Bu süre zarfında ise Mahmud'un yaşının küçük olmasını fırsat bilen devlet adamları onu etkilemeye çalıştılar ve sonunda Mahmud sultanlığını ilan etti. Neticede 6 Ekim 1118 günü Mahmud adına Bağdat'ta hutbe okundu. Diğer yandan Mahmud'un diğer kardeşleri Mesud ve Tuğrul'un atabegleri de durumu fırsat bilip isyan etmişler, şehzadeler adına saltanat davasına düşmüşlerdi. İşlerin karıştığını gören Sencer duruma müdahale etmek durumunda kalıp 14 Haziran 1118 günü kendi Sultanlığını ilan etti. Durumunu meşrulaştırmak için de halifenin onayını istedi ve halife de hil'at ile doğu eyaletlerinin menşurunu göndererek Sencer'in sultanlığını tasdik etti. Mahmud bu durumda amcasının üzerine yürümesinden korkarak barış teklif etti ve mektubu alan Sencer Rey üzerine yürüdü (Bundarî, 1999: 121- 122; Azimî, 1988: 41; Râvendî, 1999: 165; İbnü'l- Esîr, 2008a: 605- 608, 611, 613; Ebu'l Ferec, 1999b: 355; İbn Kesîr, 2000: 348).

6. 2. Sâve Savaşı (11 Ağustos 1119)

Sencer'in Rey üzerine geldiğini haber alan Mahmud da harekete geçti ve 11 Ağustos 1119 günü Rey şehri yakınlarındaki Sâve'de karşı karşıya geldiler. Sencer'in ordusu 20 bin kişiden oluşuyordu ve büyük emirlerin yanı sıra 18 fil vardı. Mahmud'un ordusu ise 30 bin kişi idi ve büyük emirlerden bazıları ile Porsukoğulları onun yanında bulunuyordu. Savaşı başta sayı üstünlüğü nedeniyle Mahmud'un kazanılacağı düşünülmüş; ancak Sencer'in filleri öne sürmesi ile Mahmud'un ordusundaki atlar kaçmış ve bu olay savaşın gidişatını değiştirmiştir. Savaşı kaybeden Mahmud İsfahan'a, Sencer ise Hemedan'a gitmiştir. Bu olayın haberi Bağdat'a gelince halife 4 Eylül 1119 günü Sencer adına hutbe okutmuştur. Sultan Sencer'in annesi ondan Mahmud'u affetmesini istedi; çünkü o, Mahmud'un da babaannesi oluyordu. Ayrıca Mahmud'un veziri Sümeiremî de Mahmud'a amcası Sencer'e isyan etmemesini öğüt etti nitekim bu gelişmeler üzerine Sencer'den yeğenine bir şey yapmayacağına dair söz alınması ile barış yapıldı. Bunun üzerine Mahmud amcasının yanına gelmek için yola çıktı. Adamları sultanın yanında nasıl davranması gerektiği konusunda Mahmud'a nasihatler verdiler. Buna göre; Mahmud amcasına hürmet için saltanat törenini terk edip bu süre zarfında sultanın hükmü altında olacak, amcasını karşılamaya çıktığında onun yedek atına binecek, kendi saltanat simgesi olan kırmızı rengi bırakıp amcasının saltanat simgesi olan beyaz ve siyahı kabul edecek, Sultan Sencer'in orada kaldığı süre içerisinde nevbet çalınmayacak, amcasının huzuruna geldiğinde onun önünde ayakta duracak, bargâhdan çadıra kadar amcasının yanında yaya olarak yürüyecek, kendisi için ayrı bir çadır kurulmayıp amcasının çadırı yanında onun haremî ve evladı gibi yaşayacaktı. Mahmud Sultan Sencer'in huzuruna gelip af diledi ve Sultan Sencer de onun affını kabul edip erkek çocuğu olmadığı için onu veliaht tayin etti, ayrıca kızı Mah Melek Hatun ile evlendirdi (Bundarî, 1999: 123; Hüseyinî, 1999: 61- 62; Azimî, 1988: 43; Râvendî, 1999:166; İbnü'l- Esîr, 2008a: 612- 616; Reşidüddin, 2011: 165- 167; Ahmed b. Mahmud, 2011: 197- 199; Turan, 2008: 234- 235; Sevim ve Merçil, 1995: 205- 206; Merçil, 2011: 67). Sultan Sencer bu evlilik ile tahta kendisinden sonra en azından kız evladından birinin çocuğunun çıkmasını, zaten yeğeni olan Mahmud'u böylece kendisine daha sadık bir hale getirmeyi ve buna bağlı olarak da devletin batı

bölgesini emniyet altına alıp doğu bölgesine yönelmeyi hedeflemiştir denilebilir (Ayan, 2008b: 2008: 153; Zerkaya, 2012: 18- 20).

Sultan Sencer bu meseleyi hallettikten sonra devleti yeniden düzenledi. Bu yeni düzene göre: Sultan Sencer Sultanu'l- A'zam (en büyük sultan) unvanını, Mahmud ise Sultanu'l- Mu'azzam (büyük sultan) unvanını kullanacak, her ikisinin de kapısında beş nevbet çalınacak, Sencer Merv şehri merkez olmak üzere ülkenin doğu kısmını ve Rey şehri ile Mâzenderân ve Kumis bölgelerini hâkimiyeti altına alacak, Mahmud ise Hemedan merkez olmak üzere Irak-ı Acem (Cibal)'in bir kısmı ile Irak-ı Arab (Mezopotamya) ve Suriye topraklarını hâkimiyeti altına alacaktı. Böylece Sultan Sencer'e bağlı olarak Irak Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oluyordu. Sultan Sencer diğer yeğenlerine de ülke topraklarından iktalar verdi (Bundarî, 1999: 123- 124; Hüseyinî, 1999: 62- 63; Azimî, 1988: 43; Râvendî, 1999: 166- 167; İbnü'l- Esîr, 2008a: 616; İbn Kesîr, 2000: 366; Ahmed b. Mahmud, 2011: 199; Müneccimbaşı, 2000a: 112- 117; Turan, 2008: 235; Köymen, 1991: 5- 27; Köymen, 1993a: 486- 489; Sevim ve Merçil, 1995: 207; Houtsma, 1993b: 170- 171; Kaya, 2008: 11).

Bu meseleyi halleden Sultan Sencer Rey'den Horasan'a doğru harekete geçti. Bu sırada Hille Emiri Dübeys b. Sadaka halife ile geçinemediği için Mahmud'un kardeşi Melik Tuğrul'un yanına gitti. O'nu Irak'ı ele geçirmek için teşvik edip halifeye karşı kıskırttı. Melik Tuğrul'a Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçmek cazip geldi ve ikisi kuvvetlerini birleştirip halifeye karşı harekâta geçtiler. Bunun üzerine endişeye düşen Halife Müsterşid vezirine ve Bağdat şihnesine haberler gönderip savaşa hazırlıklı olmalarını söyledi. Halife topladığı kuvvetler ile 13 Mart 1125 günü düşmanlarına karşı harekâta geçti; bu hareket halifeliğin uzun zaman sonra askerlerini toplaması, görünüşte Bağdat'ı işgalden kurtarma ama aslında siyasî gücü tekrar elde etme çabası olması bakımından çok önemli bir hadisedir. Ancak bu sırada Melik Tuğrul hastalandı ve yanına Dübeys'i de alarak amcası Sultan Sencer'in yanına gidip halifeyi şikâyet ettiler. Olaylar üzerine Sultan Sencer yeğenine bir şey yapmadıysa da Dübeys'i tutuklattı (Azimî, 1988: 49; İbnü'l- Esîr, 2008b: 49- 51; İbnü'l- Adîm, 2011: 86- 87; İbn Kesîr, 2000: 350- 351, 355; Müneccimbaşı, 2000a: 140; Köymen, 1991: 75- 81; Köymen, 2004: 195; Sevim ve Merçil, 1995: 208).

6. 3. Halife Müsterşid- Sultan Mahmud İttifakı (1127)

Sultan Mahmud ile Halife Müsterşid'in ortak düşmanları olan Melik Tuğrul ve Dübeys ikisinin birbirine yakınlaşmasını sağladı ve arada elçiler gidip gelmeye başladı. Sultan Mahmud Sultan Sencer'e tabilikten kurtulmak, halife de eski siyasî gücünü geri almak istiyordu, bu amaç da yine ittifakın kurulmasını sağlamıştır. Sultan Sencer ise bu durumu öğrenince yeğenine mektup yollayıp halifenin siyasî emellerinden vazgeçmesi için ona karşı kuvvet kullanmasını öneriyordu. Sultan Mahmud da bu uyarı üzerine Bağdat'a gitmeye karar verdi. Bunu duyan halife şehrin batı tarafına geçerek önlemler aldı. 6 Ocak 1127 günü Sultan Mahmud şehre vardı ve İmâdeddin Zengî'yi halifenin adamlarına karşı yolladı. Sultan Mahmud tarafı bu karşılaşmada galip geldi. Selçuklu kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan halife mücadeleden vazgeçti ve iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Halife Sultan Mahmud'a belli bir miktar para ile silah, at vs. hediyeler yolladı. Daha sonra Sultan Mahmud 25 Nisan 1127 günü Bağdat'tan ayrıldı ve Hemedan'a gitti (Bundarî, 1999: 144; Hüseyinî, 1999: 68; Azimî, 1988: 51; İbnü'l-Esir, 2008b: 56- 59; İbn Kesîr, 2000: 355- 369; Ahmed b. Mahmud, 2011: 208; Müneccimbaşı, 2000a: 140- 142; Köymen, 1991: 84- 112; Sevim ve Merçil, 1995: 209; Houtsma, 1993b: 170- 171; Zettersteen, 1993b: 835; Kaya, 2008: 11- 12).

6. 4. Sultan Sencer'in I. Batı Seferi (1128)

Sultan Sencer'in yanına giden Melik Tuğrul ve Dübeys, Halife Müsterşid ve Sultan Mahmud aleyhinde sözler söyleyip onların Sultan Sencer'in aleyhinde ittifak kurduklarını ve onlar üzerine bir seferin çok kolay olacağını söyleyip Sultan Sencer'i bu sefer konusunda ikna ettiler. Bunun üzerine Sultan Sencer batıya bir sefer yaparak Rey'e geldi ve bu sırada Hemedan'da olan yeğeni Sultan Mahmud'u yanına çağırdı. O böylece yeğenin gerçekten isyan içinde olup olmadığını görmek istiyordu. Nitekim Sultan Mahmud amcasının çağrısına kulak verip Rey'e gelince Sultan Sencer bu durumdan çok memnun olup karşılama töreni düzenletti. Pek çok ikramlarda bulunulan Sultan Mahmud 10 Aralık 1128'e kadar orada kaldı. Sultan Sencer de memnun olarak oradan ayrılıp Horasan'a gitti. İki kardeş olan Sultan Mahmud ve Melik Tuğrul'u da

yanına almıştı. Sultan Mahmud daha sonra 29 Ocak 1129'da Bağdat'a döndü (Bundarî, 1999: 146; Hüseyinî, 1999: 68- 69; İbnü'l- Esîr, 2008b: 69; İbn Kesîr, 2000: 364- 365; Müneccimbaşı, 2000a: 142- 143; 117- 118; Köymen, 1991: 117- 148; Sevim ve Merçil, 1995: 209- 210).

Sultan Sencer yukarıda da bahsettiğimiz gibi kızı Mah Melek'i Sultan Mahmud ile evlendirmişti. Selçuklu prenseslerinin her zamanki ihtişamı ile Mah Melek Hatun'un da çok kıymetli altın ve değerli taşlardan oluşan çeyizi fillerle Horasan'dan Irak'a gitmişti. Ancak Mah Melek hatun çok geçmeden daha 17 yaşında iken vefat etmiş, bunun üzerine Sultan Sencer öteki kızı Gevher Neseb'i Sultan Mahmud ile evlendirmiştir. Bir süre sonra ise Gevher Neseb de vefat etmiş, çok geçmeden Sultan Mahmud da Bağdat'tan Hemedan'a giderken 10 Eylül 1131 günü yolda hastalanarak vefat etmiştir (Bundarî, 1999: 146; İbnü'l- Esîr, 2008b: 82; İbn Kesîr, 2000: 376- 377; Ahmed b. Mahmud, 2011: 209; Müneccimbaşı, 2000a: 144; Köymen, 1991: 173; Houtsma, 1993b: 170- 171; Sevim ve Merçil, 1995: 211; Ayan, 2008b: 153).

6. 5. Sultan Sencer'in İkinci Batı Seferi ve Dînever Savaşı (25 Mayıs 1132)

Sultan Mahmud'un vefatı üzerine yerine oğlu Davud Irak Selçuklu sultanı oldu, ancak amcası Mesud onun sultanlığını tanımayıp Tebriz'i işgal etti, Davud'un da karşı harekâta geçmesi ile 22 Aralık 1131 günü iki taraf karşılaştı; fakat sonradan iki taraf anlaştı ve Melik Mesud Hemedan'a gitti. Her ikisi de Halife Müstersid'e haber yollayıp hutbeyi kendi adlarına okutmasını istedi ve halife de bu konuda sorumluluğu üzerinden atıp durumu Sultan Sencer'e bildireceğini ve o kimi derse onun adına hutbe okunacağı cevabını verdi. Diğer yandan kargaşadan faydalanan Selçukşah da saltanat iddiasıyla ortaya çıkıp Bağdat'a gitti (Hüseyinî, 1999: 70; İbnü'l- Esîr, 2008b: 87; Ebu'l Ferec, 1999b: 364- 365; İbn Kesîr, 2000: 378; Sevim ve Merçil, 1995: 212; Kaya, 2008: 12- 13).

Bölgede ortaya çıkan huzursuzluk üzerine Sultan Sencer batıya ikinci bir seferin yapılması gereğini duydu ve yanında Melik Tuğrul olarak Ocak- Şubat 1132'de Rey'e geldi. Sultan Sencer'in bu hareketinden çekinen Melik Mesud; halifeye, Selçukşah'a ve

Karaca Sakî'ye haberler gönderip anlaşma teklifinde bulundu. Buna göre: Mesud sultan olacak, Selçukşah veliaht olacak ve halife de Irak'ı vekili vasıtasıyla yönetebilecekti. Halife bu anlaşma ile siyasi yetkilerini tekrar eline alma düşüncesi içine girdi ve hemen Irak'a vekillerini tayin etti. Bu sırada Sultan Sencer Irak Selçuklu tahtına yeğeni Tuğrul'u geçirmek için Rey'den Hemedan'a gitti. Sultan Sencer Hemedan'da iken müttefikler de ona karşı yola çıktı. Halife de bu grubun içinde olduğu için Bağdat'ta Sultan Sencer adına okunan hutbeyi sonlandırıp siyasi hâkimiyetini almak için 25 Nisan 1132'de şehirden çıkıp müttefiklerin ordusuna katıldı. Bütün bunlar üzerine Sultan Sencer de önlemler aldı ve İmâdeddin Zengi ile Dübeys'e Irak'a saldırmaları emrini verdi. Sultan Sencer müttefik kuvvetlerinin geldiğini haber alınca Hemedan'dan çıktı ve iki taraf 25 Mayıs 1132 günü karşılaştılar. Savaşı Sultan Sencer tarafı kazandı ve Melik Mesud savaş meydanında kaçtı. Sultan Sencer onu daha sonra huzuruna çağırıp öptü ve böyle bir işe kalkıştığı için de azarladı. Ancak daha sonra onu tekrar hâkimiyet bölgesi olan Gence'ye gönderdi, Irak Selçuklu Sultanlığına da Tuğrul'u getirdi ve onun adına hutbe okuttu. Bu meseleyi de halleden Sultan Sencer Temmuz Ağustos 1132'de Horasan'a oradan da Nişabur'a gitti (Bundarî, 1999: 147- 150; Hüseyinî, 1999: 70- 71; Azimî, 1988: 56- 57; İbnü'l- Esîr, 2008b: 87- 88; Ebu'l Ferec, 1999b: 364- 365; İbn Kesîr, 2000: 378, 385; Ahmed b. Mahmud, 2011: 210- 211; Müneccimbaşı, 2000a: 118- 119; Köymen, 1993a: 489; Merçil, 2011: 68; Sevim ve Merçil, 1995: 212- 213; Merçil, 2002: 625- 626).

6. 6. Irak Selçuklu Devletinde taht mücadeleleri ve Halifelik

Sultan Sencer'in geri dönmesinden sonra Irak'ta taht mücadelesi yeniden başladı ve Sultan Tuğrul'a ilk karşı çıkan yeğeni Davud oldu. Temmuz- Ağustos 1132'de Hemedan civarında iki taraf arasında meydana gelen savaşta Sultan Tuğrul galip oldu ve Davud bunun üzerine Bağdat'a gitti. Durumu haber alan Mesud da Azerbaycan'dan yola çıkıp Bağdat'a geldi ve adına hutbe okunmasını istedi. Halifenin de kabul etmesiyle hutbe önce Mesud sonra da Davud adına okundu. Böylece Mesud, Davud ve halife yeni bir ittifak kurmuş oldular. Mesud daha sonra kardeşi Tuğrul üzerine yürüdü. 25 Mayıs 1133 günü Hemedan civarında yapılan savaşta Tuğrul mağlup oldu ve amcası Sultan Sencer'in yanına Rey'e gitti. Böylece boşalan Irak Selçuklu Devleti'nin başkenti

Hemedan'ı Mesud işgal etti. İki taraf arasında daha sonra tekrar Haziran- Temmuz 1134 tarihinde vuku' bulan savaşta ise bu sefer Mesud mağlup oldu. Bunun üzerine geri çekilen Mesud Bağdat'a, Tuğrul da başkenti Hemedan'a gitti; ancak Tuğrul hastalandı ve kısa süre sonra 24 Ekim 1134 günü vefat etti (Bundarı, 1999: 151- 155, 159- 160; Hüseyinî, 1999: 71- 73; Azimî, 1988: 58; İbnü'l- Esîr, 2008b: 91, 94- 95, 101, 106- 107; İbn Kesîr, 2000: 384- 385; Ahmed b. Mahmud, 2011: 211- 214; Müneccimbaşı, 2000a: 147- 150; Köymen, 1991: 181- 197, 203- 215; Köymen, 1993b: 14- 19; Sevim ve Merçil, 1995: 213- 214).

Tuğrul'un vefat haberini alan Mesud derhal harekete geçip Hemedan'a geldi ve tahta oturdu. O, bunun için Sultan Sencer'in onayını almamıştı. Sultan Sencer ise artık müdahalenin faydasız olduğunu görüp başka bir müdahalede bulunmadı ve Mesud'dan bazı emirleri cezalandırmasını istedi. Mesud ise bu emri yerine getirmeyerek amcasına tabi olmadığı ilan etmiş oldu (Bundarı, 1999: 161; İbnü'l- Esîr, 2008b: 107; Köymen, 1991: 250- 253; Sümer, 1993: 137).

Halife Müsterşid Mesud'un tahta çıkmasını tanımayarak tekrar siyasi gücünü eline almaya çalıştı ve hutbeyi sadece Sultan Sencer adına okuttu. Bunun üzerine iki taraf 24 Haziran 1135 günü Hemedan civarında karşılaştı ve Halife Müsterşid mağlup olup esir düştü. Sultan Mesud ise Sultan Sencer'in etkisiyle halifeye iyi davrandı. Ancak Sultan Mesud halifeyi de yanına alarak yeğeni Davud'un üzerine yürüdü. Bu sırada görevi gizli tutulan bir elçilik heyeti Sultan Mesud'un karargâhına geldi. Onları karşılamak için Sultan Mesud ve halkın çıkmasını fırsat bilen bir grup Batınî karargâha girip Halife Müsterşid'i öldürdüler. Daha sonra gelen Selçuklu askerleri de Batınîlerden bir kısmını öldürdü (Bundarı, 1999: 163- 164; Hüseyinî, 1999: 74- 75; Azimî, 1988: 59; İbnü'l- Esîr, 2008b: 110- 113; Ebu'l Ferec, 1999b: 367- 369; Ahmed b. Mahmud, 2011: 216; Müneccimbaşı, 2000a: 153- 156; Köymen, 1991: 255- 284; Sevim ve Merçil, 1995: 214- 215).

Halife Müsterşid'in vefatı üzerine yerine oğlu Ebû Ca'fer Mansur, Râşid Billâh unvanıyla 8 Eylül 1135 günü halife oldu. Yeni halife Sultan Mesud'a ve dolayısıyla Sultan Sencer'e karşı bir politika izleyip Melik Davud ve bazı büyük emirlerle bir ittifak

kurdu. Halife Sultan Sencer ve Sultan Mesud'un adlarını hutbeden çıkarıp Davud'un adını okuttu. Bunun üzerine Sultan Mesud Bağdat'a girme durumunda kaldı ve Hilâfet makamı Râşid Billah'dan alınıp amcası Ebû Muhammed b. Mustazhir'e verildi. Mustazhir 18 Ağustos 1136 günü el- Müktefi Liemrillah unvanıyla halife oldu (Bundarı, 1999: 166- 169; Hüseyinî, 1999: 75- 76; Azimî, 1988: 59- 60; İbnü'l- Esîr, 2008b: 123- 127; Ebu'l Ferec, 1999b: 369, 371- 372; İbn Kesîr, 2000: 385- 387; Ahmed b. Mahmud, 2011: 217; Müneccimbaşı, 2000a: 156- 159; Köymen, 1991: 284- 301; Sümer, 1993: 135- 141; Sevim ve Merçil, 1995: 216; Zettersteen, 1993d: 634- 635; Kaya, 2008: 13). Burada meydana gelen mücadelelerde amaç hep aynıydı. Melikler Irak Selçuklu tahtını ele geçirmeye, büyük devlet adamları zayıf bir hükümdara hükmedip yönetimi ele almaya, halifeler ise siyasî güçlerini tekrar ele geçirmeye çalışıyorlardı.

6. 7. Sultan Sencer'in Oğuzlarla Savaşı (Mart- Nisan 1153) ve Esir Düşmesi

Oğuzlar genellikle Belh civarında, Huttelan otlaklarında yaşıyorlardı. Selçuklu hâkimiyeti altında olmalarına rağmen onlar yarı bağımsız bir hayat sürüyorlar ve Selçuklu Devleti için 24. 000 koyun vergi ödüyorlardı. Devlet ile Oğuzlar arasındaki ilk anlaşmazlık da bu verginin tahsili sırasında yaşandı. Oğuzlar kendilerine zorluk çıkaran tahsildarı öldürmüşler, Emir Kumaç da bu olayı büyütüp onların üzerine bir sefere çıkmaya karar verdi. Oğuzlar ise anlaşma taraftarıydı; ancak bu mümkün olmadı ve çıkan savaşta Emir Kumaç mağlup oldu ve oğluyla beraber esir iken öldürüldü. Sultan Sencer bunun üzerine Oğuzlara karşı savaşa karar verdi. Oğuzlar ise özür dileyip, Emir Kumaç ve oğlunun diyetlerini ödemeye hazır olduklarını ve pek çok hediyeler vereceklerini bildirdiler. Sultan Sencer anlaşma taraftarı olsa da etrafındakilerin etkisinde kalarak savaş için yola çıktı ve Belh'de Mart- Nisan 1153'te yapılan savaşta Sultan Sencer mağlup oldu ve pek çok ileri gelen devlet adamıyla birlikte esir düştü (Bundarı, 1999: 253; Râvendî, 1999: 173- 176; İbnü'l- Esîr, 2008b: 229- 232; Aksarayî, 2000: 17; Ahmed b. Mahmud, 2011: 230- 232; Köymen, 1991: 410- 412; Köymen, 2004: 300- 301; Turan, 2008: 245; Sümer, 1999: 138- 140; Sevim ve Merçil, 1995: 223- 225; Merçil, 2011: 70- 71; Cahen, 1984: 64; Ayan, 2006: 26).

Oğuzlar Selçuklu emirlerinden pek çoğunu öldürüp, Sultan Sencer'i tahta oturtarak onunla alay etmişlerdir. Ayrıca Selçuklu Başkenti Merv'e gelerek şehri kuşattılar. Bunun üzerine Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah 11 Eylül 1153 günü Nişabur'a getirilerek sultan ilan edildi. Süleymanşah Oğuzlara ağır bir darbe indirdiyse Merv civarında onlara karşı başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Oğuzlar ise Merv şehrini uzun süre yağmaladılar, Selçuklu Devleti'nin durumu gittikçe kötüleşti ve Süleymanşah Horasan'dan ayrılıp Cürcan'a gitti, bunu fırsat bilen Oğuzlar Tus şehrini de işgal edip yağmaladılar. Süleymanşah'ın da gitmesi üzerine Selçuklu emirleri Sultan Sencer'in yeğeni olan Karahanlı hanedanından Arslan Hân'ın oğlu Mahmud'u sultanlığa davet edip adına hutbe okuttular (Aralık 1154- Ocak 1155). Oğuzlar ise yollarına devam edip Nişabur'a da gelip yağma ettiler, onlara karşı dur diyecek kimse yoktu. Mahmud Hân ile Oğuzlar arasında uzun süre mücadele devam etti ve sonunda Eylül 1155'de iki taraf arasında barış sağlandı (Bundarı, 1999: 252- 254; Hüseyinî, 1999: 86- 87; Râvendî, 1999: 176- 178; İbnü'l- Esîr, 2008b: 232- 234; Reşidüddin, 2011: 175- 180; Müneccimbaşı, 2000a: 123- 126; Köymen, 1991: 399- 414; Turan, 2008: 245- 247; Sümer, 1999: 140- 141; Sevim ve Merçil, 1995: 224- 225; Merçil, 2002: 628- 629).

6. 8. Sultan Sencer'in Esirlikten Kurtulması (23 Nisan 1156)

Sultan Sencer bu dönemde yaklaşık üç yıl boyunca esir kaldı. O esir olduğu için kimse sözlerine kulak asmıyordu. Oğuzlar da ona kötü davranıp yanına hizmetçi vermiyor, hatta bazen yemeklerini bile aksatıyorlardı. Mahmud Hân'ın yaptığı anlaşma uyarınca bazı emirler Sultan Sencer ile görüşebilecekti. Nitekim bir gün Sultan Sencer'i ziyarete gelen Müeyyed Ayaba Oğuzlardan bazılarını para verme bahanesiyle kandırdı ve 23 Nisan 1156 günü sultanı kaçırmayı başardı. Sultan Sencer Tirmiz' gidip etrafa tekrar devletin başına geçtiğini tüm hükümdarlara bildirdi. Daha sonra Merv şehrine gelen sultan devleti toparlamaya çalıştı (Bundarı, 1999: 254; Hüseyinî, 1999: 86- 88; Râvendî, 1999: 179- 180; İbnü'l- Esîr, 2008b: 254- 255; Reşidüddin, 2011: 183; Aksarayî, 2000: 17- 18; Ahmed b. Mahmud, 2011: 233- 234; Müneccimbaşı, 2000a: 127; Köymen, 1991: 454- 459; Köymen, 2004: 307; Turan, 2008: 246; Sümer, 1999: 141; Sevim ve Merçil, 1995: 225; Merçil, 2011: 71).

6. 9. Sultan Sencer'in Kızı Emire Hatun İle Halife Müsterşid'in Evlenmesi (Ağustos- Eylül 1124)

Halife Mustazhir Billâh öldükten sonra yerine oğlu Müsterşid halife oldu. Halife Müsterşid'in annesi de bir Türk Hatun idi. Halife Müsterşid M. Altay Köymen'in de ifadesiyle: “ *Sultan Sencer'in kızı ile evlendiği takdirde kendisinin siyasî prestijinin daha da artacağını düşünüyordu*” (Köymen, 2004: 196). Nitekim iki taraf da birbirlerinin gücünden istifade etmek için evliliği önemli bir adım olarak algılıyorlardı; ancak yukarıda da gördüğümüz gibi halifenin siyasi gücü tekrar eline alma isteği nedeniyle bu evlilikten istenilen netice alınmamıştır. Sonuçta Halife Müsterşid ile Sultan Sencer'in kızı Emire Hatun Merv şehrinde kıyılan nikâhla evlendiler (Kitapçı, 2008: 148- 149). Evliliğin akabinde o da babası gibi davranarak eşi için Dicle nehri kıyısında muhteşem bir köşk inşa ettirmiş ve düğün de bu sarayda yapılmıştır (Ağustos- Eylül 1124) (Kapanşahin, 2012: 209- 210).

Halife Müsterşid ile Emire Hatun halifenin vefatına kadar on bir yıl evli kalmışlar ve bu evlilikten Ebû Cafer el- Mansur ve Ebû Bekir adında iki çocukları olmuştur. Bilindiği gibi Ebû Cafer el- Mansur veliaht tayin edilmiş ve babasının ölümüyle beraber Sultan Sencer'in de desteğiyle er- Râşid Billâh unvanıyla halife olmuştur. Nitekim er- Râşid Billâh Sultan Sencer'in torunu oluyordu, o böylece halifelik makamını da kontrolü altında tutmayı umuyordu; ancak o da siyasi emeller uğruna bunu yapmamış ve harekete geçmişti. Bunun üzerine halifelikten de azledildi ve yerine Ebû Abdullah Muhammed el- Müktefî Biemrillah unvanıyla halife oldu (Hüseynî, 1999: 75- 76; İbnü'l- Esîr, 2008b: 112- 113, 125- 127; Ebu'l Ferec, 1999b: 369, 371- 372; Kitapçı, 2008: 152- 153).

6. 10. Muhammed Tapar'ın Kızı Fatıma Hatun İle Halife el- Müktefî Biemrillah'ın Evlenmesi (Mart- Nisan 1137)

El- Müktefî Biemrillah büyük ölçüde Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un desteğini alarak hilâfet makamına gelmişti. Ancak Sultan Mesud pek çok Selçuklu devlet

adamıyla mücadele etmek durumunda olduğu için Bağdat tarafından da tehlike gelmesinden çekinmiyor değildi. Nitekim böyle bir tehlikenin vuku' bulmaması için hilâfet makamı ile akrabalık tesis ederek ilişkileri geliştirmek, diğer Selçuklu asilzadelerine karşı ayrıcalıklı olmak ve kendini güvene almak istemişti. Halife de aynı şekilde makamını kuvvetlendirmek istiyordu. Neticede iki taraf arasında elçilerin gidip gelmesi sonucunda Muhammed Tapar'ın kızı Fatıma Hatun ile Halife Müktefi Biemrillah muhteşem bir düğün ile evlenmişlerdir. Nikâh için mihir miktarı 100.000 dinar idi. Ayrıca nikâh aktinde halifenin vekili Vezir Ali b. Tarrâd ez- Zeynebî, sultanın vekili ise veziri el- Kemal ed- Dergüzînî idi (İbnü'l- Esîr, 2008b: 129; İbn Kesîr, 2000: 392; Kitapçı, 2008: 153- 154; Kayhan, 2002: 675).

Düğün için Bağdat'a giriş ve çıkış yolları kapatılmış, şehir ışıklar ile süslenmiş, halk sevinç gösterilerinde bulunmuştu. Fatıma Hatun çok güzel bir gelinlik ile Hilâfet Sarayına getiriliyordu. Gelinin ön tarafında sultanın iki hatunu, en önde ise altından bir beşik bulunuyordu. Halifenin veziri ve diğer adamları da bu kabileye eşlik ediyorlardı. Gelin bu şekilde Hilâfet Sarayına gelmiş, Bağdat halkı günlerce eğlenmiştir (İbnü'l- Esîr, 2008b: 151; İbn Kesîr, 2000: 392; Kitapçı, 2008: 155; Ayan, 2008b: 156- 157).

6. 11. Sultan Mesud İle Halife Müktefi'nin Kızı Seyyide Zübeyde'nin evlenmesi (1140)

Sultan Tuğrul Bey'den sonra başa geçen hiçbir Selçuklu Sultanı hilâfet hanedanından kız alma yoluna gitmemiş, böyle bir teşebbüste bulunmamıştı. Ancak Fatıma Hatun ile halifenin evliliklerinden kısa süre sonra Sultan Mesud harekete geçip halifenin küçük kızı Zübeyde Hatun ile evlenme isteğini bildirmiş ve 100.000 dinar (400 kg. altın) mihir karşılığında halife de bu evliliğe evet demiştir (İbnü'l- Esîr, 2008b: 151; Kitapçı, 2008: 156; Kayhan, 2002: 675; Kapanşahin, 2012: 212).

İbnü'l Esîr bu evliliğin Fatıma Hatun'un evliliği ile aynı yıl olduğunu kaydetmektedir. Bu mümkün olabilir; çünkü Sultan Mesud'un da Tuğrul Bey gibi önce bir Selçuklu prensesini verip arkasından böyle bir girişimde bulunmuş olma ihtimali vardır. Yine Sultan Mesud da Tuğrul Bey gibi Hz. Peygamber soyuna intisap etmeyi bu

şekilde gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Sultan Mesud'un halifenin kendisine göndermiş olduğu atın ayaklarını öpmüş olması onun bu konuya ne kadar değer verdiğini göstermektedir. Evlilik meselesi bu şekilde olumlu neticelense de merasimin ve düğünün gerçekleşmesi için Zübeyde Hatun'un büyümesi, bunun için de beş yıl beklenmesi gerekmektedir. Ancak Sultan Mesud'un vefatı üzerine nikâh kıyıldıysa da düğün gerçekleşemedi (1152) (İbnü'l- Esîr, 2008b: 151; Ebu'l Ferec, 1999b: 392; Kitapçı, 2008: 156- 157; Ayan, 2008b: 157; Kapanşahin, 2012: 212).

6. 12. Sultan Sencer'in Vefatı ve Kişiliği (6 Mayıs 1157)

Sultan Sencer başkent Merv'e gelince Büyük Selçuklu Devleti'ni yeniden eski gücüne kavuşturmak için çalıştıysa da başarılı olamadı. Nitekim artık yaşlanmıştı ve esirlik günlerinden dolayı da manevî olarak yorgundu. Diğer yandan devletin de hazineleri boşalmış, askerler dağılmış, ülke harap olmuştu. Sultan Sencer devleti bu durumda iken 6 Mayıs 1157 Pazartesi günü vefat etti (Müneccimbaşı, 2000a: 128. Buna karşılık Hüseyinî, 1999: 87; Ahmed b. Mahmud, 2011: 235; 26 Nisan pazartesi, İbnü'l- Esîr, 2008b: 263 ve İbn Kesîr, 2000: 432'de ise gün belirtmeden nisan mayıs 1157 diyor. Krş. Köymen, 1991: 465; Turan, 2008: 246; Sümer, 1999: 141; Sevim ve Merçil, 1995: 225; Köymen, 1993a: 491).

Sultan Sencer sağlığında iken yaptırdığı türbesi Dâru'l- Ahret (Ahret Yurdu)'e defnedildi. O, ilim, edebiyat ve sanata büyük önem verirdi. Bilim adamlarına çok hürmet gösteren bir devlet adamıydı. Ayrıca akıllı, adaletli, cömert, güzel ahlaklı ve halka karşı oldukça merhametliydi. Sultan Sencer kılıç ile topladığını kalem ile dağıtırdı. Esir aldığı devlet adamlarına bile iyi davranmasını bilmişti. Bu güzel karakterinden dolayı onunla ilgili pek çok menkıbeler yazılmıştır. Sultan Sencer'in ölümüyle beraber büyük Selçuklu Devleti de tüm ihtişamını geride bırakarak tarih sahnesinden çekildi (Bundarî, 1999: 244- 247; Hüseyinî, 1999: 87; Râvendî, 1999: 163- 165, 180- 181; İbnü'l- Esîr, 2008b: 263; Reşidüddin, 2011: 164, 184; Ahmed b. Mahmud, 2011: 235- 236; Münecimbaşı, 2000a: 127- 130; Köymen, 1991: 459- 466; Turan, 2008: 246; Sümer, 1999: 141; Sevim ve Merçil, 1995: 226; Merçil, 2002: 629; Turan, 2003: 213).

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti Dandanakan Zaferi (1040)'nin hemen ardından Abbasî Halifeliği'ne kendilerine bağlı olduklarına dair bir elçi göndermiştir. Abbasî Halifeliği de Büyük Selçuklu Devleti'ne aynı şekilde mukabele etmiş ve böylece ilişkiler başlamıştır.

Selçukluların Sünnî İslam üzere Müslüman olmaları dinî lider olarak Abbasî Halifeliği'ni benimsemeleri anlamına geliyordu. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Sultan Tuğrul Bey gönderdiği elçi ile beraber halifeliğe son derece bağlı olduklarını özellikle belirtmiştir; çünkü devrin bir gereği olarak Selçuklu Devleti'nin Abbasî Halifeliği'nce onaylanması onların meşru bir devlet olarak ortaya çıkmaları anlamına geliyordu. Bu amaç ilk diplomatik ilişkilerle beraber gerçekleşmiş oldu.

Selçuklu Devleti'nin dinî lider olan Abbasî Halifeliği'ne bu şekilde yaklaşmasının yanı sıra Abbasî Halifeliği de Selçuklulara sıcak şekilde yaklaşmıştır. Abbasî halifeleri Büveyhî Devleti'nin Irak kolunu oluşturan hükümdarların baskısı altında bulunuyordu, diğer yandan Şîî Fatımî Devleti de Abbasî Halifeliği'ne bir alternatif olarak İslam Dünyası'nı ikiye bölme girişimleri içindeydi. Bu nedenlerle Abbasî halifelerini bu güçlere karşı koruyacak bir taze kana ihtiyaç vardı ve bu Selçuklular olabilirdi. Nitekim halifeler de bu nedenlerle Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarını ve ilerlemelerini yakından takip edip, kendileri için bir kurtarıcı olabileceklerini düşünerek irtibata geçmişlerdir.

Fatımîlerin desteklemiş olduğu Arslan Besâsirî adlı Türk kumandanın Abbasî halifelerini tehdit edecek konuma gelmesi Halife Kaim'in kurtarıcı olarak gördüğü Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesine neden oldu. Bir takım mektuplaşmalardan sonra 18 Aralık 1055 günü Tuğrul Bey Bağdat'a vardı ve kısa süre sonra Şîî Büveyhî Devleti'nin Irak konuna son vererek halifeleri onların tahakkümünden kurtarmış oldu. Bağdat'ta bir takım imar faaliyetlerinde de bulunan Tuğrul Bey Fatımîlerin kışkırttığı kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanını bastırıp onu öldürdükten sonra Arslan Besâsirî meselesine de son vermiş ve Halife Kaim'i bir

sıkıntıdan daha kurtarmıştır; ancak bunların sonucunda Halife Kaim Tuğrul Bey'e Doğunun ve Batının sultanı unvanını vererek bir nevi dünyevî yetkilerini kendi elleriyle Selçuklulara bırakmıştır. Böylece İslam Dünyası'nda ilk kez dinî ve dünyevî liderlik iki farklı kişiye verilmiştir. Abbasî halifelerinin bu durumdan hoşnut olmadıkları Selçukluların zayıf düştükleri zamanlarda kendilerini belli etmiş ve halifeler eski güçlerini almak için mücadeleler etmişlerdir. Devrin siyasî lideri olan Tuğrul Bey halifeyi dinî lider olarak bir üst kurum saymış, saygıda kusur etmemiş, fakat dünyevî işlere müdahalesine de izin vermemiştir.

Tuğrul Bey devletlerarası gerçekleştirilen evliliklere büyük önem vermiş ve bu şekilde pek çok evliliğin gerçekleşmesini sağlamıştır. Aynı şekilde yeğeni (Çağrı Bey'in kızı) Hatice Arslan Hatun'u Abbasî Halifesi Kaim ile evlendirmiş, böylece Şiilere ve devrin Sünnî devletlerine karşı Abbasî Halifeliği ile olan sıcak ilişkisini akrabalık ile taçlandırarak prestijini daha da artırmıştır. Tuğrul Bey diğer yandan kendisi de Halife Kaim'in kızı Seyyide Hatun'a talip olmuş, Halife ise bu evliliğe olumlu bakmamıştır. Öyle ki ilişkiler bozulma safhasına gelmiş ve Tuğrul Bey halifenin iktalarına el koyma girişiminde bile bulunmuş ve neticede zorla da olsa onu ikna etmiştir. Tuğrul Bey'in ilerlemiş yaşına rağmen böyle bir istekte ısrar etmesinde onun sadece siyasî amaçlar için değil dinî olarak da Hz. Peygamber'in ailesine katılma isteğinin büyük bir etken olduğu söylenebilir. Nitekim Tuğrul Bey ömrünün son günlerini bu meseleye harcamıştır.

Tuğrul Bey vefat ettikten sonra Abbasî halifesi emirlere mektuplar yollayarak yeni durumu görüşmeye çağırmıştır. Bu, halifenin Sultan Tuğrul Bey'e dünyevî yetkilerini gönüllü olarak değil zorla verdiğinin bir göstergesidir. Halife Tuğrul Bey'in vefatını bir fırsat bilip eski gücünü tekrar ele alma girişimlerine girmiş; ancak Sultan Alp Arslan'ın tedbirleri neticesinde başarılı olamamıştır. Sultan Alp Arslan'ın da dünyevî yetkileri kendisinde toplamasıyla halife bu durumun sadece Tuğrul Bey ile geçerli olmayıp sonrasında da devam edeceğini görmüştür.

Sultan Alp Arslan halifeye dünyevî yetkileri geri vermeyeceğini göstermiş fakat halifelik ile de ilişkilerini bozmak istememiştir. Bunun için tahta geçişinden kısa süre sonra halifenin kızı Seyyide Hatun'u Bağdat'a geri göndermiş ve böylece ilişkiler tekrar

düzelmiş, bunun neticesinde de halife, Alp Arslan'ın sultanlığını onaylamıştır. Malazgirt Zaferi'nden önce yaptığı duada Alp Arslan, Sünnî İslam Âlemi'ni korumak için bu savaşı yaptığını belirtmiş böylece amcası Tuğrul Bey'in açtığı yoldan gittiğini göstermiştir. Abbasî halifesi de cuma günü bütün İslam Âlemi'nde Sultan Alp Arslan için dua edilmesi emrini vermiştir. Buradan İslam Dünyası'nın lideri olarak Selçukluların görüldüğünü anlamaktayız, bu nedenle savaş sadece Selçukluların değil İslam Dünyası'nın bir savaşı olarak algılanmaktadır.

Sultan Alp Arslan Abbasî Halifeliği ile akrabalıklar kurma konusunda da amcası Tuğrul Bey'in yolundan gitmiştir. Eşi Seferiye Hatun'dan olma kızı Fülane Hatun'u halifenin torunu ve veliahtı olup daha sonra halife olan Muktedi Biemrillah ile evlendirmiştir.

Sultan Melikşah Abbasî Halifeliği ile ilişkileri konusunda hassas davranmıştır. Bağdat'a seferlerde bulunmuş, daha önceki sultanların yapamadığı kadar Bağdat'ta asayiş sağlanmış ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun ünlü veziri Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta yaptırmış olduğu medrese de tarihte çok önemli bir yere sahiptir.

Sultan Melikşah da diğer Selçuklu sultanları gibi hanedanlar arası evliliklere önem vermiştir. Onun devrinde Abbasî Halifeliği ile akrabalık kurma daveti bu sefer Abbasîlerden gelmiş ve Halife Muktedi Biemrillah Sultan Melikşah'ın kızı Mah Melek Hatun'u kendisine istemiştir. Mah Melek Hatun'un annesi Melikşah'ın ünlü karısı Terken Hatun ise bu evlilik hususunda şartlar öne sürmüştür ise de Nizâmülmülk'ün arabuluculuk yapması neticesinde evlilik gerçekleşmiştir. Bu evlilikten meydana Cafer adında bir erkek çocuk meydana gelmiş ve Sultan Melikşah bu çocuk vasıtasıyla hilâfete de ortak olmayı, dinî güçte de etkin olmayı planlamıştır. Bunun için Cafer'in veliaht tayin edilmesini istemiş halife ise bunu reddetmiştir. İlişkiler bu olay neticesinde o kadar gerginleşmiştir ki Sultan Melikşah halifeye Bağdat'ı terk etmesini emretmiş ve on günlük bir süre tanımış; ancak tarihin bir cilvesidir ki daha bu on günlük süre dolmadan Sultan Melikşah vefat etmiştir. Görüldüğü gibi Selçuklu sultanları Abbasî

halifeleri ile ilişkilerini olumlu düzeyde geliştirmek isteseler de onların dünyevî alanlara bakmalarına izin vermemişler, hatta dinî alanlara da etki etmenin yollarını aramışlardır.

Sultan Melikşah'ın vefatından sonra Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri baş göstermiştir. Berkyaruk en başta Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için verdiği mücadelelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Daha sonra ise Melik Tutuş, Muhammed Tapar ve Sencer ile de mücadeleler etmiştir. Burada dikkati çeken nokta hemen hepsi Bağdat'ta kendi adlarına hutbe okutmak için mücadeleler vermişler, halifeler ise kim daha güçlüyse veya savaşı kazandıysa onun adına hutbe okutma yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle hutbede geçen isim sürekli değişmiştir denilebilir.

Sultan Berkyaruk devrinin önemli olaylarından birisi de Haçlı Seferleri'nin başlamasıdır. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadeleleri sebebiyle İslam Dünyası'nın lideri konumunda olan Selçuklu Devleti zayıflamış, Haçlılar da bu durumu fırsat bilmişler, kısa sürede ilerlemişlerdir.

Sultan Muhammed Tapar devrinin önemli olaylarından birisi Haçlılara karşı verilen mücadelelerdir. Selçuklu Devleti İslam Dünyası'nın lideri olarak artık Haçlılara karşı durmaya başlamış, emirler bazı önemli başarılar elde etmişlerdir; ancak yine de Haçlı ilerleyişi durdurulamamıştır. Denilebilir ki İslam Dünyası Selçuklu Devleti'ni gayr-i Müslim Haçlılara karşı bir koruyucu olarak görmüş ve Sultan Muhammed Tapar'dan yardım istemişlerdir. Kudüs, Antakya ve Urfa'da çetin mücadeleler verildi; ancak Selçuklu Devleti artık eski gücünde değildi ve İslam Dünyası'na gereken cevap yeterince verilemedi.

Sultan Muhammed Tapar da Tuğrul Bey'in açtığı Abbasî hanedanı ile evlilik kurma yolundan gitmiştir. Anne- baba bir kardeşi olan İsmet Hatun ile Halife Mustazhir Billah'ın evlenmesini istemiş ve bu evlilik gerçekleşmiştir.

Sultan Sencer devrine geldiğimiz zaman Selçuklu- Abbasî ilişkilerine Irak Selçuklu Devletinin de etki ettiği görülmektedir. Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu

Mahmud bu devletin temelini atmış ve amcası Sultan Sencer'e karşı harekete geçmiştir, ancak daha sonra aralarında anlaşma sağlanmış, Mahmud'a da unvan verilerek saltanat bir nevi bölünmüştür. Diğer yandan daha sonraki gelişmelerde Irak Selçuklu sultanının kim olacağı sorunu sürekli devam etmiş, Abbasî Halifesi ortadaki karmaşadan faydalanıp siyasî gücünü almaya çalışmış, bu üç güç arasında bir mücadele söz konusu olmuştur. Görülüyor ki Abbasî halifeleri Selçuklu Devleti'nin her zaman zayıf düşmelerini beklemiş ve bu anlarda eski güçlerini ele almak için mücadeleler vermişlerdir.

Sultan Sencer de Abbasî hanedanı ile evlilikler kurmaya özen göstermiştir. Bu nedenle kızı Emire Hatun ile Halife Müsterşid'i evlendirmiştir. Diğer yandan Muhammed Tapar'ın kızı yani Sultan Sencer'in yeğeni ve Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un kız kardeşi olan Fatıma Hatun ile Halife Müktefi Biemrillah evlenmiştir. Irak Selçuklu Sultanı Sultan Mesud da Tuğrul Bey gibi Abbasî hanedanından bir kız ile evlenmek istemiş ve Halife Müktefi'nin kızı Seyyide Zübeyde ile evlenmiştir.

KAYNAKLAR

Adalıoğlu, H. H., (1996), *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasî Halifeliği Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.

Adalıoğlu, H. H., (2002), "İlk Selçuklu- Abbasî İlişkileri", *Türkler*, IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 659- 668.

Ahmed b. Mahmud, (2011), *Selçuknâme*, (haz.) E. Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa, (1969), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih- i Hulefâ*, II, Bedir Yayınları, İstanbul.

Aksarayî, K. M., (2000), *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, (çev.) M. Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.

Alptekin, C., (1989), "Aksungur Kasîmüddeve", *DİA*, II, İstanbul, ss. 296.

Alptekin, C., (1992), "Büyük Selçuklular", *DGBİT*, VII, İstanbul, Çağ Yayınları, ss. 95- 229.

Altundağ, Ş., (1993), "Kaim", *İA*, VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss.102- 104.

Arnold, (1993), "Halife", *İA*, V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss.148- 155.

Arslantaş, Y., (1995), "Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasî Halifeliği Arasında İlk Münasebetler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, ss. 143- 151.

Arslantaş, Y., (1999), "Alp Arslan ve Melikşah Döneminde Selçuklu- Abbasî Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S. 155, ss. 17- 24.

- Ateş, A., (1993), "Deylem", *İA*, III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 567- 573.
- Ayan, E., (2006), "Selçukluların Oğuz- Türkmen Siyaseti", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 165, ss. 23- 33.
- Ayan, E., (2008a), "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 173, ss.109- 128.
- Ayan, E., (2008b), "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, X, S. 1, ss. 151- 165.
- Azimî, (1988), *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h.430-538/1038/39-1143/44)*, (yay.) A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara.
- Barthold, V. V., (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz.) H. D. Yıldız, TTK Yayınları, Ankara.
- Barthold, V. V., (2006), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (haz.) K. Y. Koprman ve İ. Aka, TTK Yayınları, Ankara.
- Brockelman, C., (1993), "Maverdî", *İA*, VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 409-410.
- Buhl, F., (1993), "Kudüs", *İA*, VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 952- 964.
- Bundarî, Feth b. Ali b. Muhammed el- İsfahani, (1999), *Zübdetü'n- Nusra ve Nuhbetu'l-Usra* (nşr.) M. Th. Houtsma,(1889) Leiden, (trc) K. Burslan, (1999), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, İstanbul.
- "Bürücird", (1993), *İA*, II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 841.

Cahen, C., (1984), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc.) Y. Moran, E Yayınları, İstanbul.

Cahen, C., (1988), *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, (çvr.) Y. Yücel ve B. Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara.

Can, S., (2011) "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması", (ed.) A. Çetin, *Ortaçağ'da Kadın*, Lotus Yayınevi, Ankara, ss. 395- 419.

Çakmak, M. A., (2007), "Türk Sultanları İle Abbasi Halifelerinin İktidar Mücadeleleri (XII. – XIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 44, ss.37- 54.

Çelik, A., (2002), " Fatimî- Selçuklu Münasebetleri", *Türkler*, IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 745- 752.

Dayandı, A., (2010), *Alp Arslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Demirkent, I., (1996a), "Haçlılar", *DİA*, XIV, İstanbul, ss. 525- 546.

Demirkent, I., (1996b), *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara.

Demirkent, I., (2007), *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.

Ebu'l Ferec, Gregory (Bar Habraeus), (1999a), *Ebu'l- Ferec Tarihi I*, (çvr.) Ö. R. Doğrul), TTK Yayınları, Ankara.

Ebu'l Ferec, Gregory (Bar Habraeus), (1999b), *Ebu'l- Ferec Tarihi II*, (çvr.) Ö. R. Doğrul), TTK Yayınları, Ankara.

Ecer, A. V., (2002), "Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Hanımı Türkân Hatun", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 466, ss. 105- 112.

Eğilmez, S., (2002), "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", *Türkler*, IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 705- 712.

Genç, R., (1992a), "Karahanlılar", *DGBİT*, VI, İstanbul, Çağ Yayınları, ss. 137- 179.

Genç, R., (1992b), "Samaniler", *DGBİT*, VII, İstanbul, Çağ Yayınları, ss. 50- 75.

Genç, S., (2002), "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu- Abbasî İlişkileri", *Türkler*, IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 639- 658.

Gömeç, S., (2010), "Terken Unvanı Hakkında", *Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S. 17 (2), Ankara, ss. 107- 114.

Grousset, R., (1980), *Bozkır İmparatorluğu Atilla/ Cengizhan/ Timur*, (çvr.) M. R. Uzmen, İstanbul.

Günaltay, M. Ş., (1943), "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Belleten* VII/ 25, ss.59- 99.

Houtsma, M. Th. ., (1993a), "Muhammed b. Melikşah ", *İA*, VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 481- 482.

Houtsma, M. Th., (1993b), "Mahmud b. Muhammed b. Melikşah", *İA*, VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss.170- 171.

İbn Fazlan, (1995), *Seyahatnâme*, (trc.) R. Şeşen, Bedir Yayınları, İstanbul.

İbn Kesîr, (2000), *el- Bidâye ve 'n- Nihâye Büyük İslam Tarihi*, XII, (çvr.) M. Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul.

İbnü'l Adîm, Kemâleddin Ebu'l- Kâsım Ömer b. Ahmed, (2011), *Buğyetü't- Taleb Fî Tarih-i Haleb (Selçuklularla İlgili Hal Tercümelere)*, (yay.) A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara.

İbnü'l- Esîr, (2008a), "*El Kamil Fi't- Tarih*, (nşr.) C. J. Tornberg, (1851- 1876), Leiden, (trc.) A. Ağırakça vd., (2008), *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't- Tarih*, VIII, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

İbnü'l- Esîr, (2008b), "*El Kamil Fi't- Tarih*, (nşr.) C. J. Tornberg, (1851- 1876), Leiden, (trc.) A. Ağırakça vd., (2008), *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't- Tarih*, IX, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Kafesoğlu, İ., (1955), "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi", *TM*, XII, ss. 231- 256.

Kafesoğlu, İ., (1956), *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Kafesoğlu, İ., (1958), "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *TM*, XIII, ss. 117- 130.

Kafesoğlu, İ., (1972), *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul.

Kafesoğlu, İ., (1973), *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul.

Kafesoğlu, İ., (1989), "Alp Arslan", *DİA*, II, İstanbul, ss. 526- 530.

Kafesoğlu, İ., (1993a), "Melikşah", *İA*, VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 665- 673.

Kafesoğlu, İ., (1993b), "Nizâmülmülk", *İA*, IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 329- 333.

Kafesoğlu, İ., (1993c), "Selçuklular", *İA*, X, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 353-416.

Kafesoğlu, İ., (2005), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Kapaşahin, M., (2012), "Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbasî Halifelerinin İlişkileri", *History Studies Dergisi*, S. 4, ss. 191- 217.

Kara, S., (2009), *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, (2. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul.

Kaya, S., (2008), "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 15, ss. 1- 16.

Kayhan, H., (2002), "Selçuklular- Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 669- 677.

Kitapçı, Z., (1992) "Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ve Abbasi Hilafetinin Türk Varlığı İle Fiilî Bütünleşme Olayı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, Konya, ss.117- 122.

Kitapçı, Z., (1994), "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin Halife el-Kaim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya, ss. 13- 42.

Kitapçı, Z., (2008), *Orta Doğu ve Eski Hilâfet Ülkelerinde Türk ve Selçuklu Hatunları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya.

Kitapçı, Z., (2010), *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya.

Koca, S., (2007) “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya, ss. 1- 37.

Köprülü, M. F., (2004), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Köymen, M. A., (1976), *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Köymen, M. A., (1991), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi V, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yayınları, Ankara.

Köymen, M. A., (1993a), “Sencer”, *İA*, X, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 486-493.

Köymen, M. A., (1993b), “Tuğrul I”, *İA*, XII/2, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss.14-19.

Köymen, M. A., (1993c), “Tuğrul Bey”, *İA*, XII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 25- 41.

Köymen, M. A., (2001), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara.

Köymen, M. A., (2002), “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Tarihî Rolü”, *Türkler*, V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 265- 270.

Köymen, M. A., (2004), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Köymen, M. A., (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I, Kuruluş Devri*, TTK Yayınları, Ankara.

Kuşçu, A. D., (2010) “Büyük Selçuklu Devleti’nin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Konya, ss. 637- 664.

L’arsonyi, (1939), “Selçuklu adının Menşesine Dair”, *Belleten*, III, Sayı 10, ss. 377- 384.

Lewis, B., (2006), *Ortadoğu*, (3. Baskı), (çvr.) S. Y. Kolay, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Makdisi, G., (2009), “Tuğrul Bey’in Evliliği”, (çvr.) M. Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, İzmir, S. 3, ss.139- 159.

Mansurnoor, L. A., (2002), “Selçukluların Altın Çağında Siyasî Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu”, (çvr.) F. Çakır, *Türkler*, IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 731- 744.

Merçil, E., (1989), *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Merçil, E., (1992a), “Bâvendiler”, *DİA*, V, İstanbul, ss. 214- 216.

Merçil, E., (1992b), “Besasirî”, *DİA*, V, İstanbul, ss. 528- 529.

Merçil, E., (1992c), “Büveyhîler”, *DİA*, VI, İstanbul, ss. 496- 500.

Merçil, E., (2002), “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, IV, Ankara, ss. 597- 633.

Merçil, E., (2011), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l- Âlâ, (1971), *Selçuklular Tarihi*, (trc.) A. Genceli, Hilal Yayınları, Ankara.

Minorsky, V., (1993), "Rey", *İA*, IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 721- 724.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, (2000a), *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, I, (yay.) A. Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, (2000b), *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, II, (yay.) A. Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir.

Nizâmülmülk, (2011), *Siyasetname*, (çvr.) N. Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ocak, A., (2002), *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040- 1092)*, Tarih ve Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.

Öngül, A., (1995), "Emir Ayaz", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'ın 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınları, İstanbul, ss. 273- 280.

Öngül, A., (2004), *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639- 1517)*, Emek Matbbası, Manisa.

Öngül, A., (2007), *Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular- Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Emek Matbaası, Manisa.

Özaydın, A., (1990), *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498- 511/ 1105- 1118)*, TTK Yayınları, Ankara.

Özaydın, A., (1992), "Berkyaruk" *DİA*, V, İstanbul, ss.514- 516.

Özaydın, A., (1999), “İbn Ammar, Fahrülmülk”, *DİA*, XIX, İstanbul, ss. 311- 312.

Özaydın, A., (2001a), “Kâim Biemrillah”, *DİA*, XXIV, İstanbul, ss. 210- 211.

Özaydın, A., (2001b), *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485- 498/ 1092- 1104)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Özdemir, M. N., (2008), “Abbasî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, Konya, ss. 315- 367.

Pritsak, O., (1993), “Karahanlılar”, *İA*, VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 251- 272.

Râvendî, (1999), *Râhatu's-sudûr ve âyetu's- surûr I*, (nşr.) M. İkbâl, (1921), London, (trc.) A. Ateş, TTK Yayınları, Ankara.

Reşideddin, (2011), *Câmiu't- Tevârih Selçuklu Devleti*, (çvr.) E. Göksu ve İ. H. Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.

Sadreddin el- Hüseyinî, (1999), *Ahbâru'd- Devleti's- Selçukiyye*, (nşr.) M. İkbâl, (1933), Lahor, (trc.) N. Lügal, TTK Yayınları, Ankara.

Sanaullah, M. F., (1938), *The Decline Of The Saljuqid Empire*, Calcutta.

Selçuk, H. K., (1999), “İbn Hallikan'ın Vefayatü'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Kayseri, ss. 105- 114.

Sibt İbnü'l- Cevzî, (2011), *Mirâtü'z- Zaman fi Tarihi'l- A'yân'da Selçuklular*, (yay.) A. Sevim, TTK Yayınları, Ankara.

Sevim, A., (1962), "Artukođlu Sökmen'in Faaliyetleri", *Bellelen*, XXVI/103, ss. 501-520.

Sevim, A., (1986), "Münkizi Müelliflerinin Selçuklularla İlgili Kayıtları", *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Macaristan, ss. 5- 11.

Sevim, A., (1993a), "Sökmen", *İA*, X, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 763- 766.

Sevim, A., (1993b), "Tuğtekin", *İA*, XII/2, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 44- 47.

Sevim, A., (1993c), "Tutuş", *İA*, XII/2, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 134- 137.

Sevim, A., (2000a), "İbnü'l- Adîm'in Zübdetü'l- Haleb Min Tarih-i Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXI/ 25, ss.1- 84.

Sevim, A., (2000b), "İbnü'l- Müslime", *DİA*, XXI, İstanbul, ss. 161- 162.

Sevim, A., (2000c), *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Sevim, A., (2003), "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, XXVII, İstanbul, ss. 481- 483.

Sevim, A., (2005), "İbnü'l- Cevzî'nin El- Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430- 485= 1038- 1092)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXVI/30, ss.1- 84.

Sevim, A., (2008), "İbnü'l- Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436- 500=1044/45- 1106/07)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXIX/ 33, ss.1- 42.

Sevim, A., (2011), *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara.

- Sevim, A., Merçil, E., (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Seyyid, E. F., (1995), “Fatımîler”, *DİA*, XII, İstanbul, ss. 228- 240.
- Seyyid Muhammed es- Seyyid, (1993), “Cevâli”, *DİA*, VII, İstanbul, ss. 436- 437.
- Sümer, F., (1986), “Arslan Besasirî”, *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, S. 42, s. 101- 114.
- Sümer, F., Sevim, A., (1988a), *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara.
- Sümer, F., (1988b), *Selçuklular Devrinde Anadolu’da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara.
- Sümer, F., (1993), “Mes’ûd b. Muhammed Tapar”, *İA*, VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 135- 141.
- Sümer, F., (1999), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, Türk Dünyası Tarih araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şeşen, R., (1972), “Alp Arslan’ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar”, *TM*, XVII, ss. 101- 112.
- Taneri, A., (1993), “Celalüddeve”, *DİA*, VII, İstanbul, ss. 259- 260.
- Turan, O., (1944), “Terken Unvanı”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara, ss. 67- 73.
- Turan, O., (2003), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turan, O., (2008), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Urfalı Mateos, (2000), *Vekâyi-nâme (952- 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136- 1162)*, (çvr.) H. D. Andreasyan, (notlar) E. Dulaurer ve M. H. Yınanç, TTK Yayınları, Ankara.

Üçok, B., (2011), *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Yâkut el- Hamevî, (1955- 1957), Ebû Abdullah Şihâbeddin b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, Beyrut.

Yazar, N., (2011/2), "Melikşah'ın Ölümünden Sonra Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, S. 20, Çorum,ss. 211- 219.

Yazıcı, N., (2006), *İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Yıldız, H. D., (1988), "Abbasîler", *DİA*, I, İstanbul, ss.31- 56.

Yınanç, M. H., (1993), " Alp Arslan", *İA*, I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 384- 386.

Zahoder, B., (1954), "Dandanakan", (çvr.) İ. Kaynak, *Bellekten*, XVIII/72, ss. 581- 587.

Zerkaya, F., (2002), *Sultan Sencer Devri Selçuklu Dış Siyaseti*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van.

Zetterzteen, K. V., (1993a), " Berkyaruk" *İA*, II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 556- 558.

Zetterzteen, K. V., (1993b), "Müstekfi", *İA*, VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 834- 835.

Zetterzteen, K. V., (1993c), "Müsterşid Billah", *İA*, VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 835.

Zetterzteen, K. V., (1993d), "Râşid Billah", *İA*, IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, ss. 634- 635.